ขันธะวิมุติสะมังคีธรรม

มรดกธรรมของ

หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

อธิบายขยายความโดย

อาจารย์ประมวล เพ็งจันทร์

ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ

หัวใจของการภาวนาเพื่อความรู้แจ้ง

คำนำ

ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ตรวจคำผิดและจัดพิมพ์หนังสือเล่มที่ท่านกำลังถืออยู่นี้ แม้ว่ากว่าจะได้เริ่มต้นอ่าน เวลาก็ได้ล่วงไปแล้วเกือบ 3 เดือนนับจากที่ได้ต้นฉบับมา

เหตุอาจเป็นเพราะหนังสือเล่มนี้เป็นลิขิตธรรมของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต จึงทำให้ในเบื้องต้นข้าพเจ้ารู้สึกหวั่นใจเป็นอย่างยิ่งว่าจะอ่านเข้าใจหรือไม่ เพราะมีความคิดว่า ธรรมของหลวงปู่มั่นต้องสูงเกินกว่าระดับปัญญาของข้าพเจ้าที่จะเข้าถึงได้ มากไปกว่านั้นหนังสือเล่มนี้เกิดจากความตั้งใจของอาจารย์ประมวล เพ็งจันทร์ ที่ปรารถนาจะถวายเป็นสักการบูชาพระคุณของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต อีกด้วย

แล้วสติปัญญาของข้าพเจ้าจะเพียงพอในการทำกิจครั้งนี้เพียงใด...สุดท้ายข้าพเจ้าจึงเลือกที่จะเริ่มต้นอ่านต้นฉบับในวันแรกที่ออกจากการปิดวาจาภาวนาต่อเนื่อง 5 วัน เพราะคิดว่าน่าจะเป็นช่วงเวลาที่ข้าพเจ้ามีกำลังของความรู้สึกตัวมากกว่าช่วงที่ยังต้องวุ่นวายกับการงานและโลกภายนอก

ขณะอ่านและคิดตามไปในทุกถ้อยคำ ในจิตมีเพียงคำว่า "สาธุ" ผุดขึ้นเป็นระยะ บางช่วงถึงขั้นยกมือขึ้นไหว้ บางช่วง

เกิดปิติจนน้ำตาซึม แม้นข้าพเจ้าจะไม่สามารถเข้าใจทั้งหมดของลิขิตธรรมนี้ แต่ในใจสามารถรับรู้ได้ถึงความงาม ความเมตตากรุณาของพ่อแม่ครูอาจารย์ทั้งของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และอาจารย์ประมวล เพ็งจันทร์

ข้าพเจ้าอ่านงานเขียนนี้พร้อมกับรอยยิ้ม ดุจกำลังผจญภัยใน "ถ้ำ" ร่วมไปกับหลวงปู่มั่น โดยมีอาจารย์ประมวลคอยขยายความลิขิตธรรมนี้ให้คนรุ่นหลังอย่างพวกเราได้รู้จักหลวงปู่มั่นและเข้าใจงานเขียนชิ้นนี้มากยิ่งขึ้น ถึงแม้กาลเวลาจะผ่านมานานร่วมร้อยปีแล้ว

ข้าพเจ้าเชื่อว่าบุคคลผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เมื่อได้อ่านหนังสือเล่มนี้ จะเกิดทั้งวิริยะและศรัทธาในการภาวนา เนื่องจากหลวงปู่มั่นได้บอกเล่าเส้นทางเดินที่ตัวท่านเองประสบพบเจอในการภาวนาอย่างเป็นลำดับขั้น รวมทั้งข้อพึงระแวดระวังเพื่อไม่ให้ศิษย์อย่างเรา ๆเดินหลงทางไปไกล

กราบพ่อแม่ครูอาจารย์ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และ อาจารย์ประมวล เพ็งจันทร์ ข้าพเจ้าระลึกคุณของครูบาอาจารย์ทั้งสองรวมถึงครูบาอาจารย์ทุกท่านที่ผ่านเข้ามาในชีวิต และจะเพียรเดินตามทางสายนี้ต่อไป

จุดเล็ก ๆ

19 พฤศจิกายน 2565

ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ

อ.ประมวล เพ็งจันทร์

ISBN 978-616-594-660-5

พิมพ์ครั้งที่ 1 พฤศจิกายน 2565 จำนวน 5,500 เล่ม

พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ห้ามซื้อขาย

เรียบเรียง : เจนจิรา โลชา

ผู้รับผิดชอบการพิมพ์ : สุภาวัลย์ กลัดสำเนียง

ภาพประกอบ : ประวีณพร รังษี รูปเล่ม : จิตรา นวสวัสดิ์

แยกสีและพิมพ์ที่บริษัท โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ (1987) จำกัด

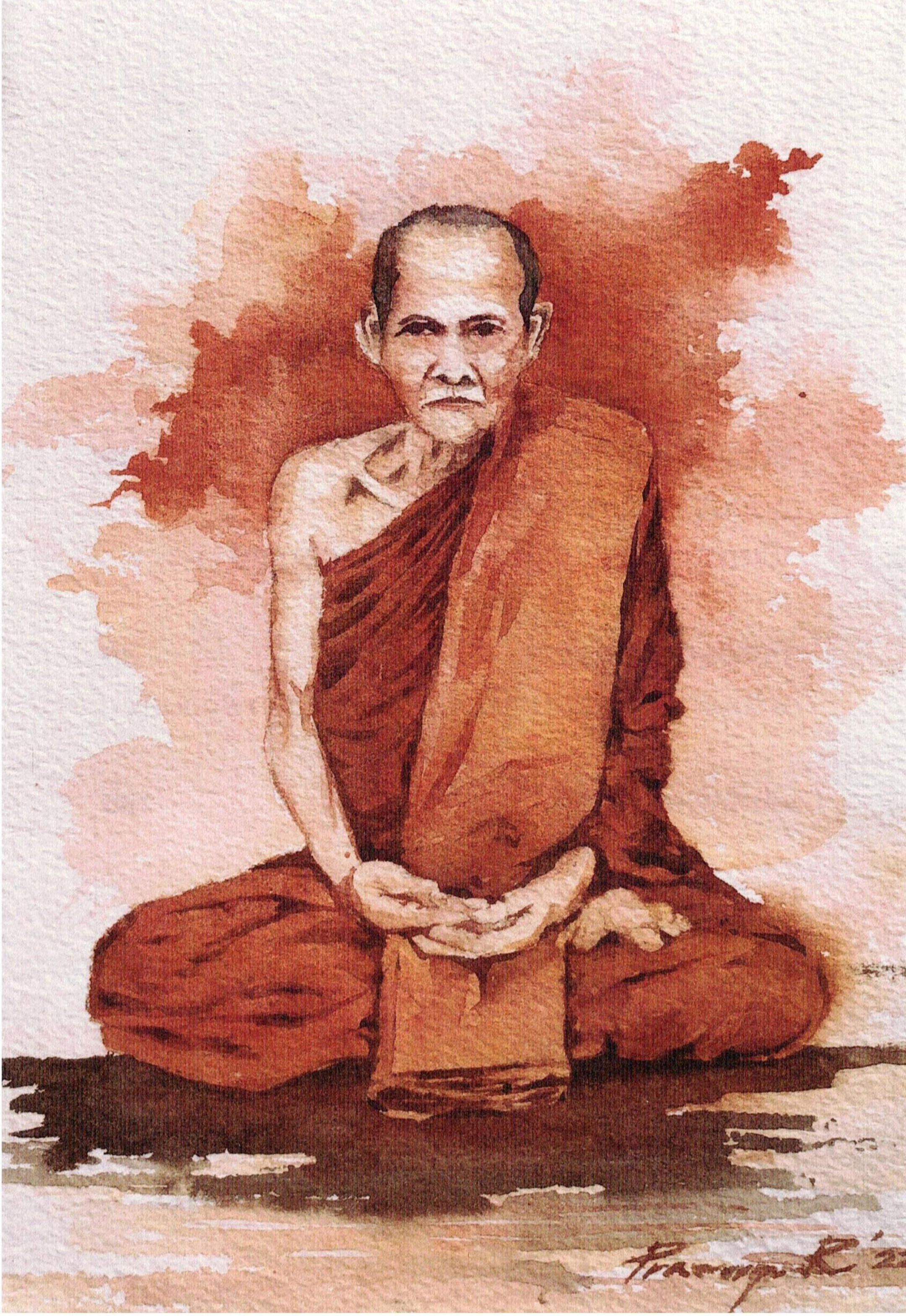
สารบัญ

ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ 5
ต้นฉบับลิขิตธรรมลายมือของ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

ขันธวิมุติสมังคีธรรม 19
ฉบับปริวรรตจากต้นฉบับเดิม
เป็นภาษาไทยร่วมสมัย พร้อมวรรคตอนใหม่

ขันธวิมุติสมังคีธรรม 39
พร้อมคำอธิบายขยายความโดย ประมวล เพ็งจันทร์

บันทึกพิเศษ 185

- 1 -

ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ
ต้นฉบับลิขิตธรรมลายมือ
ของ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

๘ นะมะกูสุละตัสสะ ปัญจะ ธรรมะขันธานิ ข้าพเจ้าขอ
นอบนอมซึ่งพระสุคต บะมะสาศะดา สักยะมุนี สัมมา
สัมพุทธะเจ้า และพระนะวะโลกุตตะระธรรม ๙
ประการ และอริยะสงฆ์สาวก บัดนี้ข้าพะเจ้าจักกล่าว
ซึ่งธรรมะพันธ์ โดยสังเขป ตามสติปัญญา ของมีท่านคนนะมา
ขัดสนด้วยทุกข์ จะยากได้ศุขทรัพย์เที่ยวผายผัน เขาบอก
ว่าศูนย์มีที่ไหนด้วยยากไปแต่เที่ยวหมั่นไปมาอยู่ชั่วกาน
นิศัยทางนะนะหักตัวกลัวตายมาก อะภัพจะพ้นแท้
เรื่องแต่หลาย อันหนึ่ง ชาวผู้รู้จริงฟังสมุทัยจากซึ่งยาว
ท่านก็ประสำสมุดกูเนไม่ขอส่งเปรียบเหมือนดังกาให้เจอ ๆ
ประวิงอยู่ด้วยสมุดทุกข์ทั้งหลาย แสนสยาย ผู้รู้เรื่องกลัว
นั้นแล ท่านเดินไปเดินมาอยู่ท่านเขา จะภาคเป็นไปเพื่อเกรงกลัว
ซึ่งพลอยพรั่งเล่า ก็กลัวเขาเหมาว่าเป็นบ้าใจ สูงอยู่ผู้
เดียวนาเปลี่ยนเครื่องสงบ เป็นอันจะเรียนเครื่องไม่เกิดก่อ
ดีกว่าเหวอิ่มอุ่มไปท่าสองพลอง เดียวถูกยกผูกมันเป็นเรื่อง
เครื่องข่มความ ๆ ยังมีบุรุษคน ๑ อีกกลัวตามากใจฝ่อ

มาหาแล้วพูดผจงเจ้า ท่านสังฆะ ตอบว่าท่านพากเพียรนะคะ

ก็ซักถาม เห็นธรรมที่จริงแล้วหรือยังที่ใสหลง เขาจะว่าไม่

จึงรู้ใจนั้น บุรุษผู้หนึ่งก็จะถามอยู่ว่าไสย ท่านว่าสี่ ๆ นี้มีอะ

นุโมทนา จะหาครูเขาให้ผู้กำลังสนุกทุกข์ไม่มี ที่บกายะคะ

ทาสสิกาอะนก ชมเล่นให้เย็นใจหายเดือดร้อน หมหวง

จรอะวิยะวงศ์ จะไปหรือไม่ไปนั้นไม่เกตุหน้า ใช่หลอกเลย

บอกความให้ตามจริง แล้วก็กล่าวปุจฉาถามให้ตอบ

ปุจฉานั้นว่า ธรรมจริง ตัวอะไร ตอบว่าสิ่งเหล่าคือวิญญาณตอบ

ไว้ เดินเป็นแรงตามเหลือนั้น สัญญาตรงไม่คงใจ

ใจอยู่ไม่วางไปพลาด สัญญาจึงเหมือนพายุหนักหลอกลวงจิตใจ

ทำให้คิดวุ่นวายเหนื่อยสายหา หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ

อย่างมากมาย ถามว่าทำลังขันธ์ ใครพ้นจนทั้งปอง แก้ว่า

ใจชีพนั้นอยู่ตามเดียว ไม่เกาะเกี่ยวผู้พ้นคิดสิ้นพิษหอย

หมดกิเลสหลงอยู่เกี่ยวดวง สัญญาลวงไม่ได้หมายหลง

ตาไป ถามว่าที่ว่าตายใครเขาตายที่ไหนกัน

แก้ว่าสิ่งของเขาตายทำลายผล ถามว่าสิ่งใดก่อให้ต่อ

ฯลฯ แก้วว่ากลสัญญาพาพังเจียน เชื่อสัญญาจึงผิดหัก

ยิ่งศึ ออกจากภพนี้ไปภพหน้าเคี่ยวหนักเหนียน เคย

ลืมจิตจำปิดสนิทเพียร ถึงจะเพียรหาธรรมเก่าไม่เห็น

ถามว่าใครกำหนดใครหมายเป็นธรรม แก้วว่าใจกำหนด

ใจหมายเวียนหาเว้าสัญญานั้นเอง ดังว่าสิ่งควรชั่วผลักสิ่งรักยั้ง

ถามว่าสิ้นหมดเคี่ยวไม่เหี่ยวสิ้น แก้วว่าสิ้นจากกฎไม่พลั้ง ไม่เวียนเห็น

ต่อไปหาเบญจขันธ์ ใจก็เย็นเท่าฝั่งทั้งตาลัย ถามว่าสระสิ่งเหลี่ยมเปลี่ยน

ดวงจิต แก้วว่ารวมสิ้นอยากจากสงสัย สงวนหมดหมดสิ้นไม่มีภัย

สัญญาในแผ่นภาค ส่งพระขันธ์เจ็ดที่ไม่ถวน ใจจึงเปี่ยมเต็มที่ไม่

มีพร่อง เงียบระงับดวงจิตรไม่ลึกคลาย เป็นของควรชมชื่นทุกสิ้น

วัน แม้ได้สมบัติทิพย์สักสิบแสน ก็ไม่เหมือนรู้จริงทั้งสงสาร

หมดความอยากเป็นเงียบสิ่งสำเร็จ จ่ายสู่ส่วนที่ไม่ก่อเกิด ใจไม่เพลิน

หลงสิ้นหายสิ้นเรนเหมือนรู้ภาระจากส่องเงาหน้าแล้วจะกำคิด คิดสัญญา

เพราะว่าสัญญานั้นเหมือนดั่งเงาคนที่ได้เมาไปตามเรื่องเคลื่อนสังขาร

ใจจะปัจจุบันที่ไม่ปน ในรสสัตว์รู้แก่เพราะแปรไป ใจไม่เกาะ

จงจิใช้ตรองว่า รู้จนจิตหวั่นระหนิดเคลื่อนเปลี่ยนไหว แต่ถ้าหนี้

ใจ

หลงสัญญาว่าเปนใจ สำคัญว่าในว่า[illegible]จริงหลอกลวง คือจะนี้ใจ

เปนใหญ่ไม่หมายพึ่ง สัญญาหนึ่งสัญญาใดก็มิได้ต้อง เกิดก็ตาม

ดับก็ตามสิ่งทั้งปวง ไม่ต้องหวงไม่ต้องกันหมู่สัญญา เปรียบเหมือน

น้ำ[illegible]สุด[illegible]ทั้ง[illegible]สิ้น ฯ [illegible]ทุก[illegible]

[illegible]สุด[illegible] [illegible] [illegible] เปนมรรค

ทั้งนี้เปนพิเศษ [illegible]

[illegible] ธรรมชาติ[illegible]ไม่เบาอิงอาศัย [illegible]

ก็พ้นจากบ่วงใหญ่ ไม่ต้องข้องระหะ ตามสภาวะสิ่งเปนจริง ฯ
ศึก
ชื่อความเปนเรื่องของเรื่อง[illegible] ไม่พ้นพันธะทาง

เปนการเย็น รู้จักจริงต้องทั้งสังขาร[illegible]แปรเปลี่ยน[illegible]

เบื่อแล้วปล่อยได้คล่องไม่ต้องเกลี่ยดี ธรรมก็เย็นใจระงับ

รับอารมณ์ ตามว่า[illegible] ตอบว่า[illegible]แตกแยก[illegible]

เรื่องสังขาร ต่างกองรับ[illegible] จะรับ[illegible]ไม่ได้เต็มในตัว

แม้ลาภยศสรรเสริญเจริญสุข นินทาทุกข์เสื่อมยศหมดลาภทั่ว

รวมลงตามสภาพตามเปนจริง ทั้งแปดอย่างใจไม่หันไปพัว

พัน เพราะว่ารูปขันธ์ทั้งห้าแก่ไข้ไม่ได้เว้น นามก็มิได้พักเหมือน

จักรีผู้นฤ เพราะรับผลของคนมาประทาน เรื่องนี้จะเพลิดเพลิน
เจริญใจ เสียงซึ้งซุ่นวุ่นจิตร์คิดไม่หยุด เหมือนไฟจุด จิตร์หมอง
ไม่ผ่องใส นึกขึ้นเองทั้งรักทั้งโกรธไปไทยวิเคร อยากไม่แก่ไม่ตาย
ได้ไหมคน เป็นของพรหมวิสัยจะได้เชย เช่นไม่อยากให้จิตร์เหนื่อยคิด
รู้ อยากให้อยู่เป็นหนึ่งหวังพึ่งเผย จิตร์เป็นของผันแปรไม่แน่เลย
สัญญาเคยอยู่ได้ยังเป็นครั้งคราว ทั้งรู้เท่าธรรมะภาพทั้งหัวใจ
ใจนั้นก็ขาดสติหมดผลฟื้นตื้นเรื่องราว ทั้งรู้ได้อย่างที่ไม่สิ่ง
เพราะเหตุจริงก่อนหลุดสุดวิถี ไม่ฝ่าฝืนธรรมะภาคตามเป็นจริง
จะจบจะสิ้นตามเรื่องเคลื่อนไหว ส่วนชื่อชั่วดวงอยู่เรื่อยไป
ยิ่งสั่งใส่ไม่ได้ตามใจหมาย ใจไม่เที่ยงของใจไหวอยู่
สิ่งเกิดจับรู้ได้สะท้อยสั่ง. เล็กหรือใหญ่รู้ไม่ทัน ขันติมั่ง
รวม ผิดติดที่นี่ มนุษยธรรมไม่เป็นผู้ชี้ไป ส่วนธรรม
ที่ใหญ่กว่าขันธ์นั้นไม่แปล คนทำดีไม่มีไม่มีดี ที่สิ่งอะไร
ที่ที่สิ้นสมคิดแก้ไม่ไหว เชิญชี้ให้ชัดทั้งหมดแปล
โปรดแก้เสีย ที่ว่าเกิดมีต่าง ๆ ทั้งเหตุผล แล้วจบ
ไม่มีสิ่งใดให้สงสัยต่อ ที่ชั่วต้นนั้นไม่มีอย่างที่ตรง

รังเกียจไม่มีมีแต่เปนธรรม ที่ใครพบจะสมประสงค์

ไม่มีสังขารมีธรรมที่มั่นคง นั่นแหละองค์ธรรมเอก

อีกจริง ธรรมเปน ๑ ไม่แปรผัน เลิศภพสงบ

ยิ่ง เปนอารมณ์ของใจไม่ไหวติง ระงับนิ่งเงียบสงัด

ชัดกับใจ ใจก็สว่างจากเมาหายเร่าร้อน ความอยาก

ก่อนได้หมดปลดสงสัย เรื่องพัวพันขันธ์ ๕ ทำสิ้นไป

เลื่องหมุนในไตรจักรก็หักลง ความอยากใหญ่ยิ่ง

ก็หยั่งหลุด ความรักหยุดหายสนิทสิ้นพ้นหลง

ร้อนหนั่งปรงว่าหายหมดทั้งสอง ฯ เชิญไปรถชีวิตอย่างหน

ทางใจ สมุทัยของจิตที่ปิดธรรม แก้ว่าสมุทัยกว้าง

ใหญ่นัก ย่อลงก็คือความรัก ปีนใจอาลัยขันธ์ ทำธรรม

มีกมิตรเปนนิจจนิรันดร์ เปนกับสมุทัยจะได้มี คงจำ

ห่วงอย่างเลือดชีวิต ไม่ต้องคิดเวียนวนเลิกบ่วงปี้ ธรรม

ไม่มีอยู่เปนนิตย์ติดอินทรีย์ ใจตกที่สมุทัยอาลัยตัว

ต่อยังต่อทุกข์กับธรรมประจำจิต ผลิตคิดรู้เห็นจริง

จึงเย็นทั่ว จะสุขทุกข์เท่าไรไม่ไหวกลัว ต่างจาก

เคลื่อนมาถึงสมุทรอันไพศาล ผู้เท่านี้ก็คลายหลงวน พอพัก

ผ่านเสาะแสวงหาทางนี้ จิตรู้ธรรมเห็นจิตที่ผิดถูกดี ใจรู้ธรรม

ที่เป็นสุขขันธ์ทุกข์แข็งแน่ประจำ ธรรมคงธรรม ขันธ์ก็คงขันธ์เท่านั้น

และคำว่าเห็นสบายหายเดือดร้อน หมายจิตถอนจากผิดที่ติดแท้

แต่ต้องฝึกระงับจิตปราศจากสุขเป็นทุกข์แท้ เพราะตนเองแก้ไข

ตนไม่วกวน จิตรู้ธรรมที่ลึกเลิศ จิตก็ถอนจากผิดเครื่อง

เศร้าหมองหมองหมด ผิดเป็นโทษของใจอย่างร้ายแรง

เห็นธรรมแจ้งถอนผิดหมดพ้นใจ จิตเห็นธรรมสิ้นที่

พ้นผิด พบปะธรรมเปลื้องเครื่องกระสัน มีสติอยู่ใน

ตัวไม่พัวพัน เรื่องวัฏขันธ์ชาติสิ้นหายไปได้ สิ้นรู้สึกท้อปลง

หมดห่วงใย ถึงจะคิดก็ไม่หลงตามนิสัย

เมื่อไม่หลงกลับหลังพ้นยุ่งไป ผู้รู้ได้ว่าบาปมีขึ้นเพราะ
ไม่

ขึ้นจริง ตอบว่าบาปเกิดได้เพราะไม่รู้ ถ้าปิดประตูเขลา

ได้สบายยิ่ง ชั่วพึงปลงเงียบหายไม่ไหวติง ขันธ์ทุกสิ่งย่อม

ทุกข์ไม่สุขเลย แต่ก่อนข้าพระเจ้าคิดเขลาเหมือนเข้าถ้ำ อยาก

เห็นธรรมยึดใจจะให้เฉย ยึดความคิดว่าเป็นใจหมายจนเคย

เลยเพลิดเพลินเชยชมจำ ทำมานาน ความจำผิดปกใจไม่ระเหย

จึงหลงเล่นขันธ์ห้าหาสังสาร ให้ยกตัวออกตามพ้นประ

มาณ เพื่อระงับสิ่งคนชื่นเป็นพื้นไปไม่เป็นผล เพียงดู

โทษคนอื่นนั้นขึ้นใจร้ายเหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวมอม ใครผิด

ถูกสิ่งใดก็ตัวเรา ใจของเราเพียรระวังตั้งถนอม อย่าให้อะกุ

ประนอม

ศลมาตอม ควรถึงบุญกุศลผลสบาย เห็นคนอื่นเขาบ่ชั่วตัว

ก็ดี เป็นกรณียึดขันธ์ที่มั่นหมาย ยึดขันธ์ต้องจองจันแท้เพราะ

แก่ตาย เลยบำเพ็ญกิเลสกลุ้มเข้ารุมกวน เต็มทั้งรักทั้งภัย

โทษเพราะจักษุ ทั้งกลัวผักหนักจิตคิดใหญ่หลวง ทั้งอารมณ์ตาม

หาที่สงบวน ยกกรรมอมทุกอย่างต่าง ๆ ไป เพราะยึดขันธ์

ทั้ง ๕ ว่าของตน จึงไม่พ้นทุกข์ภัยไปได้นา ถ้ารู้โทษของ

ขันธ์แล้วอย่าเผลอ ดูอาการสังขารที่ไม่เที่ยงค่ำไปให้ใจเคย

คงได้เชยชมธรรมะอันเอกวิเวกจิตต ไม่เที่ยวพันหมดใจ

ไหลจากจำ เหตุเพราะตัวเห็นรู้ ๆ อยู่ที่ใจ พออารมณ์หลอก

ดับระงับไป หมดปรกฏธรรมเห็นธรรมแล้วย่อมหายวุ่นวาย

จิตต ๆ นั้นไม่ติดคู่ จะระเท่าที่หมดปะฏ ๆ รู้ไม่รู้อย่างนี้

อีกใจ รู้เท่าที่ไม่เที่ยง จิตรหมั่นพินิจเริ่ม คงจิตรเสมอย่าง

เที่ยงแท้ รู้ตนว่าจิตรพ้นจากผิดทั้งปวงไม่ห่วง ต้องออกไปวิจัย

จิตรผิดทันที คำที่ว่ามืดนั้นเพราะจิตรคิดหลงดี จิตรหลงนี้

ปล่อยจิตรคิดออกไป จิตรจะดีเมื่อธรรมะปรากฏหมดสงสัย

เห็นธรรมะอันเลิศล้ำโลก เรื่องคือคนวุ่นวายแต่ก่อน ก็เลิก

ถอนเปลื้องปลดได้หมดสิ้น ยังมีทุกข์ต้องหลับนอนกับกิน

ไปตามเรื่อง ไอเรื่องปัดตนจิตรคิดไม่ครอบ ธรรมะดำรงจิตร

ก็ต้องคิดนึก พอรู้สึกจิตรตนพ้นให้หายหอน เริ่มสงัดจากเรื่อง

เครื่องรบกวน ธรรมดาสังขารปรากฏหมดคลายกัน

เลื่อมพึ่งนั้นคงที่ไม่มีเลย. ระวังใจเมื่อจำทำเสียด

มักจะเปียดให้จิตรไปคิดเหนื่อย ใจไม่เที่ยงของใจชี้ให้

เดย เมื่อถึงรอบหากรู้เองเพลงของใจ เหมือนดังมายา

ที่หลอกลวง ท่านว่าวิปัสสะนูปะกิเลศ จำแรงเพศเหมือน

ฟังสิ่งที่แท้ไม่ใช่จริง รู้ขึ้นเองหมายถึงว่าความเห็น

ไม่ใช่เช่นฟังเข้าใจขึ้นได้ตาม ทั้งตรึกตรองแยกแยะแกะ

รูปนาม ก็ใช่ความเห็นเองจงเล็งดู รู้ขึ้นเองใช่เพลงคิด

รู้ตัวจิต ๆ จิตจะเต้นระริกไม่หยุดหย่อน ตัวจิตรู้ตัวแน่ว่าสิ่งหาย
เรื่องแปรปรวน ใช่กระบวนไปฤๅหรือสู้อะไร รู้อยู่เพราะหมายคู่
หรือไม่ใช่ จิตเฉยรู้ตัวจิตรเองเพราะเหลียงไหว จิตรู้ไหว ๆ ก็
จิตติดกันไป แยกไม่ได้ตามจริงสิ่งเดียวกัน จิตเป็นสิ่ง
อาการเรียกว่าสัญญาหน้าพัลพัน ไม่เปลี่ยนพักก็ตรึงเองไปเสียงเกาะ
ใจรู้เสื่อมของตัว ก็พ้นมัวมืดใจก็ชื่นสิ้นรสหมดสงสัย ขาดคั้น
คล้ายเรื่องเครื่องผูกไว้ ความตาลัยทั้งปวงก็ร่วงร่วงไป ทั้งเกาะ
ทะเครื่องหนักใจก็ไปจาก เรื่องใจอยากก็หยุดได้หายหวั่นระแวง
พ้นหนักใจทั้งหลายร้อยคลอย เหมือนฝนโปรยใจ ใจเย็น
เหมือนตะใจ ใจเย็นเพราะไม่ต้องเพียรมองคน รู้จิตตัว
ปัจจุบันพ้นหวั่นไหว สิ่งหนึ่งรู้ว่าทั้งปวงไม่ห่วงใย ตลอดไป
ทั้งเรื่องเครื่องรุงรัง อยู่เงียบ ๆ ตัวจิตไม่ติดข้องตามแต่
ทะของจิตสิ้นสงหลัง ไม่ตั้งจุ่นตลอดจนหายระวัง

ทอนหรือผู้ฝังฝึกพ้นอยู่ตัวจิต ท่านขึ้นมาทั้งหลักเหลือ
ส่งต่อแต่มกล้าของสว่างไสว ยังอีกอย่างทางใจไม่หลุด
สมุทัย จงจิงใยจิตปี๊ให้ทิศะทางเป็นทาสี ตอนว่าสมุทัย

ด้วยอาลัยรักเพลินเพลินมั่งหน้าทำตามเหมือนไม่หน่ายหนี ว่างอย่างทำตามะ
คุณหรัญมหาศ อย่างคู่ปีสญทัยอาลัย.. ๆ พร้อมจับตามรวีปี
ไพสิฐ ก็เรื่องติดเพลินไปเพลิดราง เพลินหลงปองเคยมา
เสียขวัญหาย กลับเป็นการดีไปให้เจริญสติรู้ไปในส่วนที่ผิด
ก็เลยแตกสิ่งกั้นหูหัวสักใหญ่ เพียงเพลินไปในผิวไม่ติดข้น
สิ่งได้ชอบตามณ์ก็ยิ่มเพลิน เพลินหวนเกินสิ้นตัวไม่กลัวภัย
เพลินดูโทษผู้อื่นตีผลดีขึ้น โทษของตัวเองไม่เห็นเป็นไฟ
โทษคนอื่นเขามากสักเท่าไร ไม่ทำให้เราตกนรกเลย
โทษของเราเล็กน้อยไม่ต้องมาก ส่งเรามากไปตกนรก
แสนสาหัส หมั่นดูโทษตนเองให้ใจเคยเว้นเสียซึ่งโทษ
นั้น คงได้เชยชมสุขพ้นทุกข์ภัย เมื่อเห็นโทษตนแล้ว
รีบตัดทิ้ง ท่อยังยึดติดมากจากไม่ได้ เรื่องอยากดีไป
หยุดซื้อตัวศัตรูภัย เป็นโทษใหญ่กลัวจะไม่ดีก็แย่
ดีแล้วไม่ดีนี้เป็นพิษของจิตนัก เหมือนไข้หนักฤา
ตลิ่งของแสลง ทำเริ่มโรคด้วยพิษผิดแสลงหลง
ธรรมไม่ระเหิดเพราะอยากดีไปเป็นแสลง ความอยากดีมี

มากมักลอกจิตร ให้เพียรศึกษาไปจนใจเหิม สระระ

มัวหมองก็ตรองเสริม ผิดยิ่งเพิ่มต่ำใช่ใกล้จากธรรมที่จริง

ขัดสุขหายไม่ใจนิจขวัญ พับเนื้อความไปหวังยุ่งหาย ยุ่งยิ่ง

เมื่อขึ้นแรคหนักใจไม่ไหวติง เร่งบังใจส่งบวนกรรมที่ ฯ

จนที่ชื่อว่าขนัดจะสิ้นสุดสารเพ่งสือธรรมะประจำอยู่กับที่ ไม่มีอาการ

ไปไม่มีอาการมาสะภาวะธรรมนี้เป็นจริงสิ่งเดียวเท่านั้นแหละ

ไม่มีเรื่องจะเจาะเจียน สิ้นเนื้อความเรื่องเพียงเท่านี้ ฯ

ผิดหรือถูกจงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้เถิด ฯ พระสุวิทคิโต

(หมั่น) วัดสระประทุมวันเป็นผู้แต่ง ฯ

– 2 –

ขันธวิมุติสมังคีธรรม
ฉบับปริวรรตจากต้นฉบับเดิม
เป็นภาษาไทยร่วมสมัย พร้อมวรรคตอนใหม่

นมัตถุ สุคะตัสสะ ปัญจธรรมะ ขันธานิ

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมซึ่งพระสุคต บรมศาสดา สักยมุนีสัมมาสัมพุทธเจ้า

แลพระนวโลกุตรธรรม ๙ ประการ แลอริยสงฆ์สาวก

บัดนี้ข้าพเจ้าจักกล่าวซึ่งธรรมขันธ์โดยสังเขป ตามสติปัญญา

ยังมีท่านคนหนึ่งรักตัวคิดกลัวทุกข์
อยากได้สุขพ้นภัย เที่ยวผายผัน
เขาบอกว่าสุขมีที่ไหนก็อยากไป
แต่เที่ยวหมั่นไปมาอยู่ช้านาน
นิสัยท่านนั้นรักตัวกลัวตายมาก
อยากจะพ้นแท้ ๆ เรื่องแก่ตาย

วันหนึ่งท่านรู้จริงทิ้งสมุทัยพวกสังขาร
ท่านก็ปะถ้ำสนุกสุขไม่หาย
เปรียบเหมือนดังกายนี้เอง
ชะโงกดูถ้ำสนุกทุกข์ทลาย
แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา
ทำเมินไป เมินมาอยู่หน้าเขา
จะกลับไปป่าวร้องซึ่งพวกพ้องเล่า
ก็กลัวเขาเหมาว่าเป็นบ้าบอ
สู้อยู่ผู้เดียวหาเรื่องเครื่องสงบ

เป็นอันจบเรื่องคิดไม่ติดต่อ
ดีกว่าเที่ยวรุ่มร่ามทำสอพลอ
เดี๋ยวถูกยอถูกติเป็นเรื่องเครื่องรำคาญ

ยังมีบุรุษคนหนึ่งอีก กลัวตายน้ำใจฝ่อ
มาหาแล้วพูดตรง ๆ น่าสงสาร
ถามว่าท่านพากเพียรมาก็ช้านาน
เห็นธรรมที่จริงแล้วหรือยังที่ใจหวัง
เอ๊ะ ทำไมจึงรู้ใจฉัน
บุรุษผู้นั้นก็อยากอยู่อาศัย
ท่านว่าดี ๆ ฉันอนุโมทนา
จะพาดูเขาใหญ่ถ้ำสนุกทุกข์ไม่มี
คือกายคตาสติภาวนา
ชมเล่นให้เย็นใจหายเดือดร้อน
หนทางจรอริยวงศ์
จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์
ใช่หลอกเล่นบอกความให้ตามจริง

แล้วกล่าวปริศนาท้าให้ตอบ
ปริศนา นั้นว่า ระวิง คืออะไร
ตอบว่า วิ่งเร็ว คือวิญญาณอาการไว
เดินเป็นแถวตามแนวกัน

สัญญาตรง ไม่สงสัย
ใจอยู่ในวิ่งไปมา
สัญญาเหนี่ยวภายนอกหลอกลวงจิต
ทำให้คิดวุ่นวายเที่ยวส่ายหา
หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา
ถามว่าห้าขันธ์ใครพ้นจนทั้งปวง

แก้ว่าใจสิพ้นอยู่คนเดียว
ไม่เกาะเกี่ยวพัวพันติดสิ้นพิษหวง
หมดที่หลงอยู่เดียวดวง
สัญญาลวงไม่ได้หมายหลงตามไป

ถามว่า ที่ว่าตาย ใครเขาตายที่ไหนกัน
แก้ว่า สังขารเขาตายทำลายผล
ถามว่า สิ่งใดก่อให้ต่อวน
แก้ว่า กลสัญญาพาให้เวียน
เชื่อสัญญา จึงผิดติดยินดี
ออกจากภพนี้ ไปภพนั้นเที่ยวหันเหียน
เลยลืมจิต จำปิดสนิทเนียน
ถึงจะเพียรหาธรรม ก็ไม่เห็น

ถามว่า ใครกำหนด ใครหมายเป็นธรรม
แก้ว่า ใจกำหนด
ใจหมายเรื่องหา เจ้าสัญญานั้นเอง
คือว่า ดีคว้า ชั่วผลัก ติดรักชัง

ถามว่า กินหนเดียวไม่เที่ยวกิน
แก้ว่า สิ้นอยากดูรู้ไม่หวัง
ในเรื่องเห็นต่อไปหายรุงรัง
ใจก็นั่งแท่นนิ่งทิ้งอาลัย

ถามว่า สระสี่เหลี่ยมเปี่ยมด้วยน้ำ
แก้ว่า ธรรมสิ้นอยากจากสงสัย
สะอาดหมดราคีไม่มีภัย
สัญญาในนั้นพราก
สังขารนั้นไม่กวน
ใจจึงเปี่ยมเต็มที่ไม่มีพร่อง
เงียบระงับดวงจิตไม่คิดครวญ
เป็นของควรชื่นชมทุกคืนวัน

แม้ได้สมบัติทิพย์สักสิบแสน
ก็ไม่เหมือนรู้จริงทิ้งสังขาร
หมดความอยากเป็นยิ่งสิ่งสำคัญ

จำอยู่ส่วนจำไม่ก้ำเกิน
ใจไม่เพลินทั้งสิ้นหายดิ้นรน
เหมือนดังกระจกส่องเงาหน้า
แล้วอย่าติดสัญญา
เพราะว่าสัญญานั้นเหมือนดังเงา
อย่าได้เมาไปตามเรื่องเครื่องสังขาร
ใจขยับจับใจที่ไม่ปน
ไหวส่วนตน รู้แน่เพราะแปรไป
ใจไม่เที่ยงของใจใช่ต้องว่า
รู้ขันธ์ห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว

แต่ก่อนนั้นหลงสัญญาว่าเป็นใจ
สำคัญว่าในว่านอก จึงหลอกลวง
คราวนี้ใจเป็นใหญ่ไม่หมายพึ่ง
สัญญาหนึ่ง สัญญาใด มิได้หวง
เกิดก็ตามดับก็ตาม สิ่งทั้งปวง
ไม่ต้องห่วง ไม่ต้องกันหมู่สัญญา
เปรียบเหมือนขึ้น ยอดเขาสูงแท้แลเห็นดิน
แลเห็นสิ้นทุกตัวสัตว์
แก้ว่าสูงยิ่งนัก
แลเห็นเรื่องของตนแต่ต้นมา
เป็นมรรคาทั้งนั้นเช่นบันได

ถามว่า น้ำขึ้นลงตรงสัจจังนั้นหรือ
ตอบว่าสังขารแปรแก้ไม่ได้
ธรรมดา กรรมแต่งไม่แกล้งใคร
ขึ้นผลักไสจับต้องก็หมองมัวชั่วในจิต
ไม่ต้องคิดขัดธรรมดาสภาวะสิ่งเป็นจริง
ดีชั่วตามแต่เรื่องของเรื่องเปลืองแต่ตัว
ไม่พัวพันสังขารเป็นการเย็น
รู้จักจริงต้องทิ้งสังขารที่ผันแปรเมื่อแลเห็น
เบื่อแล้วปล่อยได้คล่องไม่ต้องเกณฑ์
ธรรมก็เย็นใจระงับรับอาการ

ถามว่า ห้าหน้าที่มีครบกัน
ตอบว่า ขันธ์แบ่งแจกแยกห้าฐาน
เรื่องสังขาร ต่างกองรับหน้าที่มีกิจการ
จะรับงานอื่นไม่ได้เต็มในตัว

แม้ลาภยศสรรเสริญเจริญสุข
นินทาทุกข์เสื่อมยศหมดลาภทั่ว
รวมลงตามสภาพตามเป็นจริง
ทั้งแปดอย่างใจไม่หันไปพัวพัน
เพราะรูปขันธ์ก็ทำแก่ไข้มิได้เว้น
นามก็มิได้พัก เหมือนจักรยนต์

เพราะรับผลของกรรมที่ทำมา
เรื่องดีพาเพลิดเพลินเจริญใจ
เรื่องชั่วขุ่นวุ่นจิตคิดไม่หยุด
เหมือนไฟจุดจิตหมองไม่ผ่องใส
นึกขึ้นเองทั้งรักทั้งโกรธไปโทษใคร
อยากไม่แก่ ไม่ตายได้หรือคน
เป็นของพ้นวิสัย จะได้เชย
เช่นไม่อยากให้จิตเที่ยวคิดรู้
อยากให้อยู่เป็นหนึ่งหวังพึ่งเฉย
จิตเป็นของผันแปรไม่แน่เลย
สัญญาเคย อยู่ได้บ้างเป็นครั้งคราว

ถ้ารู้เท่าธรรมดาทั้งห้าขันธ์
ใจนั้นก็ขาวสะอาด หมดมลทินสิ้นเรื่องราว
ถ้ารู้ได้อย่างนี้ จึงดียิ่ง
เพราะเห็นจริงถอนหลุดสุดวิถี
ไม่ฝ่าฝืนธรรมดา ตามเป็นจริง
จะจนจะมี ตามเรื่องเครื่องนอกใน

ดีหรือชั่วต้องดับเลื่อนลับไป
ยึดสิ่งใดไม่ได้ตามใจหมาย
ใจไม่เที่ยงของใจไหววิบวับ

สังเกตจับรู้ได้สบายยิ่ง

เล็กบังใหญ่ รู้ไม่ทันขันธ์บังธรรมมิดผิดที่นี่
มัวดูขันธ์ ธรรมไม่เห็นเป็นธุลีไป
ส่วนธรรมมีใหญ่กว่าขันธ์นั้นไม่แล

ถามว่า มีไม่มี ไม่มีมี นี้คืออะไร
ที่นี้ติดหมดคิดแก้ไม่ไหว
เชิญชี้ให้ชัดทั้งอรรถแปล

โปรดแก้เถิดที่ว่า เกิดมีต่าง ๆ ทั้งเหตุผลแล้วดับ
ไม่มีชัดใช่สัตว์คน
นี้ข้อต้น มีไม่มี อย่างนี้ตรง
ข้อปลาย ไม่มีมี นี้เป็นธรรมที่ลึกล้ำ
ใครพบจบประสงค์
ไม่มีสังขาร มีธรรมที่มั่นคง
นั้นและองค์ธรรมเอกวิเวกจริง
ธรรมเป็นหนึ่งไม่แปรผันเลิศภพสงบยิ่ง
เป็นอารมณ์ของใจไม่ไหวติง
ระงับนิ่งเงียบสงัดชัดกับใจ
ใจก็สร่างจากเมา หายเร่าร้อน
ความอยากถอนได้หมดปลดสงสัย

เรื่องพัวพันขันธ์ห้าซาสิ้นไป
เครื่องหมุนในไตรจักรก็หักลง
ความอยากใหญ่ยิ่งก็ทิ้งหลุด
ความรักหยุดหายสนิทสิ้นพิษหวง
ร้อนทั้งปวงก็หายหมดดังใจจง

เชิญโปรดชี้อีกอย่างหนทางใจ
สมุทัยของจิตที่ปิดธรรม
แก้ว่า สมุทัยกว้างใหญ่นัก
ย่อลง ก็คือความรักบีบใจอาลัยขันธ์
ถ้าธรรมมีกับจิตเป็นนิจนิรันดร์
เป็นเลิกกันสมุทัยมิได้มี
จงจำไว้อย่างนี้วิถีจิต
ไม่ต้องคิดเวียนวนจนป่นปี้
ธรรมไม่มีอยู่เป็นนิตย์ติดยินดี
ใจตกที่สมุทัย อาลัยตัว
ว่าอย่างย่อ ทุกข์กับธรรมประจำจิต
เอาจนคิดรู้เห็นจริง จึงเย็นทั่ว
จะสุขทุกข์เท่าไหร่มิได้กลัว
สร่างจากเครื่องมัวคือสมุทัยไปที่ดี
รู้เท่านี้ก็คลายหายร้อน
พอพักผ่อนเสาะแสวงหนทางหนี

จิตรู้ธรรม ลืมจิตติดธุลี
ใจรู้ธรรมที่เป็นสุข ขันธ์ทุกข์แท้แน่ประจำ
ธรรมคงธรรม ขันธ์คงขันธ์เท่านั้น
และคำว่า เย็นสบายหายเดือดร้อน
หมายจิตถอน จากผิดที่ติดแท้
แต่ส่วนสังขาระขันธ์ปราศจากสุข เป็นทุกข์แท้
เพราะต้องแก่ไข้ตายไม่วายวัน
จิตรู้ธรรมที่ล้ำเลิศ
จิตก็ถอนจากผิดเครื่องเศร้าหมอง ของแสลง
ผิดเป็นโทษของใจ อย่างร้ายแรง
เห็นธรรมแจ้ง ถอนผิดหมดพิษใจ
จิตเห็นธรรมดีล้น ที่พ้นผิด
พบปะธรรมเปลื้องเครื่องกระสัน

มีสติอยู่ในตัวไม่พัวพัน
เรื่องรักขันธ์ขาดสิ้นหายยินดี
สิ้นธุลีทั้งปวงหมดห่วงใย
ถึงจะคิด ก็ไม่ห้ามตามนิสัย
เมื่อไม่ห้าม กลับไม่ฟุ้ง พ้นยุ่งไป
พึงรู้ได้ว่าบาปมีขึ้นเพราะขืนจริง
ตอบว่าบาปเกิดได้เพราะไม่รู้
ถ้าปิดประตูเขลาได้สบายยิ่ง

ชั่วทั้งปวงเงียบหายไม่ไหวติง
ขันธ์ทุกสิ่งย่อมทุกข์ไม่สุขเลย

แต่ก่อนข้าพเจ้ามืดเขลา เหมือนเข้าถ้ำ
อยากเห็นธรรม ยึดใจจะให้เฉย
ยึดความจำว่าเป็นใจ หมายจนเคย
เลยเพลินเชยชมจำทำมานาน
ความจำผิดปิดไว้ไม่ให้เห็น
จริงหลงเล่นขันธ์ห้าน่าสงสาร
ให้ยกตัวอวดตนพ้นประมาณ
เที่ยวระรานติคนอื่นเป็นพื้นไปไม่เป็นผล
เที่ยวดูโทษคนอื่นนั้นขื่นใจ
เหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวมอม
ใครผิดถูกดีชั่วก็ตัวเขา
ใจของเราเพียรระวังตั้งถนอม
อย่าให้อกุศลวนมาตอม
ควรถึงพร้อมบุญกุศลผลสบาย
เห็นคนอื่นเขาชั่วตัวก็ดี
เป็นราคียึดขันธ์ที่มั่นหมาย
ยึดขันธ์ต้องร้อนแท้เพราะแก่ตาย
เลยซ้ำร้ายกิเลสกลุ้มเข้ารุมกวน
เต็มทั้งรักทั้งโกรธโทษประจักษ์

ทั้งกลัวนักหนักจิตคิดโหยหวน
ซ้ำอารมณ์กามห้าก็มาชวน
ยกกระบวนทุกอย่างต่าง ๆไป
เพราะยึดขันธ์ทั้ง ๕ ว่าของตน
จึงไม่พ้นทุกข์ภัยไปได้นา
ถ้ารู้โทษของตนแล้วอย่าชาเฉย
ดูอาการสังขารที่ไม่เที่ยงร่ำไปให้ใจเคย
คงได้เชยชมธรรมะอันเอกวิเวกจิต
ไม่เที่ยงนั้นหมายใจไหวจากจำ
เห็นแล้วซ้ำดู ๆ อยู่ที่ไหว
พออารมณ์นอกดับระงับไปหมด ปรากฏธรรม
เห็นธรรมแล้วย่อมหายวุ่นวายจิต
จิตนั้นไม่ติดคู่ จริงเท่านี้หมดประตู
รู้ไม่รู้อย่างนี้วิถีใจ
รู้เท่าที่ไม่เที่ยง
จิตต้นพ้นริเริ่ม คงจิตเดิมอย่างเที่ยงแท้
รู้ต้นจิต พ้นจากผิดทั้งปวงไม่ห่วง
ถ้าออกไปปลายจิตผิดทันที
คำที่ว่ามืดนั้นเพราะจิตคิดห่วงดี
จิตห่วงนี้ปลายจิตคิดออกไป
จิตต้นดีเมื่อธรรมะปรากฏหมดสงสัย
เห็นธรรมะอันเลิศล้ำโลกา

เรื่องคิดค้นวุ่นหามาแต่ก่อน
ก็เลิกถอนเปลื้องปลดได้หมดสิ้น
ยังมีทุกข์ต้องหลับนอนกับกินไปตามเรื่อง
ใจเชื่องชิด ต้นจิตคิดไม่ครวญ
ธรรมดาของจิตก็ต้องคิดนึก
พอรู้สึกจิตต้นพ้นโหยหวน
เงียบสงัด จากเรื่องเครื่องรบกวน
ธรรมดาสังขารปรากฏหมดด้วยกัน
เสื่อมทั้งนั้นคงที่ไม่มีเลย

ระวังใจเมื่อจำทำละเอียด
มักจะเบียดให้จิตไปติดเฉย
ใจไม่เที่ยงของใจซ้ำให้เคย
เมื่อถึงเอยหากรู้เองเพลงของใจ
เหมือนดังมายาที่หลอกลวง
ท่านว่า วิปัสสนูปกิเลส
จำแลงเพศเหมือนดังจริง ที่แท้ไม่จริง
รู้ขึ้นเองหมายนามว่าความเห็น
ไม่ใช่เช่น ฟังเข้าใจชั้นไต่ถาม
ทั้งตรึกตรองแยกแยะแกะรูปนาม
ก็ใช่ความเห็นเองจงเล็งดู

รู้ขึ้นเองใช่เพลงคิด
รู้ต้นจิต จิตต้นพ้นโหยหวน
ต้นจิตรู้ตัวแน่ว่าสังขารเรื่องแปรปรวน
ใช่กระบวนไปดูหรือรู้อะไร
รู้อยู่เพราะหมายคู่ ก็ไม่ใช่
จิตคงรู้จิตเอง เพราะเพลงไหว
จิตรู้ไหว ๆ ก็จิตติดกันไป
แยกไม่ได้ความจริงสิ่งเดียวกัน

จิตเป็นสองอาการเรียกว่าสัญญาพาพัวพัน
ไม่เที่ยงนั้นก็ตัวเองไปเล็งใคร
ใจรู้เสื่อมของตัวก็พ้นมัวมืด
ใจก็จืดสิ้นรสหมดสงสัย
ขาดค้นคว้าหาเรื่องเครื่องนอกใจ
ความอาลัยทั้งปวงก็ร่วงโรย
ทั้งโกรธรักเครื่องหนักใจก็ไปจาก
เรื่องใจอยากก็หยุดได้หายหวนโหย
พ้นหนักใจทั้งหลายโอดโอย
เหมือนฝนโปรยใจ ใจเย็นเห็นด้วยใจ
ใจเย็นเพราะไม่ต้องเที่ยวมองคน

รู้จิตต้นปัจจุบันพ้นหวั่นไหว
ดีหรือชั่วทั้งปวงไม่ห่วงใย
ต้องดับไปทั้งเรื่องเครื่องรุงรัง
อยู่เงียบ ๆ ต้นจิตไม่คิดอ่าน
ตามแต่การของจิตสิ้นคิดหวัง
ไม่ต้องวุ่น ต้องวายหายระวัง
นอนหรือนั่งนึกพ้นอยู่ต้นจิต

ท่านชี้มรรคฟังหลักแหลม
ช่างต่อแต้มกว้างขวางสว่างไสว
ยังอีกอย่าง ทางใจไม่หลุดสมุทัย
ขอจงโปรดชี้ให้พิสดารเป็นการดี

ตอบว่า สมุทัยคืออาลัยรัก
เพลินยิ่งนักทำภพใหม่ไม่หน่ายหนี
ว่าอย่างต่ำกามคุณห้าเป็นราคี
อย่างสูงชี้สมุทัยอาลัยฌาน
ถ้าจะจับตามวิถีมีในจิต
ก็เรื่องคิดเพลินไปในสังขาร
เพลินทั้งปวงเคยมาเสียช้านาน
กลับเป็นการดีไปให้เจริญจิตไปในส่วนที่ผิด
ก็เลยแตกกิ่งก้านฟุ้งซ่านใหญ่

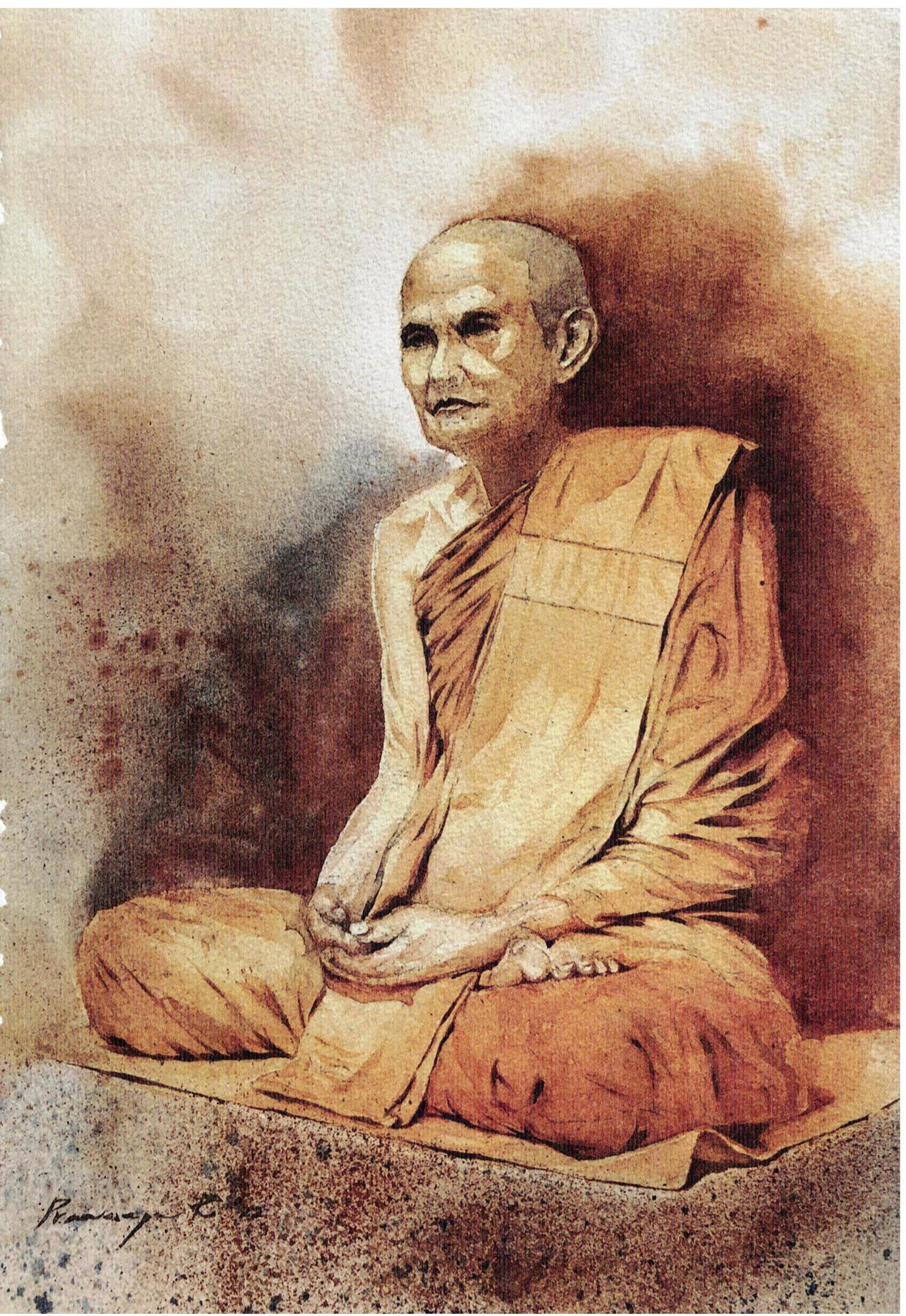
เที่ยวเพลินไปในผิดไม่คิดเขิน
สิ่งใดชอบอารมณ์ก็ชมเพลิน
เพลินจนเกินลืมตัวไม่กลัวภัย
เพลินดูโทษคนอื่นดื่นด้วยชั่ว
โทษของตัวไม่เห็นเป็นไฉน
โทษคนอื่นเขามากสักเท่าไร
ไม่ทำให้เราตกนรกเลย
โทษของเราเศร้าหมองไม่ต้องมาก
ส่งวิบากไปตกนรก แสนสาหัส
หมั่นดูโทษตนไว้ให้ใจเคย
เว้นเสียซึ่งโทษนั้นคงได้เชยชมสุขพ้นทุกข์ภัย
เมื่อเห็นโทษตนชัดรีบตัดทิ้ง
ทำอ้อยอิ่งคิดมาก จากไม่ได้
เรื่องอยากดีไม่หยุดคือตัวสมุทัย
เป็นโทษใหญ่ กลัวจะไม่ดีนี้ก็แรง
ดี แลไม่ดีนี้เป็นพิษของจิตนัก
เหมือนไข้หนักถูกต้องของแสลง
กำเริบโรคด้วยพิษผิดสำแลง
ธรรมไม่แจ้งเพราะอยากดีนี้เป็นเดิม
ความอยากดีมีมากมักลากจิต
ให้เที่ยวคิดวุ่นไปจนใจเหิม
สรรพชั่วมัวหมอง ก็ต้องเติม

ผิดยิ่งเพิ่มร่ำไปไกลจากธรรม

ที่จริงชี้สมุทัยใจฉันคร้าม
ฟังเนื้อความไปข้างนุ่งทางยุ่งยิ่ง
เมื่อชี้มรรคฟังใจไม่ไหวติง
ระงับนิ่งใจสงบจบทันที

อันนี้ชื่อว่า ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ
ประจำอยู่กับที่ ไม่มีอาการไปไม่มีอาการมา
สภาวธรรมที่เป็นจริงสิ่งเดียวเท่านั้น
และไม่มีเรื่องจะแวะเวียน
สิ้นเนื้อความเพียงเท่านี้
ผิดหรือถูกจงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้เถิด

พระภูริทัตโต(หมั่น)
วัดสระประทุมวัน
เป็นผู้แต่ง

- 3 -

ขันธวิมุติสมังคีธรรม
พร้อมคำอธิบายขยายความ
โดย ประมวล เพ็งจันทร์

ปณามกถา

นะมัตถุ สุคะตัสสะ ปัญจะธรรมะขันธานิ

ข้าพเจ้า ขอนอบน้อมซึ่งพระสุคต บรมศาสดา สักยะมุนี สัมมาสัมพุทธเจ้า

และพระนวโลกุตรธรรม ๙ ประการ แลอริยสงฆ์สาวก

บทปณามกถา เริ่มต้นเป็นภาษาบาลีตามจารีตประเพณีของการแสดงธรรมที่สืบต่อกันมาแต่โบราณกาล ด้วยความเชื่อว่าพระบาลีเป็นภาษาที่รักษาพระพุทธวัจนะไว้ไม่ให้สูญหาย การแสดงธรรมเป็นการสืบสานรักษาและเผยแพร่พระธรรมให้ดำรงอยู่โดยไม่สูญหาย จึงเริ่มต้นการแสดงธรรมด้วยการกล่าวเป็นภาษาบาลีก่อนที่จะกล่าวเป็นภาษาไทย

คำกล่าวนอบน้อมภาษาบาลี มีความหมายสื่อถึงการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัยโดยย่อ ก่อนที่จะกล่าวความหมายโดยละเอียดเป็นภาษาไทย

ข้าพเจ้า คือ “หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต” ซึ่งต่อไปจะขอกล่าวถึงตัวท่านด้วยความเคารพเพียงแค่ว่า “หลวงปู่”

การกล่าวคำเคารพนอบน้อมต่อพระรัตนตรัยของหลวงปู่ นอกจากเป็นการกล่าวคำเคารพนอบน้อมตามประเพณีแล้ว ถ้อยคำที่ท่านใช้สื่อแสดงความเคารพนั้นยังมีนัยความหมาย

เพื่อการเจริญภาวนา นั่นคือ องค์แห่งพระรัตนตรัยทั้งพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ต่างมีนัยเพื่อการภาวนา กล่าวคือ

ต่อ "พระพุทธเจ้า" หลวงปู่ใช้คำว่า *พระสุคต บรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า*

คำว่าพระสุคต เป็นคำที่หลวงปู่ยกขึ้นกล่าวไว้เป็นภาษาบาลี อันเป็นนิกเขปบทด้วย นั่นย่อมเป็นนัยบ่งชี้ถึงความหมายของพระรัตนตรัยในมิติของการภาวนา

พระสุคต มีความหมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เสด็จดำเนินไปให้เป็นแบบอย่างที่ดีงามต่อผู้เจริญภาวนา

บุคคลผู้บำเพ็ญภาวนาทุกคน ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ คือ บุคคลผู้ดำเนินไปตามอริยมรรคที่พระบรมศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จดำเนินไปให้เห็นเป็นแบบอย่างที่ดีแล้ว

มรรคาที่พระบรมศาสดา เสด็จดำเนินไปดีแล้วนี้ คือหนทางที่ผู้เจริญภาวนาควรจะได้ดำเนินตามไป

ต่อ "พระธรรม" หลวงปู่ใช้คำว่า *พระนวโลกุตรธรรม ๙* อันได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และพระนิพพาน ๑

พระธรรมอันเป็นสรณะของผู้เจริญภาวนา คือ พระนวโลกุตรธรรมนี้ ที่บุคคลผู้เจริญภาวนาต้องอัญเชิญมาให้ปรากฏในใจตน

ต่อ "พระสงฆ์" หลวงปู่ใช้คำว่า *อริยสงฆ์สาวก* อันหมายถึงพระอริยสงฆ์ผู้ได้ดำเนินไปบนอริยมรรคตามที่พระบรมศาสดา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ดีแล้ว จนได้บรรลุมรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ สำเร็จสมบูรณ์แล้ว ผู้เจริญภาวนากำลังเดินไปบนเส้นทางเดียวกับที่พระอริยสงฆ์ได้ดำเนินไปแล้วนั้น

การกล่าวคำนอบน้อมต่อพระรัตนตรัยของหลวงปู่นี้ มิใช่เพียงแค่การกระทำตามจารีตประเพณีของการแสดงธรรมเท่านั้น หากแต่มีนัยความหมายต่อการเจริญภาวนาด้วยการอัญเชิญคุณพระพุทธ คุณพระธรรม และคุณพระสงฆ์ ให้มาปรากฏเป็นที่พึ่ง ที่อาศัยในการเจริญภาวนาด้วย

อารัมภกถา

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวซึ่งธรรมขันธ์ โดยสังเขป ตามสติปัญญา

นี่เป็นคำกล่าวขอโอกาสเพื่อแสดงธรรม และบอกให้รู้ว่าธรรมที่จะแสดงต่อไปนี้คือ เรื่อง "เบญจขันธ์" โดยคำที่หลวงปู่ใช้ คือ ธรรมขันธ์ อันหมายถึง เบญจขันธ์ ดังที่ท่านยกขึ้นกล่าวเป็นนิกเขปบทในปณามกถาว่า ปัญจะ ขันธานิ นั่นเอง

คำว่า โดยสังเขปตามสติปัญญา นั้น เป็นคำที่แสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อมถ่อมตน ด้วยความเคารพในพระสัทธรรมของหลวงปู่ ทั้งนี้เพราะท่านตระหนักรู้ดีว่า พระสัทธรรมที่ท่านจะยกขึ้นมาแสดงนั้นมีนัยอันละเอียดอ่อน และประกอบด้วยความหมายอันประณีตลึกซึ้ง ซึ่งยากต่อการจะนำมาแสดงให้ปรากฏได้ด้วยถ้อยคำอย่างครบถ้วน

ธรรมกถาอันว่าด้วย "ปัญจะ ขันธานิ" ซึ่งหลวงปู่จะกล่าวแสดงนี้คือ "ปัญจุปาทานขันธ์" อันเป็นสภาวธรรมที่จะปรากฏต่อผู้เจริญสติภาวนา จนเกิด "ญาณ" หยั่งเห็นความเป็นจริงแห่งเบญจขันธ์แล้วเท่านั้น การจะกล่าวแสดงด้วยถ้อยคำจึงเป็นเพียงแค่การกล่าวโดยย่นย่อพอสังเขป ตามสติปัญญาของผู้แสดงเท่านั้น

และด้วยความตระหนักถึงความลุ่มลึกของพระสัทธรรมที่จะแสดงต่อไป หลวงปู่จึงได้เลือกใช้การแสดงธรรมโดยวิธีปุจฉา-วิสัชนา ซึ่งสมมติให้ตัวท่านเองเป็นทั้งปรวาที คือ ผู้ปุจฉา และสกวาที คือ ผู้วิสัชนา

ปรวาที คือ ผู้กล่าวความหมายอันเป็นข้อปุจฉา ส่วนสกวาที คือ ผู้กล่าวข้อวิสัชนาอันเป็นคำตอบของตัวท่านเอง

หลวงปู่ได้กล่าวคำอันเป็นอารัมภบทว่า

ยังมีท่านคนหนึ่งรักตัวคิดกลัวทุกข์
อยากได้สุขพ้นภัยเที่ยวผายผัน
เขาบอกว่าสุขมีที่ไหนก็อยากไป
แต่เที่ยวหมั่นไปมาอยู่ช้านาน
นิสัยท่านนั้นรักตัวกลัวตายมาก
อยากจะพ้นแท้ ๆ เรื่องแก่ตาย

ท่านคนหนึ่ง คือ ตัวของหลวงปู่เอง

คำปรารภถึงตัวท่านเอง เป็นการฉายภาพตัวท่านให้ปรากฏต่อผู้ใคร่ในธรรมเพื่อจะได้เห็นว่า การก้าวเดินไปในวิถีแห่งธรรมะนั้นจะเริ่มต้น ณ จุดใด และอย่างไร

การเห็นภัยในสังสารวัฏ

หลวงปู่ได้ปรารภถึงตัวท่านเองว่า *เป็นคนรักตัวคิดกลัวทุกข์*

ความเป็นคนรักตัวคิดกลัวทุกข์นี้ มิได้หมายถึง "ความรักตัว" อันเป็นไปตามสัญชาตญาณของสัตว์โลกทุก ๆ ชนิด และ "คิดกลัวทุกข์" นั้นก็ไม่ได้หมายถึง การกลัวความยากลำบากในการประกอบกิจการงานอันเป็นอาชีพ แต่ ***"ความรักตัวกลัวทุกข์" นี้มีความหมายถึง การรักตัวกลัวทุกข์ภัยในสังสารวัฏ และปรารถนาความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร***

ความข้อนี้มีปรากฏชัดในชีวประวัติของหลวงปู่ นับตั้งแต่ยามเยาว์วัย

หลวงปู่ได้เข้ารับการบรรพชาเป็นสามเณรตั้งแต่อายุได้ ๑๕ ปี ขณะที่เป็นสามเณรนั้น ได้ศึกษาหาความรู้ทั้งทางอักษรศาสตร์และหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา จึงทำให้ท่านได้ตระหนักถึงภัยในสังสารวัฏ แม้เมื่อจำต้องลาสิกขาบทละเพศบรรพชิตตามความปรารถนาของบิดามารดาเมื่ออายุได้ ๑๗ ปี แต่ "ความรักตัวคิดกลัวทุกข์ในสังสารวัฏ" ก็ยังปรากฏอยู่ในใจของท่านเสมอมา

หลวงปู่คงได้ตระหนักอย่างแน่ชัดแล้วว่า การบวช คือการบำเพ็ญเนกขัมมปฏิปทา อันเป็นทางออกจากทุกข์คือเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ อย่างไม่รู้ว่าจะจบสิ้นลงเมื่อใด

และด้วยความตระหนักรู้เช่นนี้เอง ที่ทำให้ท่านได้กลับเข้ามาสู่สมณเพศอีกเมื่ออายุได้ ๒๒ ปี โดยได้เข้ารับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ และนั่นคือ การดำเนินไปบนเส้นทางสู่ความหลุดพ้นจากวังวนของการเวียนว่ายตายเกิด ตามความประสงค์ดังที่ท่านกล่าวว่า

อยากจะพ้นแท้ ๆ เรื่องแก่ตาย

และด้วยความหมายของข้อความนี้ที่ทำให้หลวงปู่ขณะที่ยังเป็นพระภิกษุหนุ่ม ได้อุทิศทุ่มเทเวลาให้กับการเจริญกรรมฐานทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานตามที่ครูบาอาจารย์ได้แนะนำสั่งสอน

ธุดงควัตร เป็นวัตรปฏิบัติที่หลวงปู่ได้สมาทานอย่างเคร่งครัด เพื่อให้เป็นอุบายวิธีในการชำระอาสวกิเลสภายในใจ

การบำเพ็ญธุดงควัตร คือ การสมาทานข้อวัตรปฏิบัติที่หลีกเร้นออกจากการคลุกคลีกับหมู่คณะ ไปแสวงหาความสงัดวิเวกตามภูเขาลำเนาไพร และพักพาอาศัยตามซอกภูผาหรือถ้ำเพื่อบ่มเพาะสมณธรรม

"พระธุดงค์" เป็นภาพของหลวงปู่ที่ปรากฏชัดในสายตาของชาวพุทธ ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ และด้วยการสมาทานธุดงควัตรเป็นปกติวิสัยนี้ จึงทำให้หลวงปู่และเพื่อนสหธรรมิกของท่านถูกเรียกขานว่า "พระป่า"

ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาได้จำแนกกิจที่พระภิกษุพึงยึดถือปฏิบัติไว้สองส่วนได้แก่ คันถธุระ และวิปัสสนาธุระ

คันถธุระ คือ กิจในการศึกษาพระพุทธวัจนะให้มีความสามารถในการจดจำไว้ พร้อมทั้งสามารถอธิบายขยายเนื้อความให้ผู้อื่นเข้าใจได้

วิปัสสนาธุระ คือ กิจในการบำเพ็ญภาวนาเพื่อให้เกิดปัญญาญาณ ที่จะละลายสลายอาสวกิเลสที่ห่อหุ้มจิตอยู่

พระภิกษุผู้สมาทานคันถธุระมักจะมีการพำนักอาศัยอยู่ในอาวาส ซึ่งตั้งอยู่ในเขตชุมชนเมือง จึงได้ชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระคามวาสี (พระผู้อาศัยอยู่ในเขตบ้าน)

ส่วนพระภิกษุผู้สมาทานวิปัสสนาธุระนั้น เป็นผู้มีความมุ่งมั่นเพียรพยายามสังวร ระวังกาย-วาจา-ใจของตนให้ปลอดพ้นจากธรรมอันเป็นเครื่องเศร้าหมอง ท่านจึงสมาทานธุดงควัตร ให้เป็นอุบายวิธีในการควบคุม กาย วาจา ใจของตน จึงได้ชื่อเรียกว่า พระอรัญวาสี (พระผู้อาศัยอยู่ในราวป่า)

จากประวัติของหลวงปู่นั้นทำให้รู้ว่า ท่านได้สมาทานธุดงควัตรอย่างเคร่งครัด นับจากพรรษาแรกที่ได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ และได้ดำรงตนเป็นพระอรัญวาสีอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

ธุดงควัตรซึ่งถูกบัญญัติไว้มีอยู่ ๑๓ ข้อ นับเป็นวัตรปฏิบัติที่ไม่ได้บังคับให้พระภิกษุต้องปฏิบัติ แต่ให้เป็นไปตามจริตนิสัย

ของพระภิกษุแต่ละรูป ไม่ว่าธุดงควัตรจะมีกี่ข้อ แต่*หัวใจของการสมาทานธุดงควัตรคือ การเป็นอุบายวิธีในการควบคุมและสังวร ระวังกาย-วาจา-ใจ ไม่ให้ตกไปสู่โลกียวิสัย คือ กามคุณทั้งห้า*

การสมาทานธุดงควัตรของหลวงปู่นั้น นอกจากจะเป็นอุบายวิธีในการฝึกฝนกายวาจาใจของท่านเองแล้ว ต่อมาก็ได้กลายเป็นรูปแบบและจารีตให้ศิษยานุศิษย์ของท่านได้เจริญรอยตาม และเป็นตำนานธรรม ให้พุทธศาสนิกชนผู้ใคร่ในการเจริญภาวนาได้ศึกษาเรียนรู้

ธุดงควัตรนั้น หากกำหนดนับตามหลักไตรสิกขา ก็เป็นไปในส่วนของศีลสิกขา คือ เป็นรูปแบบของการประพฤติพรหมจรรย์ที่จะประคับประคอง รองรับเนื้อหาอันเป็นไปในส่วนของจิตสิกขาและปัญญาสิกขา

ตำนานธรรมของพระธุดงค์ที่มีหลวงปู่เป็นต้นธารธรรมนั้น ได้เปิดเผยและแสดงให้เห็นวิถีของจิตสิกขา และปัญญาสิกขาที่แต่ละท่านได้ดำเนินไป

หัวใจสำคัญของการถือธุดงควัตร คือ การเจริญพระกรรมฐานทั้งที่เป็นไปในส่วนของสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน

สมถกรรมฐาน คือ หัวใจของจิตสิกขา ส่วนวิปัสสนากรรมฐาน เป็นหัวใจของปัญญาสิกขา

หลวงปู่ คือ พระผู้ปฏิบัติไตรสิกขาให้ปรากฏเป็นกิจจะลักษณะในชีวิตของบรรพชิต ทำให้ไตรสิกขาที่ปรากฏอยู่ในปริยัติธรรม มาปรากฏอยู่ในปฏิบัติธรรมอันเป็นวิถีของอรัญวาสี

ช่วงเวลาแห่งชีวิตบรรพชิตของหลวงปู่ นับตั้งแต่พรรษาแรกจวบจนพรรษาสุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน คือ ตำนานธรรมของพระผู้เปิดเผยพระนวโลกุตรธรรมให้ปรากฏบนแผ่นดินสยาม

ถ้ำแห่งเบญจขันธ์

นับจากวันที่หลวงปู่ เกิดเนกขัมมสังกัปป์ คือ ความดำริออกมาเสียจากการเสพกามคุณ จนทำให้ท่านได้ตัดสินใจออกบวชเป็นพระภิกษุ เพื่อจะได้บำเพ็ญเนกขัมมปฏิปทาได้อย่างสมบูรณ์ และแล้ววันหนึ่งผลของการบำเพ็ญเนกขัมมปฏิปทา อันประกอบด้วยการเจริญสมาธิภาวนาและสติภาวนา ก็ปรากฏเป็นผลดังที่ท่านได้กล่าวแสดงไว้ว่า

วันหนึ่งท่านรู้จริงทิ้งสมุทัยพวกสังขาร
ท่านก็ปะถ้ำสนุกสุขไม่หาย
เปรียบเหมือนดังกายนี้เอง
ชะโงกดูทำสนุกทุกข์ทลาย
แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา

การจาริกไปตามภูเขาลำเนาไพรในฐานะพระธุดงค์เพื่อแสวงหาพื้นที่สงบวิเวกในการเจริญภาวนา เป็นกิจที่หลวงปู่ยึดถือปฏิบัตินับตั้งแต่พรรษาที่สองของการบวชเป็นพระภิกษุ เริ่มแรกเป็นการจาริกไปกับครูบาอาจารย์ผู้มีความเชี่ยวชาญในการจาริกธุดงค์ ต่อมาเมื่อมีประสบการณ์เพียงพอแล้วท่านก็จาริกไปเพียงรูปเดียว ทั้งนี้เพื่อแสวงหาพื้นที่อันเป็นสัปปายะต่อการเจริญภาวนา และพื้นที่ซึ่งท่านแสวงหาไม่ว่าจะจาริกไปสู่ที่ใดคือ "ถ้ำ"

จากประวัติการจาริกธุดงค์ของหลวงปู่ทำให้รู้ว่า ไม่ว่าจะเป็นการจาริกธุดงค์อยู่ในเขตภาคอีสาน ภาคเหนือ ภาคกลาง หรือแม้กระทั่งในเขตประเทศเพื่อนบ้าน สถานที่ซึ่งท่านพักอาศัยเพื่อการเจริญภาวนา คือถ้ำ และนี่เองกระมังที่ "ถ้ำ" ถูกนำมาใช้เป็นอุปมาอุปมัย ให้เห็นภาพของการบำเพ็ญภาวนาที่ท่านยึดถือปฏิบัติตลอดช่วงชีวิต นับตั้งแต่แรกบวชจนถึงวาระละสังขาร

จากการสมาทานธุดงควัตรและการปฏิบัติกรรมฐานทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานอย่างเคร่งครัดและต่อเนื่องเป็นเวลานาน และแล้ววันหนึ่งภาวนามยปัญญาก็ปรากฏขึ้นในใจ ดังที่ท่านได้บอกเล่าอย่างตรงไปตรงมาว่า

วันหนึ่ง ท่านรู้จริงทิ้งสมุทัยพวกสังขาร

รู้จริง คือ รู้แจ้งชัดในอริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ - สมุทัย - นิโรธ - มรรค

ความรู้จริง คือ ญาณหยั่งรู้ความเป็นจริงในใจของท่านเอง อันเป็นไปในกิจแห่งอริยสัจทั้ง ๓ ประการคือ สัจญาณ กิจญาณ และกตญาณ

ญาณหยั่งรู้ดังกล่าวนี้ที่ทำให้สมุทัย คือ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ซึ่งมีอวิชชาเป็นฐานในการปรุงแต่ง (สังขาร) ให้เกิดภพเกิดชาติได้มลายสลายไป

ความรู้จริงนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร?

เพื่อตอบข้อสงสัยนี้หลวงปู่ได้ขยายความต่อไปว่า

ท่านก็ปะถ้ำสนุกสุขไม่หาย
เปรียบเหมือนดังกายนี้เอง
ชะโงกดูทำสนุกทุกข์ทลาย
แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา

มรรคอันเป็นหนทางนำไปสู่ความรู้จริง คือ "การได้พบถ้ำสนุกสุขไม่หาย เปรียบเหมือนดังกายนี้เอง"

ภาษาของหลวงปู่ในข้อความนี้ เป็นภาษาพูดแบบชาวบ้านซึ่งพูดสื่อสารบอกเล่าเรื่องราวในชีวิตปกติประจำวัน ท่านได้พบถ้ำที่สนุก และมีความสุขที่ถาวร

ถ้ำเป็นพื้นที่ทางกายภาพ ที่หลวงปู่ท่านแสวงหาเพื่อการบำเพ็ญภาวนา การพบถ้ำอันเป็นพื้นที่เพื่อการภาวนานั้น ถูกนำมาเชื่อมโยงให้เห็นเป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณ ซึ่งก็คือ "กาย" ของท่านเอง

เปรียบเหมือนดังกายนี้เอง

ช่างเป็นคำอุปมาอุปไมยที่งดงามในการสื่อความให้เห็นความหมายของการเจริญภาวนา ดังที่ท่านบอกให้รู้ว่า

ชะโงกดูถ้ำสนุกทุกข์ทลาย
แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา

ถ้ำ คือ กาย ที่เมื่อชะโงกดูถ้ำสนุกทุกข์ทลาย ก็คือการเจริญกายคตาสติให้จิตรู้อยู่ซึ่งกาย อันเป็นไปในปัจจุบันขณะ

กายคตาสติภาวนานั้น เป็นการบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานที่หลวงปู่ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและต่อเนื่อง จนเกิดผลคือ "ทุกข์ทลาย แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา"

ด้วยคำบอกเล่าอย่างง่าย ๆ ตรงไปตรงมา ทำให้ได้เห็นว่า อริยมรรคที่หลวงปู่ท่านดำเนินไปเป็นเช่นไร และยังได้เห็นว่า อริยผลอันเกิดปรากฏในตัวท่านนั้นเป็นอย่างไร

ภาษาของหลวงปู่ประกอบด้วยถ้อยคำที่แสนจะธรรมดาสามัญ แต่สื่อความหมายได้ทั้งระดับสมมติสัจจะและปรมัตถสัจจะ

บุคคลทั่วไปอ่านถ้อยคำของหลวงปู่แล้วก็เกิดจินตนาการถึงเรื่องราวเหตุการณ์ของโลกภายนอก แต่สำหรับบุคคลผู้บำเพ็ญภาวนาแล้ว ถ้อยคำของหลวงปู่ได้บอกเล่าความหมายภายในใจ ซึ่งผู้กำลังเจริญภาวนาอยู่ย่อมหยั่งรู้ความหมายนี้ได้ภายในใจของตนเอง

หนทางสู่การหยั่งรู้อริยสัจ ทอดยาวอยู่ภายในกายของตนเอง

ชะโงกดูถ้ำสนุก คือ การเจริญสติให้จิตรู้อยู่ซึ่งกายอันเป็นไปในปัจจุบันขณะ และการเจริญกายคตาสตินี้ เมื่อดำเนินไปอย่างต่อเนื่องก็จะเกิดผล คือ "ทุกข์ทลาย แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา"

แม้จะเป็นคำอารัมภบทสั้น ๆ ง่าย ๆ แต่ความหมายกลับกระจ่างชัด ทำให้ได้เห็นความเป็นหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ว่าก่อนที่ท่านจะได้มาเป็นพระอริยสงฆ์ของพุทธบริษัทนั้น ท่านเป็นมาอย่างไร

ชีวประวัติของหลวงปู่ ได้กลายมาเป็นตำนานธรรมของการจาริกธุดงค์สำหรับพระภิกษุไทยในเวลาต่อมา ตำนานธรรมนี้มีทั้งที่เป็นการบอกเล่าแบบมุขปาฐะ และเป็นลายลักษณ์อักษร

เส้นทางจาริกธุดงค์ของหลวงปู่ ได้กลายมาเป็นเส้นทางธรรมที่บรรดาศิษยานุศิษย์ของหลวงปู่ยึดถือดำเนินตาม

เส้นทางธรรมที่มีทั้งที่เป็นเส้นทางเชิงกายภาพ คือ การจาริกไปตามภูมิภาคต่าง ๆ ที่หลวงปู่เคยจาริกไป และเส้นทางเชิงจิตวิญญาณ คือ เรื่องราวการเอาชนะกิเลส และเทคนิควิธีในการบำเพ็ญภาวนา

"ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" อันเป็นลิขิตธรรมที่หลวงปู่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรนี้ คือส่วนหนึ่งของตำนานธรรมที่หลวงปู่สร้างไว้ให้เป็นมรดกธรรม เพื่อพวกเราผู้เป็นอนุชนได้ศึกษาและปฏิบัติตาม

อารัมภบทช่วงแรกได้บอกให้รู้ว่า เส้นทางของการบำเพ็ญภาวนานั้นเป็นมาเช่นไร ก่อนที่จะได้แสดงเส้นทางสายภาวนาให้ศิษยานุศิษย์ได้ดำเนินตามท่านไป

ทำเมินไป เมินมาอยู่หน้าเขา
จะกลับไปป่าวร้องซึ่งพวกพ้องเล่า
ก็กลัวเขาเหมาว่าเป็นบ้าบอ
สู้อยู่ผู้เดียวหาเรื่องเครื่องสงบ
เป็นอันจบเรื่องคิดไม่ติดต่อ
ดีกว่าเที่ยวรุ่มร่ามนำสอพลอ
เดี๋ยวถูกยอถูกติเป็นเรื่องเครื่องรำคาญ

อารัมภกถาตอนนี้ทำให้ได้รู้ว่า เมื่อหลวงปู่รู้แจ้งธรรมแล้ว ท่านก็ไม่ได้ประกาศป่าวร้องให้ใครรู้ ข้อความตอนนี้แสดงให้เห็นภาพสังคมชาวพุทธไทยในยุคสมัยนั้นได้ดี

นับตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระปิยมหาราช พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ได้มีการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ทั้งในส่วนของการปกครองคณะสงฆ์ และการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์

การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาดังกล่าวนี้ มีมูลเหตุอันเป็นปัจจัยสำคัญ ทั้งในส่วนอันเป็นไปภายในคณะสงฆ์เอง และเหตุปัจจัยจากสังคมภายนอก ซึ่งอยู่นอกเหนืออำนาจของคณะสงฆ์

ปัจจัยภายในคณะสงฆ์ที่สำคัญ คือ การเกิดคณะสงฆ์นิกายใหม่ในช่วงรัชกาลที่ ๓ จนทำให้คณะสงฆ์ไทยแบ่งเป็น ๒ นิกาย คือ คณะที่สถาปนาขึ้นมาใหม่ เรียกชื่อคณะของตนว่า "ธรรมยุติกนิกาย" และคณะสงฆ์ไทยเดิมซึ่งมิได้เข้าร่วมกับคณะที่ก่อตั้งใหม่ ถูกเรียกโดยชื่อว่า "มหานิกาย" ทั้งนี้เพราะเป็นคณะสงฆ์ส่วนใหญ่

การเกิดธรรมยุติกนิกายนี้ เป็นเหตุปัจจัยสำคัญนำไปสู่การปฏิรูปการปกครองสงฆ์ และการศึกษาของพระสงฆ์ ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยภายในคณะสงฆ์เอง

อีกส่วนหนึ่งเป็นเหตุปัจจัยมาจากสภาพทางสังคมไทยที่ต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของโลก นับตั้งแต่การแผ่ขยายเข้ามาของลัทธิล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก และการเข้ามาของวิทยาการยุคใหม่ที่เรียกกันโดยชื่อว่า "วิทยาศาสตร์"

ชุดความรู้สมัยใหม่มีอิทธิพลต่อผู้นำทางสติปัญญาของสังคมไทยมาก โดยเฉพาะกับพระภิกษุสงฆ์ที่มีบทบาททางการปกครองและการศึกษา

คณะธรรมยุติกนิกายได้ตอบรับความรู้ที่เรียกว่า "วิทยาศาสตร์" โดยนำมาใช้ในการศึกษาและอธิบายหลักคำสอนในพุทธศาสนา ด้วยการแสดงให้เห็นว่า คำสอนในพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ และเนื่องด้วยในรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ คณะธรรมยุติกนิกายมีอำนาจในการปกครอง และการศึกษาของสงฆ์ การปฏิรูป

กิจการพระพุทธศาสนาให้ทันสมัยจึงเกิดขึ้น และเป็นไปอย่างเบ็ดเสร็จและรวดเร็ว

การศึกษาของสงฆ์ถูกจัดให้เป็นระบบ มีหลักสูตรและการสอบประเมินผลโดยมีประกาศนียบัตร ให้แก่ผู้สอบผ่านการประเมินผล

การศึกษาของสงฆ์ถูกจัดให้มีสองแผนก คือ แผนกธรรมและแผนกบาลี

หลักสูตรการศึกษาแผนกธรรมจัดให้มี ๓ ระดับ คือ นักธรรมชั้นตรี - โท - เอก

ส่วนแผนกบาลีจัดให้เป็นชั้นเปรียญธรรม นับจากเปรียญธรรม ๓ ประโยค ถึงสูงสุด คือ เปรียญธรรม ๙ ประโยค

ทั้งแผนกธรรมและบาลี มีหลักสูตรและการสอบวัดผลการเรียนรู้ของพระภิกษุสามเณรอย่างเป็นระบบ ดังเช่นการศึกษาของชาติตะวันตก

ด้วยการศึกษาเช่นนี้นี่เอง ที่ทำให้ผู้รู้ธรรมถูกกำหนดโดยวุฒิการศึกษาเป็นนักธรรมชั้นตรี - โท - เอก และเป็นพระมหาเปรียญ ตั้งแต่พระมหาเปรียญ ๓ ประโยค ถึงสูงสุด คือ พระมหาเปรียญ ๙ ประโยค

พระผู้รู้ธรรมโดยระบบการศึกษาสมัยใหม่ดังกล่าวนี้ ต้องมีความสามารถในการอรรถาธิบายพระธรรมคำสอนอย่างมีเหตุผลเป็นวิทยาศาสตร์

ระบบค่านิยมในความรู้ของหมู่สงฆ์ถูกผูกติดอยู่กับระบบ

การศึกษาดังกล่าวนั้น และทำให้คันถธุระของพระภิกษุสามเณรมีความก้าวหน้า แต่วิปัสสนาธุระกลับถดถอย

ผู้รู้ธรรมมีความหมายเพียงแค่ผู้สอบนักธรรมและบาลีได้ชั้นสูง ๆ ผู้มีความเชี่ยวชาญในธรรม คือ ผู้มีความสามารถในการอธิบายธรรมด้วยเหตุผลอันเป็นวิทยาศาสตร์

ด้วยกระแสค่านิยมในสังคมสงฆ์เป็นเช่นนี้นี่เอง ที่ทำให้หลวงปู่ผู้ไม่ได้ผ่านการศึกษาทั้งแผนกธรรมและบาลี จึงมีดำริว่าอยู่เงียบ ๆ แต่ผู้เดียว

ดีกว่าเที่ยวรุ่มร่ามทำสอพลอ เดี๋ยวถูกยอถูกติเป็นเรื่องเครื่องรำคาญ

ความข้อนี้ มีความหมายคล้าย ๆ กับเรื่องในพุทธประวัติที่ว่า

เมื่อพระมหาบุรุษได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ควงอัสสัตถพฤกษ์ ในคืนวันเพ็ญวิสาขมาสแล้วนั้น พระองค์ก็มิได้ปลงพระทัยว่าจะไปแสดงธรรมที่ได้ตรัสรู้แก่ผู้ใด ทั้งนี้เพราะมาดำริว่า พระธรรมที่พระองค์ทรงรู้แจ้งนั้น มีนัยอันละเอียดสุขุมยากที่บุคคลผู้มีธุลีในจักษุจะมองเห็นได้

หลวงปู่คงมีดำริในทำนองคล้าย ๆ กันนี้ ดังนั้น เมื่อเกิดความรู้แจ้งขึ้นแล้วจึงได้มีความสุขอยู่กับการทบทวนความหมายอันปรากฏชัดแจ้งอยู่ภายในใจของท่าน ดังคำที่ว่า "ทำเมินไปเมินมาอยู่หน้าเขา..."

ภาวะของการมีความสุขเช่นนี้ อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นวิมุตติสุข ซึ่งคงเป็นไปในช่วงแรก ๆ หลังจากท่านได้รู้แจ้งธรรมแล้ว แต่ครั้นเมื่อมีบุคคลผู้ใคร่ในธรรมและปรารถนาจะบำเพ็ญเนกขัมมปฏิปทาเช่นท่าน ได้มาสอบถามด้วยความอยากรู้ ดังความว่า

ยังมีบุรุษคนหนึ่งอีก กลัวตายน้ำใจฝ่อ
มาหาแล้วพูดตรง ๆ น่าสงสาร
ถามว่าท่านพากเพียรมาก็ช้านาน
เห็นธรรมที่จริงแล้วหรือยังที่ใจหวัง

บุรุษผู้เป็นปราวาทีนี้ จะเป็นบุคคลผู้มีตัวตนอยู่จริง ๆ หรือว่าเป็นเพียงปราวาทีซึ่งถูกสมมุติขึ้น เพื่อให้เป็นผู้ตั้งปุจฉาไม่ใช่สาระสำคัญ เพราะความหมายอันเป็นสาระที่แท้จริง อยู่ที่ความหมายภายในใจของหลวงปู่ที่กล่าวตอบข้อปุจฉานั้นว่า

เอ๊ะทำไมรู้ใจฉัน

ความหมายภายในใจของหลวงปู่ คือ ความปรารถนาให้ผู้เห็นภัยในสังสารวัฏได้หยั่งเห็นธรรมเหมือนดังที่ท่านได้หยั่งเห็นแล้ว และด้วยใจดวงนี้ที่ทำให้หลวงปู่ได้กลายมาเป็นพ่อแม่ ครูอาจารย์ของศิษยานุศิษย์ในเวลาต่อมา

ความหมายภายในใจของหลวงปู่นี้ คือ ความหมายของเมตตาธรรมที่เปี่ยมล้นอยู่ภายในใจของท่าน และด้วยเมตตาธรรมและการุณยธรรมภายในใจของท่านนี้ ที่ทำให้ท่านได้รจนาลิขิตธรรมนี้ขึ้นมา

บุรุษผู้นั้นก็อยากอยู่อาศัย
ท่านว่าดี ๆ ฉันอนุโมทนา
จะพาดูเขาใหญ่ถ้ำสนุกทุกข์ไม่มี
คือกายคตาสติภาวนา
ชมเล่นให้เย็นใจหายเดือดร้อน
หนทางจรอริยวงศ์
จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์
ใช่หลอกเล่นบอกความให้ตามจริง

ข้อความต่อมาที่ว่า "บุรุษผู้นั้นก็อยากอยู่อาศัย" เป็นความหมายให้รู้ว่าบุรุษผู้นั้นได้มีความปรารถนาที่จะบำเพ็ญภาวนาดังที่หลวงปู่ได้บำเพ็ญมา

บุรุษผู้นั้น ในอดีตที่หลวงปู่ปรารภถึงจะเป็นใครก็ตามทีเถิด แต่ในปัจจุบันนี้ ขอให้เป็นพวกเราแต่ละคนได้เป็นบุรุษผู้นั้นผู้มองเห็นภัยในสังสารวัฏ แล้วมีใจปรารถนาจะบำเพ็ญภาวนาดังที่หลวงปู่ท่านได้ปฏิบัติไว้ให้เห็นเป็นแบบอย่าง

ขอให้พวกเราแต่ละคน คือ บุรุษผู้นั้น ผู้ตามหลวงปู่ไปดูเขาใหญ่ถ้ำสนุกทุกข์ไม่มี

การตามหลวงปู่ไป มิได้หมายถึงการก้าวเท้าเดินตามท่านในทางกายภาพ หากแต่หมายถึงการเจริญกายคตาสติภาวนาตามที่ท่านได้กล่าวแสดงไว้ในที่นี้

กายคตาสติภาวนานี้ คือ "อริยมรรค" ดังที่หลวงปู่กล่าวว่าเป็น "หนทางจรอริยวงศ์"

การดำเนินไปบนทางแห่ง "อริยมรรค" นี้ มิใช่เรื่องการบังคับกะเกณฑ์โดยบุคคลอื่น แต่ต้องเป็นไปตามพละกำลังของแต่ละบุคคล

การดำเนินตามหลวงปู่ไปดูเขาใหญ่ถ้ำสนุกทุกข์ไม่มีนั้นต้องขึ้นอยู่กับพละกำลัง คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาของแต่ละบุคคล

การเจริญกายคตาสติภาวนา จึงมิใช่เรื่องฉาบฉวยตามกระแสที่บุคคลอื่นสร้างขึ้น แต่ต้องเป็นไปตามพละกำลังแห่งตนเท่านั้น หลวงปู่ท่านจึงกล่าวว่า

จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์
ใช่หลอกเล่นบอกความให้ตามจริง

ความข้อนี้สำคัญยิ่งนักในการสำรวจตรวจสอบตนเองและด้วยเหตุนี้กระมังที่ทำให้หลวงปู่จำต้องกล่าวอารัมภบท

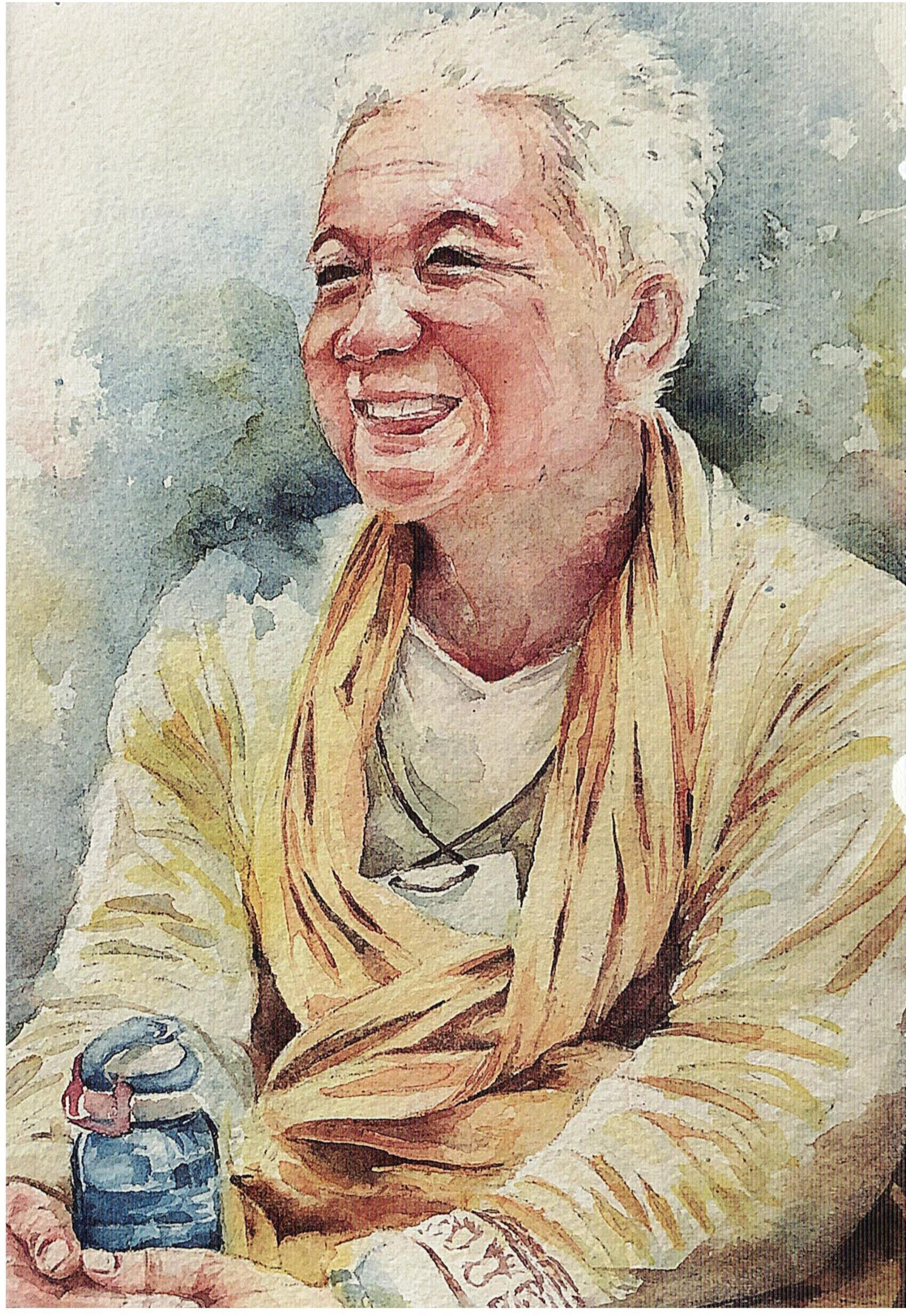
ปรารภถึงตัวท่านเองให้เห็นเป็นแบบอย่างว่า การก้าวไปตามทางจรของพระอริยะนั้น ต้องเริ่มต้นที่สัมมาทิฏฐิ คือ มองเห็นโทษในกาม (กามาทีนพ) แล้วจึงเกิดสัมมาสังกัปปะ คือ การดำริออกจากกามด้วยการบำเพ็ญเนกขัมมปฏิปทา ณ จุดนี้ คือ ที่กายคตาสติภาวนาจะเกิดขึ้น และเป็นไปในองค์แห่งอริยมรรคซึ่งจะนำไปสู่อริยผล

อารัมภกถานี้ เป็นประดุจดังเสียงเรียก ให้พวกเราผู้ติดอยู่ภายในถ้ำแห่งเบญจอุปาทานขันธ์ที่แสนมืดมิด และไม่รู้ว่าจะออกไปจากถ้ำนี้ได้อย่างไรได้ตระหนักรู้

พวกเราได้สดับตรับฟังเสียงเรียกนี้

นี่คือ เสียงเรียกจากพ่อแม่ ครูอาจารย์ผู้ห่วงหาอาทรต่อพวกเรา ผู้ติดหลงอยู่ภายในถ้ำแห่งเบญจอุปาทานขันธ์

ขอให้ได้ยินเสียงเรียกนี้ แล้วเกิดพละกำลังก้าวไปตามเสียงเรียกของหลวงปู่ เพื่อออกจากถ้ำแห่งเบญจอุปาทานขันธ์นี้เถิด

ธรรมกถา

ในอารัมภกถา หลวงปู่ได้ปรารภถึงที่มาที่ไปอันเป็นเรื่องราวแต่หนหลังของท่าน เพื่อให้ศิษย์รู้ว่าเส้นทางธรรมของท่านเป็นมาอย่างไร และเมื่อรู้ว่าศิษย์พร้อมแล้วที่จะดำเนินตามท่านไปบนหนทางจรของอริยวงศ์ ท่านจึงได้กล่าวธรรมกถาดังต่อไปนี้

กายคตาสติภาวนา

จะพาดูเขาใหญ่ถ้ำสนุกทุกข์ไม่มี
คือ กายคตาสติภาวนา

ภาษาธรรมของหลวงปู่ช่างไพเราะ และทำให้เห็นภาพที่สุด แสนงดงาม เป็นเหมือนดังภาษาของพ่อแม่ที่กล่าวกับบุตรอันเป็นสุดที่รัก

พ่อแม่ผู้รักบุตรประดุจดังดวงใจ ย่อมปรารถนาให้บุตรอันเป็นสุดที่รักได้พบ ได้เห็น ได้ครอบครองทรัพย์ที่มีค่า ความหมายในใจของพ่อแม่เป็นฉันใด ความหมายภายในใจของหลวงปู่ก็เป็นฉันนั้น

ด้วยเมตตาธรรมอันประมาณมิได้ ทำให้หลวงปู่ปรารถนาให้ศิษย์ได้ประสบและได้ประจักษ์แจ้งธรรมเอกอันเลิศล้ำค่า จึงได้อาสาพาศิษย์ไปดู "เขาใหญ่ถ้ำสนุก ทุกข์ไม่มี คือกายคตาสติภาวนา"

หลวงปู่เปรียบการเจริญกายาคตาสติภาวนาว่าเป็นเหมือน "การชมเขาใหญ่ถ้ำสนุก"

เขาใหญ่ที่ว่านั้นคือ "กายของเราเอง" และภายในเขาใหญ่นั้นมีถ้ำสนุก คือ อาณาจักรใจอันเป็นไปภายในกาย

"กายคตาสติ" เป็นชื่อเรียกอารมณ์กรรมฐาน ซึ่งเป็นหนึ่งในอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ และเป็นอารมณ์กรรมฐานที่เป็นไปได้ทั้งในส่วนของสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน เช่นเดียวกับอานาปานสติ ซึ่งเป็นอีกหนึ่งอารมณ์ในอารมณ์กรรมฐาน ๔๐

ทั้งกายคตาสติ และอานาปานสติ ต่างมีกายเป็นอารมณ์ของจิต ต่างแต่เพียงว่า "กายคตาสติ" คือ จิตรู้กาย อันได้แก่รูปกายเป็นอารมณ์ ขณะที่ "อานาปานสติ" คือ จิตรู้กาย อันได้แก่ลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ ทั้งรูปกายและลมหายใจถือว่าเป็นเรื่องของกาย

เมื่อฝึกฝนให้จิตรู้กายเป็นอารมณ์อย่างต่อเนื่อง ไม่แส่ส่ายไปหาอารมณ์อื่น ๆ จนเกิดจิตสงบนิ่ง ไม่ถูกรบกวนด้วยอารมณ์อื่น ๆ นี่คือ "สมถกรรมฐาน" แต่ถ้าฝึกฝนให้จิต

รู้กายเป็นอารมณ์จนเกิดญาณหยั่งรู้ความเป็นไปของรูป-นาม ตามความเป็นจริง นี่คือ "วิปัสสนากรรมฐาน"

ในที่นี้ หลวงปู่ใช้คำว่า "กายคตาสติภาวนา" โดยมีคำว่า "ภาวนา" มาบวกต่อท้าย "กายคตาสติ" เพื่อสื่อความหมายให้รู้ว่า เป็นการฝึกฝนให้เกิดจิตรู้ (สติ) อันเป็นไปในกาย

กายคตาสติภาวนา ตามความหมายของหลวงปู่จึงเป็นวิปัสสนากรรมฐาน

สติภาวนา เป็นการฝึกฝนให้จิตรู้แจ้งอารมณ์ ซึ่งต่างจากสมาธิภาวนา อันเป็นการฝึกฝนให้จิตสงบนิ่งอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเพียงอารมณ์เดียว โดยไม่มีอารมณ์อื่นเข้ามารบกวน

การปฏิบัติกรรมฐานโดยใช้กายคตาสติภาวนาเป็นมรรคาของหลวงปู่นี้ เริ่มตั้งแต่พรรษาแรกของการบวช ทั้งนี้เพราะก่อนจะรับการอุปสมบทนั้น ท่านจะต้องรับ "ตจปัญจกกรรมฐาน" จากพระอุปัชฌาย์ตามประเพณีของการบวชเป็นพระภิกษุในสังคมไทย

ตจปัญจกกรรมฐาน คือ การปฏิบัติกรรมฐาน โดยให้พิจารณาเห็น ผม-ขน-เล็บ-ฟัน-หนังของตนเป็นสิ่งปฏิกูล ทั้งนี้เพื่อเป็นอุบายธรรมในการออกมาเสียจากบ่วงแห่งกามคุณ

จากการศึกษาชีวประวัติของหลวงปู่ทำให้รู้ว่า ท่านได้ใช้กายคตาสติภาวนานี้ ให้เป็นมรรคาสู่การรู้แจ้งธรรม นับตั้งแต่แรก

เริ่มของการปฏิบัติกรรมฐาน กล่าวคือ ในเบื้องต้นท่านได้เจริญกายคตาสติภาวนาให้เกิดอสุภสัญญาและอนิจจสัญญา แล้วดำเนินไปจนถึงการมีเบญจขันธ์เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน ดังที่ท่านได้กล่าวแสดงไว้ในลิขิตธรรมบทนี้

กายคตาสติภาวนาที่หลวงปู่เชิญชวนให้บุคคลผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร ได้ปฏิบัติเพื่อเป็นทางออกจากภัยของสังสารวัฏนั้นคือ ***การกลับมาสู่การรู้อยู่ซึ่งความเป็นไปภายในกายตนเอง***

ไม่ส่งจิตไปคิดถึงโลกภายนอก แต่ให้จิตรู้อยู่ซึ่งโลกภายในตนเอง

โลกภายนอกกว้างไกล ต้องใช้จิตคิดจึงจะรู้ได้ แต่โลกภายในต้องใช้จิตรับรู้ (สติ)

โลกภายในนี้คือ "เบญจขันธ์" ที่หลวงปู่อุปมาว่าเป็นดัง "ถ้ำสนุก"

ชะโงกดูถ้ำสนุกทุกข์ไม่มีนี้แหละ คือ การเจริญกายคตาสติภาวนา

เมื่อได้บอกให้รู้ว่า กายคตาสติภาวนามีความหมายอุปมาเหมือนดังเที่ยวชมถ้ำแล้ว หลวงปู่จึงกล่าวต่อไปว่า

ชมเล่นให้เย็นใจหายเดือดร้อน
หนทางจรอริยวงศ์
จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์
ใช่หลอกเล่น บอกความให้ตามจริง

การชมถ้ำจะต้องเข้าไปภายในถ้ำ จึงจะสามารถรู้เห็นได้ว่า ภูมิลักษณะและบรรยากาศภายในถ้ำเป็นเช่นไร หากยืนดูอยู่ภายนอกถ้ำโดยมิได้เข้าไปภายใน แม้จะมีผู้บรรยายบอกเล่าภูมิลักษณะและบรรยากาศภายในถ้ำด้วยถ้อยคำโวหารที่ดีสักเพียงใด ผู้ชมอยู่นอกถ้ำก็รู้ได้เพียงแค่คิดจินตนาการตามคำบอกเล่า ภูมิลักษณะและบรรยากาศภายในถ้ำที่รู้ตามคำบอกเล่าแล้วคิดตาม ก็เป็นเพียงแค่สุตมยปัญญา และจินตามยปัญญา คือปัญญาที่ได้มาจากการฟังและการคิดเท่านั้น หาใช่ปัญญาที่แท้ไม่

ผู้ที่ศึกษาเรื่องกายคตาสติภาวนาโดยการอ่านหนังสือหรือฟังครูบาอาจารย์ท่านเล่าให้ฟัง ก็ไม่ต่างอะไรจากบุคคลผู้ยืนดูถ้ำอยู่ภายนอก แล้วฟังคนอื่นบอกเล่าเรื่องราวภายในถ้ำ หลวงปู่ได้กล่าวคำเชิญชวนว่าชมเล่นให้เย็นใจ เพื่อหมายถึง การเข้าไปภายในถ้ำ คือ เบญจขันธ์

บรรยากาศเย็นสบายภายในถ้ำ จะสัมผัสรู้ได้ก็ด้วยการเข้าไปภายในถ้ำฉันใด ความสงบเย็นอันเกิดขึ้นภายในใจเมื่อเจริญกายคตาสติภาวนา ก็เป็นฉันนั้น และท่านยังได้กล่าวยืนยันว่า นี่เป็น "หนทางจรอริยวงศ์"

กายคตาสติภาวนา ไม่ใช่การอ่านและการคิดตามที่ผู้อื่นบอกเล่า แต่ต้องเจริญสติภาวนาให้รู้อยู่ซึ่งความเป็นไปแห่งเบญจขันธ์ อันเป็นแดนเกิดและที่ตั้งแห่งความหมาย และคุณค่าต่าง ๆ ที่ถูกปรุงสร้างขึ้นมาภายในใจตนเอง

"ชมเล่นให้เย็นใจหายเดือดร้อน" นี่คือ ความหมายของกายคตาสติภาวนาที่หลวงปู่แสดงแก่ศิษย์พร้อมทั้งยืนยันว่านี่เป็นหนทางจรอริยวงศ์

พระอริยสงฆ์สาวกทุกท่านล้วนดำเนินไปบนหนทางนี้ และการดำเนินไปบนหนทางนี้ไม่สามารถบังคับกะเกณฑ์กันได้ แต่ละคนจะต้องดำเนินไปบนหนทางนี้ตามพละกำลังแห่งตนเท่านั้น นี่เป็นความจริงที่บอกให้รู้

เบญจขันธ์

การเจริญสมถกรรมฐาน มีอารมณ์กรรมฐานซึ่งแสดงไว้ในคัมภีร์ถึง ๔๐ ประการ เพื่อให้ผู้เจริญสมถกรรมฐานได้เลือกให้ถูกกับจริตนิสัยของตน แต่ส่วนของวิปัสสนากรรมฐานนั้นมีอารมณ์กรรมฐานอยู่เพียงอารมณ์เดียวคือ "เบญจขันธ์" หรือ "นามรูป" เท่านั้น หาได้มีอารมณ์อื่นอีกไม่

"กายคตาสติภาวนา" อันเป็นชื่อที่หลวงปู่ใช้เรียกการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น มิได้แปลกแตกต่างไปจากวิปัสสนากรรมฐานที่มีปรากฏอยู่ในพระบาลีเลย เพราะเมื่อกล่าวโดยหลักการแล้วก็คือ การเจริญภาวนาให้จิตรู้อยู่ซึ่งความเป็นไปในเบญจขันธ์ ดังที่พระบาลีได้ระบุไว้

ความแตกต่างในรายละเอียดบางประการในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น มาปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชั้นรอง ๆ ลงมา คือ คัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ปกรณ์พิเศษ คือ วิสุทธิมรรค ซึ่งเป็นหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย

คัมภีร์อรรถกถาและปกรณ์พิเศษดังกล่าวนั้น ได้แสดงรายละเอียดปลีกย่อยเกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐานไว้มากมายหลายประการ แต่ทั้งหมดของรายละเอียดนั้น ล้วนเป็นการจำแนกแยกแยะเพื่อให้สะดวกต่อการจดจำ แล้วนำไปอธิบายขยายความเพื่อให้เกิดสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญาในทางปริยัติศึกษาเท่านั้น

ส่วนที่หลวงปู่กล่าวแสดงเพื่อแนะนำศิษย์ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานในที่นี้นั้น มิได้เป็นไปเพื่อให้เกิดสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา แต่เพื่อให้เกิดภาวนามยปัญญาในตัวศิษย์ผู้กำลังเจริญกายคตาสติภาวนาเท่านั้น นี่เป็นความแตกต่างที่มีนัยสำคัญมาก เพราะทุกถ้อยคำที่หลวงปู่กล่าวแสดงในที่นี้มีความหมายเฉพาะต่อผู้เจริญภาวนาให้เกิดภาวนามยปัญญา ดังนั้น การกล่าวแสดงอะไรก่อน-หลัง, มาก-น้อยแค่ไหน ล้วนเป็นไปตามประสบการณ์ในการภาวนาที่หลวงปู่ท่านได้ผ่านพบประสบมาด้วยตัวของท่านเอง มิใช่การจดจำมาจากคำบอกเล่า หรือตำราเล่มใด ๆ

การกล่าวถึงอารมณ์ของวิปัสสนา คือ "เบญจขันธ์" ในที่นี้ จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวจำแนกแยกแยะตามตำรา และไม่จำเป็นต้องใช้ถ้อยคำซึ่งเป็นมคธภาษา แต่เป็นถ้อยคำจากใจของครูสู่ใจของศิษย์ เพื่อการก้าวไปด้วยการประคับประคองจิตรู้ (สติ) ให้ตั้งอยู่ในวิถีอันเหมาะสมและควรแก่กิจ คือ วิปัสสนาภาวนา เป็นเหมือนดังการเข้าไปชมถ้ำที่เริ่มต้นจากปากถ้ำ และค่อย ๆ ก้าวเดินไปสู่ภายในตามลำดับ

หลวงปู่นำศิษย์เข้าชมถ้ำสนุก คือ กายคตาสติภาวนา โดยการกล่าวปริศนาท้าให้ตอบ ดังนี้

แล้วกล่าวปฤศนาท้าให้ตอบ

ปฤศนานั้นว่า "ระวิง" คืออะไร

หลวงปู่ใช้คำว่า "ระวิง" มาตั้งเป็นปริศนาท้าให้ตอบว่าคืออะไร

คำว่า "ระวิง" นี้ เป็นชื่อเรียกอุปกรณ์ เพื่อปั่นเก็บเส้นด้าย ระวิงจึงถูกหมุนไปอย่างสม่ำเสมอไม่หยุด เพื่อให้เส้นด้ายเรียงตัวอย่างเป็นระเบียบ ไม่ให้ยุ่งหรือพันกัน เพื่อจะนำไปทอให้เป็นผืนผ้าต่อไป

ประชาชนชาวอีสานต่างรู้จักอุปกรณ์ที่เรียกว่า "ระวิง" นี้ดี เพราะเป็นเครื่องมือที่มีอยู่ในทุกครัวเรือน

คุณลักษณะของระวิงที่หมุนอย่างต่อเนื่องไม่หยุดตลอดช่วงการปั่นด้ายนี้ ปรากฏให้เห็นเป็นภาพชัดเจน จนกลายมาเป็นสำนวนเปรียบเปรย เมื่อมีใครทำกิจกรรมอะไรติดต่อกันโดยไม่ได้หยุดพักว่า "ทำจนมือเป็นระวิง" ความหมายคือ ทำโดยไม่ได้หยุดเหมือนระวิง

หลวงปู่ได้นำคำว่า "ระวิง" อันสื่อความหมายเป็นรูปธรรมในชีวิตประจำวันของชาวอีสาน มาตั้งเป็นปริศนาท้าให้ตอบว่า "ระวิง คืออะไร"

แล้วท่านก็เฉลยว่า

ตอบว่าวิ่งเร็ว คือวิญญาณอาการไว

จาก "ระวิง" อันเป็นรูปธรรม หลวงปู่ได้นำผู้เจริญกายคตาสติภาวนา มาสู่ "ระวิง" อันเป็นนามธรรม

จากรูปธรรม คือ ระวิงที่หมุนไปอย่างเร็วเพื่อเก็บเส้นด้ายไว้อย่างเป็นระเบียบ มาสู่ระวิงอันเป็นนามธรรม คือ วิญญาณขันธ์ที่มีอาการไวในการรับรู้อารมณ์ แล้วเก็บไว้อย่างเป็นระบบระเบียบ

บุคคลใดใครก็ตาม ที่ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยมีเบญจขันธ์เป็นอารมณ์ และมีความก้าวหน้าในหนทางแห่งวิปัสสนา ย่อมประจักษ์แจ้งในความหมายที่หลวงปู่เฉลยว่า "วิ่งเร็ว คือวิญญาณอาการไว"

เบญจขันธ์อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น จะถูกเห็นด้วยพลังแห่งสติที่ถูกบ่มเพาะให้เข้มแข็งขึ้น

โดยปกติบุคคลทั่วไปเมื่อศึกษาพระปริยัติธรรมย่อมรู้ว่าเบญจขันธ์ประกอบด้วย รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ และด้วยสมรรถนะแห่งจินตามยปัญญาย่อมสามารถอธิบายได้ว่า

"รูป" คือร่างกายอันประกอบขึ้นมาจากมหาภูตรูปทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และจากมหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ ย่อมก่อให้เกิดอุปาทายรูป คือ รูปอาศัยเป็นร่างกายที่มีอาการ ๓๒ และรูปอาศัยอื่น ๆ อีกมากมาย อาทิเช่น รูปหญิง รูปชาย ฯลฯ

"เวทนา" คือ จิตที่เสพเสวยอารมณ์ แล้วรับรู้รสเป็นชอบ-ไม่ชอบ-เฉย ๆ

"สัญญา" คือ จิตที่จำได้หมายรู้อารมณ์ที่เสพเสวยแล้วเก็บความจำได้หมายรู้อารมณ์นั้น ๆ ไว้

"สังขาร" คือ จิตที่คิดปรุงแต่งความหมาย และให้คุณค่าแก่อารมณ์ที่ได้เสพเสวยให้มีคุณลักษณะต่าง ๆ นานา

"วิญญาณ" คือ จิตที่รู้อารมณ์ว่าอะไรเป็นอะไร

ในทางปริยัติธรรม เมื่อจะกล่าวถึงเบญจขันธ์สั้น ๆ จะใช้คำว่า "นามรูป" โดยคำว่า "รูป" หมายถึง รูปขันธ์ และ "นาม" หมายถึง เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า "นามรูป" และ "เบญจขันธ์" จึงมีความหมายเหมือนกัน ในฐานะเป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน

ในทางปริยัติธรรมยังมีการจำแนกต่อไป คือ จำแนก "เบญจขันธ์" เป็นรูป เจตสิกและจิต

รูปขันธ์ เป็นรูป

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ เป็นเจตสิก

วิญญาณขันธ์เป็นจิต

จิต และ เจตสิกต่างกันอย่างไร

จิต คือ ธรรมชาติรู้ หรือธาตุรู้

เจตสิก คือ กิริยาอาการของจิต

รายละเอียดดังกล่าวนี้ เป็นการจำแนกแยกแยะเพื่อความง่ายในการอรรถาธิบายให้เกิดจินตามยปัญญา แต่จินตามยปัญญานี้ ยังไม่สามารถก่อให้เกิดผล คือ *การรู้จริง ทิ้งสมุทัย พวกสังขาร* ดังที่หลวงปู่กล่าวไว้ได้ ทั้งนี้เพราะเป็นเพียงแค่ความรู้ที่เกิดจากการคิดปรุงแต่งความหมายให้เป็นหมวดหมู่ แล้วเชื่อมโยงให้สัมพันธ์กันด้วยความคิดเชิงเหตุผล

ความหมายของคำว่า "วิ่งเร็ว คือวิญญาณอาการไว" ที่หลวงปู่กล่าวนั้น จะสามารถหยั่งเห็นได้ด้วยจิตรู้ (สติ) ไม่ใช่ด้วยจิตคิด (สังขาร)

"วิญญาณอาการไว" เป็นความหมายของวิญญาณขันธ์ ซึ่งบุคคลผู้เจริญสติภาวนาได้ถึงระดับหนึ่งจะสามารถหยั่งเห็นได้ด้วยตนเอง มิใช่ด้วยการฟังคนอื่นบอกเล่า หรือการคิดนึกเอา ความข้อนี้สามารถอุปมาเปรียบเทียบได้เหมือนดังการชมถ้ำ ที่เมื่อบุคคลผู้เข้าไปสัมผัสบรรยากาศภายในถ้ำแล้ว กลับออก

มาบอกเล่าให้เพื่อนผู้ยังไม่เคยเข้าไปภายในถ้ำฟังว่า บรรยากาศภายในถ้ำมีความเงียบสงบอากาศเย็นสบาย คำพูดนี้คงทำให้เพื่อนผู้ยังไม่เคยเข้าไปในถ้ำต้องคิดจินตนาการไปต่าง ๆ นานา ความหมายของคำว่า "เงียบสงบและเย็นสบาย" ในใจของบุคคลผู้ไม่เคยเข้าไปสัมผัส แต่คิดนึกเอาเป็นฉันใด ความหมายของคำว่า "วิญญาณอาการไว" สำหรับผู้ยังไม่เคยเจริญกายคตาสติภาวนาก็เป็นฉันนั้น

ความข้อนี้จะเป็นเครื่องช่วยให้ผู้เจริญกายคตาสติภาวนาใช้ตรวจสอบสมรรถนะแห่งสติของตนว่า มีสติพละมากเพียงพอแก่กิจการงานแล้วหรือยัง

ผู้เจริญกายคตาสติภาวนาจะต้องฝึกฝนบ่มเพาะสติให้มีพลังมากพอ ที่จะรู้เห็นอาการไวของวิญญาณซึ่งเกิดขึ้นและดำเนินไปดังที่หลวงปู่กล่าวว่า

เดินเป็นแถวตามแนวกัน

ความข้อนี้ชี้แสดงให้เห็นธรรมชาติของการเกิดขึ้นและเป็นไปแห่งวิญญาณ

"จิต" คือ ธาตุรู้เป็นสภาวะหนึ่งเดียว แต่อาการไวในการรู้อารมณ์จากภายนอกมีถึง ๕ ทาง คือ

จักขุทวาร เป็นประตูรับรู้รูปารมณ์ให้เกิดเป็นจักขุวิญญาณ

โสตทวาร เป็นประตูรับรู้สัททารมณ์ให้เกิดเป็นโสตวิญญาณ

ฆานทวาร เป็นประตูรับรู้คันธารมณ์ให้เกิดเป็นฆานวิญญาณ

ชิวหาทวาร เป็นประตูรับรู้รสารมณ์ให้เกิดเป็นชิวหาวิญญาณ

กายทวาร เป็นประตูรับรู้โผฏฐัพพารมณ์ให้เกิดเป็นกายวิญญาณ

อาการไวของจิตซึ่งเป็นวิญญาณธาตุที่แล่นไปอย่างรวดเร็วสู่ประตูรับรู้ คือ ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย เพื่อรู้อารมณ์ คือ รูป-เสียง-กลิ่น-รส-กายสัมผัส ให้เกิดเป็นจักษุวิญญาณ-โสตวิญญาณ-ฆานวิญญาณ-ชิวหาวิญญาณ-กายวิญญาณ

วิญญาณทั้ง ๕ นี้ เดินเป็นแถวตามแนวกันเพื่อมาสู่ประตูชั้นใน คือ ประตูใจ (มโนทวาร) ซึ่งเป็นประตูที่อารมณ์จากภายนอกทั้ง ๕ มารวมกันเป็นธรรมารมณ์ ให้จิตรับรู้เป็นมโนวิญญาณ เหมือนดังที่แม่น้ำปิง-วัง-ยม-น่าน ไหลมารวมกันเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา

ประตูที่ ๖ อันเป็นประตูชั้นในนี้ มีความสำคัญยิ่งนักในการเจริญสติภาวนา

กลไกการรับรู้ทางประตูใจ คือ ชัยภูมิสำคัญที่บุคคลผู้บำเพ็ญกายคตาสติภาวนาจะต้องธำรงสติให้มั่นคงอยู่ที่ประตูใจนี้

ประตูใจ คือ ป้อมยามที่จะมองเห็นการทำกิจของขันธ์แต่ละขันธ์ที่เป็นไปอย่างสอดคล้องสัมพันธ์กันดังที่หลวงปู่กล่าวว่า

สัญญาตรงไม่สงสัย
ใจอยู่ในวิ่งไปมา

นี่คือ เรื่องราวภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์ที่บุคคลผู้เข้าไปภายในถ้ำแล้ว จะได้พบเห็นปรากฏการณ์ของขันธ์แต่ละขันธ์

นามขันธ์ทั้ง ๔ คือ เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ เป็นเรื่องราวภายในถ้ำ

วิญญาณขันธ์เป็นจิต คือ ธาตุรู้ (วิญญาณธาตุ)

เวทนา-สัญญา-สังขาร เป็นอากัปกิริยาของจิตที่เคลื่อนไหวไปในกิจรู้

การยืน-เดิน-นั่ง-นอน เป็นกิริยาอาการของกายฉันใด เวทนา-สัญญา-สังขาร ก็เป็นกิริยาอาการของจิตฉันนั้น

กิริยาอาการของจิตนี้แหละ คือ อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน

สัญญา เป็นอากัปกิริยาของจิตในการทำกิจ คือ จดจำอารมณ์ต่าง ๆ ที่เคยเสพเสวยมาก่อนแล้ว พร้อมทั้งนำมาเชื่อมสัมพันธ์กับอารมณ์ที่จิตกำลังเสพเสวยอยู่ในปัจจุบัน

สังขาร เป็นอากัปกิริยาของจิตในการทำกิจ คือ การปรุงแต่งความหมายและให้คุณค่าแก่อารมณ์จากภายนอกทั้ง ๕

เวทนา เป็นอากัปกิริยาของจิตในการทำกิจ คือ เสพเสวยรสของอารมณ์ต่าง ๆ ให้รู้ว่ามีรสเป็นเช่นไร

ทั้งสังขาร-สัญญา-เวทนา ต่างทำหน้าที่ไปพร้อม ๆ กัน ทำให้อารมณ์จากภายนอกทั้ง ๕ คือ รูปารมณ์-สัททารมณ์-คันธารมณ์-รสารมณ์ และโผฏฐัพพารมณ์ มารวมตัวกันเป็นธรรมารมณ์ ให้จิตได้เสพเสวยผ่านมโนทวารที่มนายตนะ และธรรมายตนะได้พบปะกันแล้วให้เกิดเป็นมโนวิญญาณ

มโนวิญญาณ คือ อาการรู้ทางใจ

ถามว่า รู้อะไร?

ตอบว่า รู้สภาวธรรมที่ผ่านกระบวนการของสังขาร-สัญญา-เวทนา มาเป็นธรรมารมณ์ให้ถูกรู้ผ่านประตูใจ (มโนทวาร)

สัญญาทำหน้าที่เชื่อมร้อยอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบันให้สัมพันธ์เป็นอารมณ์ปัจจุบัน

สังขารทำหน้าที่ปรุงแต่งความหมายและให้ค่าอารมณ์ต่าง ๆ ที่ถูกร้อยให้เป็นอารมณ์เดียวกัน

เวทนาทำหน้าที่รู้รสของอารมณ์นั้นว่าเป็นเช่นไร

กลไกของการทำกิจเช่นนี้ เป็นไปภายในใจดังที่หลวงปู่บรรยายให้เห็นภาพว่า *ใจอยู่ภายในวิ่งไปมา*

พื้นที่ภายในใจนี้แหละที่หลวงปู่อุปมาว่า เป็นเหมือนพื้นที่ภายในถ้ำ ซึ่งเมื่อใครเข้าไปภายในถ้ำแล้ว จะได้พบเห็นภูมิลักษณะและบรรยากาศภายในถ้ำที่หลวงปู่ได้แสดงให้เห็นว่า

สัญญาเหนี่ยวภายนอกหลอกลวงจิต
ทำให้คิดวุ่นวายเที่ยวส่ายหา
หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา

บรรยากาศภายในถ้ำ คือ พื้นที่ภายในใจซึ่งผู้เจริญกายคตาสติภาวนาจะได้พบเห็นกลไกที่ขันธ์แต่ละขันธ์อันเป็นส่วนเจตสิก คือ สัญญา-สังขาร-เวทนา ต่างทำกิจดังที่หลวงปู่แสดงให้เห็นภาพว่า

สัญญาเหนี่ยวภายนอก

สัญญาทำหน้าที่เหนี่ยวอารมณ์ภายนอกทั้งห้า คือ รูป-รส-กลิ่น-เสียง-กายสัมผัส มาให้จิตรู้ แต่สภาวะที่ถูกรู้นี้ มิได้เป็นสภาวะบริสุทธิ์ดังเดิมเสียแล้ว เพราะถูกใส่สี เพิ่มรส แต่งกลิ่นให้บิดเบือนไป หลวงปู่ท่านจึงใช้คำขยายต่อว่า

หลอกลวงจิต

นั่นคือ อารมณ์ที่ถูกรู้ เช่น รูปารมณ์ก็มิใช่เพียงแค่รูปคือรูป แต่กลายเป็นรูปสวย หรือรูปอัปลักษณ์ ซึ่งเป็นผลให้รูปารมณ์นั้นเป็นอิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่น่าปรารถนา) หรืออนิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา) ก็ได้ นี่คือ ความหมายของภาวะหลอกลวงจิตที่หลวงปู่ท่านกล่าวต่อว่า

ทำให้คิดวุ่นวายเที่ยวส่ายหา

ผลตามมา คือ ทำให้เกิดการคิดปรุงแต่งอารมณ์ (สังขาร) ไปต่าง ๆ นานา เพื่อแสวงหาอารมณ์ที่ชอบ (อิฏฐารมณ์) และหลีกหนีอารมณ์ที่ไม่ชอบ (อนิฏฐารมณ์)

กระบวนการอันเป็นไปภายในถ้ำใจดังกล่าวนั้น ทำให้ปรากฏเป็นความจริง ซึ่งผู้เจริญกายคตาสติภาวนาจะได้หยั่งเห็นและรู้เท่าทันสภาวธรรมอันละเอียดประณีต ซึ่งปรากฏอยู่ภายในใจดังที่หลวงปู่กล่าวว่า

หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา

มีแต่เฉพาะผู้เจริญกายคตาสติภาวนาให้พละ ๕ และอินทรีย์ ๕ แก่กล้าสมบูรณ์เท่านั้น ที่จะสามารถหยั่งเห็นความเป็นไปภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า

วิ่งเร็ว คือวิญญาณอาการไว
เดินเป็นแถวตามแนวกัน
สัญญาตรง ไม่สงสัย
ใจอยู่ในวิ่งไปมา
สัญญาเหนี่ยวภายนอกหลอกลวงจิต
ทำให้คิดวุ่นวายเที่ยวส่ายหา
หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา

ข้อความของหลวงปู่นี้ มิสามารถทำให้กระจ่างแจ้งได้ด้วยการคิด แต่จะประจักษ์แจ้งได้ด้วยการเจริญสติโดยมีเบญจขันธ์เป็นอารมณ์เท่านั้น

การครุ่นคิดพิจารณาความหมายแห่งเบญจขันธ์อาจก่อให้เกิดจินตามยปัญญาได้ แต่ไม่สามารถจะยัง "ญาณ" คือ ภาวนามยปัญญาให้เกิดขึ้นได้

การครุ่นคิด คือ โยนิโสมนสิการนี้ นอกจากจะไม่ก่อให้เกิดญาณแล้ว ยังอาจจะหลอกให้เห็นเบญจขันธ์เป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายาได้อีกด้วย

ขอผู้เจริญสติภาวนาได้สำรวจตรวจสอบพลัง (พละ ๕) และสมรรถนะ (อินทรีย์ ๕) แห่งจิตของตนว่ามีมากพอแก่งาน คือ การรู้แจ้งแล้วหรือยัง

การสำรวจตรวจสอบว่า พละเข้มแข็งและอินทรีย์แก่กล้าเพียงพอหรือยังนั้น ไม่ใช่ตรวจสอบด้วยการครุ่นคิด แต่ตรวจสอบผ่านการบำเพ็ญสติภาวนา ทั้งนี้เพราะ หากแม้นว่าศรัทธาพละและวิริยะพละยังไม่สมบูรณ์พอ ก็ยากที่จะยังสติพละให้มากพอต่อกิจ คือ วิปัสสนา

ความหมายดังที่หลวงปู่กล่าวไว้นี้ มิสามารถประจักษ์แจ้งได้ด้วยการคิดนึก แต่สามารถรู้แจ้งประจักษ์ได้ด้วยพลังแห่งสติ ที่มีสมรรถนะในการรู้อารมณ์ที่จิตได้เสพเสวย

สมรรถนะในการหยั่งรู้อารมณ์ที่จิตกำลังเสพเสวยอยู่นี้แหละคือ "ญาณ"

ญาณ เป็นความรู้ที่อยู่เหนือการครุ่นคิดเชิงเหตุผล แต่เป็นการรู้อารมณ์โดยตรงตามธรรมชาติของจิตซึ่งเป็นธาตุรู้

การเจริญวิปัสสนา คือ การให้จิตได้ทำหน้าที่รู้อารมณ์โดยที่ไม่มีสัญญาและสังขารเข้ามาแทรกแซง เป็นการ "รู้สักว่ารู้" และนี่แหละคือ การเที่ยวชมถ้ำแห่งเบญจขันธ์ที่หลวงปู่ปรารถนานำพาพวกเราเข้าไปชมถ้ำสนุกทุกข์ทลาย

ขันธวิมุติปฏิปทา

เมื่อได้แสดงให้ศิษย์ผู้เจริญกายคตาสติภาวนาได้เห็นความสลับซับซ้อนของพื้นที่ภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์แล้ว

หลวงปู่ได้แสดงหนทางเที่ยวชมถ้ำได้อย่างปลอดภัยไม่มีอันตราย

อันตรายภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์ คือ การหลงติดอยู่ภายในถ้ำจนหาทางออกไม่เจอ และไม่สามารถออกจากถ้ำได้ จนกลายเป็นบุคคลผู้ถูกขังอยู่ภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์อย่างทุกข์ทรมาน

สภาวะที่ถูกขังอยู่ภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์นี้แหละ ที่ถูกเรียกโดยภาษาของปริยัติธรรมว่า "เบญจอุปาทานขันธ์"

เบญจอุปาทานขันธ์ คือ ความยึดมั่นถือมั่นว่า "เบญจขันธ์คือตัวฉัน" และ "ตัวฉันคือเบญจขันธ์"

ความยึดมั่นถือมั่นว่า "เบญจขันธ์คือตัวฉัน" ทำให้ต้องท่องไปในภพภูมิต่าง ๆ อย่างไม่รู้ว่าจะสิ้นสุดยุติลงเมื่อใด

การเวียนว่ายตาย-เกิดอยู่ในภพภูมิเช่นนี้แหละ คือการท่องไปในสังสารวัฏ อันเป็นวงจรของ กิเลส-กรรม-วิบาก-กิเลส ฯลฯ หมุนวนไปโดยไม่มีเบื้องต้นและที่สุด

"กิเลส" คือ ธรรมอันเป็นเครื่องเศร้าหมอง ซึ่งได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะอันเป็นมูลฐานของอวิชชา-ตัณหา ที่เป็นแรงผลักดันให้ทำกรรมต่าง ๆ

"กรรม" คือ การกระทำโดยอำนาจของอวิชชา-ตัณหา ซึ่งก่อให้เกิดผล คือ วิบาก

"วิบาก" คือ ผลที่เกิดจากการกระทำกรรม แล้วส่งผลให้เกิดกิเลสขึ้นภายในใจ

สัตว์โลกย่อมท่องไปในสังสารวัฏเช่นนี้โดยไม่รู้ว่าจะสิ้นสุดยุติลงเมื่อใด

บุคคลผู้ยังไม่เห็นภัยในสังสารวัฏย่อมท่องไปโดยไม่มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด แต่เมื่อใดที่มองเห็นภัยแห่งการท่องไปในสังสารวัฏด้วยพลังแห่งสัมมาทิฏฐิที่เกิดขึ้นในใจตน เมื่อนั้นแหละ ทางออกจากสังสารวัฏย่อมปรากฏขึ้นในใจเป็นเนกขัมมปฏิปทา ดังที่หลวงปู่ได้กล่าวไว้ในอารัมภกถาแล้วนั้น

หลวงปู่คือบุคคลผู้เห็นภัยในสังสารวัฏ แล้วดำเนินไปบนหนทางแห่งเนกขัมมปฏิปทาจนได้บรรลุถึงสภาวะที่เรียกว่า "ขันธวิมุติ" คือ การหลุดพ้นออกมาจากความยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์ และเมื่อท่านได้หลุดพ้นออกมาแล้ว ได้มีเมตตาปรารถนาดีต่อศิษย์ ด้วยการชี้แนะแนวทางที่จะได้ดำเนินไปให้บรรลุผลดังที่ท่านได้กระทำสำเร็จมาแล้ว

หลวงปู่ได้แสดงทางเดินชมถ้ำแห่งเบญจขันธ์ให้สนุก กล่าวคือ มรรคาแห่งการเจริญสติให้เป็นไปในกาย จนเกิดญาณหยั่งเห็นความเป็นไปแห่งรูปนาม (เบญจขันธ์) ตามความเป็นจริงด้วยการตั้งเป็นคำถามว่า

ถามว่าห้าขันธ์ใครพ้นจนทั้งปวง

แล้วหลวงปู่ก็กล่าวแก้ดังความว่า

แก้ว่าใจสิพ้นอยู่คนเดียว
ไม่เกาะเกี่ยวพัวพันติดสิ้นพิษหวง
หมดที่หลงอยู่เดียวดวง
สัญญาลวงไม่ได้หมายลงตามไป

การพ้นจากอุปาทานขันธ์ไม่ใช่การทุบทำลายเบญจขันธ์ทิ้ง แต่พ้นได้ด้วยใจที่รู้เท่าทันความเป็นจริงอันเป็นไปในเบญจขันธ์

ใจ คือ อะไรกันเล่า

ใจ ก็คือ อาการรู้ธรรมารมณ์ของจิต ดังที่หลวงปู่ได้กล่าวไว้แล้วว่า *สัญญาเหนี่ยวภายนอกหลอกลวงจิต ทำให้คิดวุ่นวายเที่ยวส่ายหา หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา*

กิจของสัญญาขันธ์ ก็คือ เหนี่ยวนำอารมณ์ภายนอก คือ รูป-รส-กลิ่น-เสียง-โผฏฐัพพะที่ผ่านไปแล้ว แต่สัญญายังมีความสำคัญมั่นหมายในอารมณ์นั้นๆ อยู่ จึงนำมาให้ปรากฏเป็นธรรมารมณ์ หลอกจิตให้คิดปรุงแต่ง (สังขาร) เป็นความหมายต่างๆ อย่างมายา

อาการหลอกเช่นนี้ มีนัยความหมายเหมือนกรณีที่ตา (จักขุนทรีย์) มองเห็นรูป คือ รางรถไฟที่ทอดยาวไปจนสุดสายตา

รางรถไฟที่ทอดยาวคู่ขนานกันไปนั้น *เมื่อมองไกลออกไปจนสุดสายตาจะปรากฏเป็นรางรถไฟที่บรรจบกัน ภาพรางรถไฟที่บรรจบกันเป็นภาพลวงตา ทั้งนี้เพราะว่ารางรถไฟไม่เคยบรรจบกัน ภาพที่เห็นจึงเป็นภาพมายา* ธรรมารมณ์ที่ปรากฏผ่านประตูใจ ให้จิตรู้ในความหมายเป็นคู่ต่าง ๆ นานานั้น ก็เป็นไปในลักษณะของมายาเหมือนดังที่ตาเห็นรางรถไฟไปบรรจบกันนั่นแล

สภาวะที่รู้เห็นคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงนี้เรียกว่า ความวิปลาสคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า “หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา”

ใจที่รู้ธรรมารมณ์ต่าง ๆ อย่างมายา คือ ใจที่รู้เห็นเบญจขันธ์เป็นสภาวธรรมที่เที่ยงแท้แน่นอนมั่นคงถาวร มีอัตตาตัวตนเป็นเราเขา

การเจริญกายคตาสติภาวนา ก็เพื่อให้เกิดญาณหยั่งเห็นรูปนาม หรือเบญจขันธ์ตามความเป็นจริง กล่าวคือ เห็นพระไตรลักษณ์อันเป็นไปในเบญจขันธ์นั้นนั่นเอง

แล้วจะเห็นพระไตรลักษณ์นั้นได้อย่างไร โดยวิธีไหน

พระไตรลักษณ์นั้น เป็นสภาวธรรมที่จิตจะสามารถหยั่งเห็นได้ด้วยใจ และการที่ใจได้หยั่งลงสู่การรู้เห็นพระไตรลักษณ์อันปรากฏเป็นธรรมารมณ์ ให้เกิดการหยั่งรู้เป็นมโนวิญญาณนั้นแหละ คือ การทำให้ใจหลุดพ้นจากเบญจอุปาทานขันธ์ ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า “ใจซิพ้นอยู่คนเดียว”

ใจพ้นได้อย่างไร?

พ้นได้เพราะ

ไม่เกาะเกี่ยวพัวพันติดสิ้นพิษหวง
หมดที่หลงอยู่เดียวดวง
สัญญาลวงไม่ได้หมายหลงตามไป

เมื่อใจไม่พัวพันกับธรรมารมณ์อันปนเปื้อนมลทิน คือ ธรรมอันเป็นเครื่องเศร้าหมองแล้ว มลพิษก็ไม่เกิดขึ้นภายในใจ และเมื่อไม่มีมลพิษ คือ ความโลภ-โกรธ-หลงแล้ว ก็ไม่ถูกสัญญาเก่าทำให้วิ่งไปในภพภูมิต่าง ๆ เหมือนดังที่เคยเป็นมา

ความข้อนี้มีความสำคัญมากต่อผู้บำเพ็ญภาวนา

เส้นทางสายภาวนาอันเป็นไปในวิปัสสนากรรมฐานจะเริ่มต้น ณ จุดใด ไม่ใช่ประเด็นสำคัญนัก

กายคตาสติภาวนา อาจจะเริ่มที่กาย คือ การเคลื่อนไหวของกาย หรือกาย คือ ลมหายใจเข้า-ออก หรืออื่น ๆ ที่เป็นอุบายให้จิตที่เคยวิ่งตามอารมณ์ภายนอก กลับมาสู่กายอันเป็นไปในปัจจุบันขณะ

ผู้เจริญกายคตาสติภาวนา ต้องหาอุบายในการยุติส่งจิตออกนอกให้ได้ก่อน แล้วจึงวางจิตให้อยู่กับกาย โดยต้องให้จิตรู้กาย มิใช่ปล่อยให้จิตคิดถึงกาย เหมือนที่เคยคิดถึงอารมณ์ภายนอกอื่น ๆ

"การรู้กาย" ต่างจาก "การคิดถึงกาย" เพราะนี่คือจุดที่จะกำหนดหมายได้ว่า การภาวนาที่กำลังบำเพ็ญอยู่เป็นสมาธิภาวนา หรือสติภาวนา

การคิดถึงกายเพียงอารมณ์เดียวโดยไม่คิดถึงอารมณ์อื่นเป็นเพียงสมาธิภาวนาอันเป็นไปในสมถกรรมฐานเท่านั้น ส่วนการรู้กายอันเป็นไปในปัจจุบันขณะนั้น คือ การเจริญสติภาวนาซึ่งเป็นไปในวิปัสสนากรรมฐาน

การรู้กาย คือ กายคตาสติ ส่วนการคิดถึงกายในความหมายต่าง ๆ นั้น ยังไม่ใช่กายคตาสติภาวนาที่แท้ ความข้อนี้คงจะกระจ่างแจ้งต่อผู้บำเพ็ญกายคตาสติภาวนา จนได้หยั่งเห็นความเป็นไปแห่งเบญจขันธ์ หรือรูปนามมาแล้ว ทั้งนี้เพราะการหยั่งเห็นรูปนามมิใช่การคิดถึงรูปนามตามที่ผู้อื่นบอกเล่าให้ได้ยินได้ฟังมา การหยั่งเห็นเองโดยไม่ต้องคิดนี่แหละ คือความหมายที่หลวงปู่กล่าวว่า

ใจสิพ้นอยู่คนเดียว
ไม่เกาะเกี่ยวพัวพันติดสิ้นพิษหวง
หมดที่หลงอยู่เดียวดวง
สัญญาลวงไม่ได้หมายหลงตามไป

ใจ คือ พฤติกรรมของจิต ซึ่งทำกิจ คือ การรู้ธรรมารมณ์ หัวใจสำคัญของการเจริญกายคตาสติภาวนาอยู่ที่มนินทรีย์ทำ

หน้าที่รู้ ธรรมารมณ์นี้แหละ ผู้เจริญสติภาวนาจะต้องสำรวมมนินทรีย์มิให้หลงติดอยู่ในกลลวงของสัญญา แล้วปล่อยให้สังขารปรุงแต่งความหมายของธรรมารมณ์ให้เป็นธรรมคู่ ด้วยอำนาจของตัณหาอันมีอวิชชาเป็นมูลฐาน

ธรรมคู่ คืออะไร?

ธรรมคู่ คือ สภาวธรรมที่ถูกปรุงแต่งให้มีความหมายเป็นคู่ตรงกันข้าม เช่น ชอบคู่กับไม่ชอบ ดีคู่กับชั่ว ถูกคู่กับผิด

การเจริญกายคตาสติภาวนา จะต้องฝึกฝนจนกระทั่งพลังแห่งสติเข้มแข็ง จนไม่ถูกแทรกแซงด้วยการคิดปรุงแต่งความหมายของอารมณ์ให้เป็นธรรมคู่ มิให้มีค่าของอารมณ์เป็นบวก หรือลบ

เมื่อธรรมารมณ์ที่ถูกรู้โดยใจปลอดพ้นจากความเป็นธรรมคู่แล้ว ก็จะเป็นใจที่หลวงปู่กล่าวว่า "ใจซิพ้นอยู่คนเดียว ไม่เกาะเกี่ยวพัวพันติดสิ้นผิดหวง หมดที่หลงอยู่เดียวดวง สัญญาลวงไม่ได้หมายหลงตามไป"

"ใจ" ซึ่งพ้นจากธรรมารมณ์อันเป็นเครื่องร้อยรัดให้ยึดติดอยู่กับเบญจขันธ์นั้นแหละ คือ ใจที่พ้นจากเบญจอุปาทานขันธ์ ไม่ต้องท่องไปในวังวนของความแก่และความตาย ทั้งนี้เพราะความแก่และความตายอันนำมาซึ่งความหวั่นกลัวนั้นเป็นผลมาจากสังขารที่มีอวิชชาและตัณหาเป็นมูลราก และเพื่อความกระจ่างแจ้งในความหมายนี้ หลวงปู่จึงได้ตั้งคำถามต่อไปว่า

ถามว่า ที่ว่าตายใครเขาตายที่ไหนกัน

ความแก่ ความเจ็บ และความตายของรูปสังขาร เป็นปรากฏการณ์ของโลกเหมือนดังฤดูกาล วันเวลา น้ำขึ้น น้ำลง ที่มีการหมุนเวียนเปลี่ยนผ่านเป็นวัฏจักรไม่จบสิ้น หมุนเปลี่ยนจากวันเป็นคืน และจากคืนเป็นวัน มีน้ำขึ้นแล้วย่อมมีน้ำลง และมีน้ำลงแล้วย่อมมีน้ำขึ้น นี่คือ ปรากฏการณ์ของโลกภายนอกอันใคร ๆ ก็ย่อมมองเห็น ส่วนผู้บำเพ็ญกายคตาสติภาวนาแล้ว ย่อมหยั่งเห็นความเป็นไปของโลกภายในใจของตนเอง

สภาวะภายใน หรือธรรมารมณ์นี้ถูกปรุงแต่งขึ้นโดยจิตสังขาร ซึ่งมีนายช่างใหญ่ คือ ตัณหาเป็นผู้บงการ ให้สังขารเป็นผู้สร้างโลกภายในให้เป็นบ้านที่อยู่อาศัยของใจ หรือจะกล่าวด้วยสำนวนโวหารของธรรม ก็คือ ตัณหาเป็นตัวการสร้างภพสร้างชาติให้เป็นที่เกิดและที่ไปของใจ การเวียนว่ายตายเกิดเป็นปรากฏการณ์ภายในใจ อันผู้เจริญกายคตาสติภาวนาจะสามารถหยั่งเห็นได้ ดังนั้นเมื่อมีคำถามว่า "ที่ว่าตายใครเขาตายที่ไหนกัน" แล้วหลวงปู่ท่านก็ตอบว่า

แก้ว่า สังขารเขาตายทำลายผล

คำตอบ คือ "สังขาร"

สังขารเป็นตัวการสร้างภพสร้างชาติ เมื่อมีภพมีชาติ ชรา และมรณะก็ปรากฏขึ้น ดังนั้น เมื่อสังขารระงับดับลง ภพชาติ ชรา มรณะ ก็สิ้นสุดยุติลงด้วย นี่คือความหมายของคำตอบว่า "สังขารเขาตายทำลายผล"

หลวงปู่ถามต่อว่า

ถามว่า สิ่งใดก่อให้ต่อวน

ความหมายของภพชาติที่หมุนวนต่อไปไม่สิ้นสุดนั้น เป็นไปได้เพราะสิ่งใด หรือสิ่งใดทำให้การท่องไปในสังสารวัฏนี้ไม่มีที่สิ้นสุด

คำตอบต่อคำถามนี้ คือ

แก้ว่า กลสัญญาพาให้เวียน

สัญญาอันเป็นความจำได้หมายรู้นั้นแหละ คือ กลไกต่อภพต่อชาติให้สืบต่อกันไปไม่สิ้นสุด ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า

เชื่อสัญญาจึงผิดติดยินดี
ออกจากภพนี้ ไปภพนั้นเที่ยวหันเหียน
เลยลืมจิต จำติดสนิทเนียน
ถึงจะเพียรหาธรรม ก็ไม่เห็น

เพราะยึดมั่นถือมั่นในสัญญา จึงทำให้หลงยึดมั่นผูกพันกับความยินดียินร้าย กล่าวคือ ยินดีในอิฏฐารมณ์ และยินร้ายในอนิฏฐารมณ์ ความยินดียินร้ายนี่แหละ คือ การท่องไปในสังสารวัฏเวียนเกิด เวียนตายวนไปไม่มีสิ้นสุด เมื่อเสพอิฏฐารมณ์ก็เป็นสุขแล้วเพลิดเพลินไปในอารมณ์นั้น ๆ เมื่อเสพอนิฏฐารมณ์ก็เป็นทุกข์ แล้วทุรนทุรายหน่ายแหนงในอารมณ์นั้น

อิฏฐารมณ์เป็นสุคติภูมิ ในขณะอนิฏฐารมณ์เป็นทุคติภูมิ บุคคลผู้ไม่รู้เท่าทันในการเสพเสวยธรรมารมณ์ จึงต้องท่องไปในภพภูมิต่าง ๆ ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า "ออกจากภพนี้ ไปภพนั้นเที่ยวหันเหียน" และเพราะเหตุคือ การท่องไปในภพภูมิต่าง ๆ อย่างไม่รู้จุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดนี้แหละ ที่ทำให้หลงลืมธรรมชาติเดิมแท้ของจิต และเมื่อไม่ได้ประจักษ์แจ้งธรรมชาติเดิมแท้ของจิต ถึงแม้จะเพียรพยายามแสวงหาธรรมอันเป็นเครื่องออกจากสังสารวัฏก็ไม่อาจพบเจอได้

เมื่อไม่พบธรรมอันเป็นเครื่องออกจากสังสารวัฏ จึงต้องท่องไปอย่างมืดมนอนธการ บนหนทางที่ไม่ใช่ทางออก

หลวงปู่ได้กล่าวธรรมิกกถา ว่าด้วยเบญจอุปาทานขันธ์ ด้วยการตั้งเป็นคำถามว่า "ห้าขันธ์ใครพ้นจนทั้งปวง" นี้ มิใช่เพื่อให้ศิษย์ผู้เจริญกายคตาสติภาวนาคิดตามคำของท่าน แต่เพื่อเจริญสติภาวนาให้เป็นไปในเบญจขันธ์จนสามารถหยั่งเห็นเบญจขันธ์ส่วนที่เป็นเจตสิก คือ เวทนา-สัญญา-สังขาร ว่ามีกลไกในการ

สร้างภพสร้างชาติอย่างไร เพื่อจะได้มองเห็นทางออกจากการท่องไปในภพภูมิต่างๆ ได้

ความสามารถที่จะหยั่งเห็นตามที่หลวงปู่บอกนั้น มิได้เกิดขึ้นเพราะการคิดตามคำที่หลวงปู่ท่านกล่าว หากแต่จะเกิดขึ้นได้เพราะการภาวนาตามที่ท่านชี้แนะ แล้วจะเกิดญาณหยั่งเห็นความเป็นไปแห่งเบญจขันธ์ ตามที่ท่านกล่าวแสดงไว้แล้วนั้น พร้อมกันนั้น ท่านยังได้ชี้แนะด้วยการตั้งประเด็นถามต่อว่า

ถามว่า ใครกำหนด ใครหมายให้เป็นธรรม

นี่เป็นคำถามเพื่อชี้นำให้ผู้เจริญกายคตาสติภาวนาได้มีสติอยู่กับหัวใจของการภาวนา ที่ท่านได้กล่าวตอบว่า

แก้ว่า ใจกำหนด
ใจหมายเรื่องหา เจ้าสัญญานั้นเอง
คือว่า ดีคว้า ชั่วผลัก ติดรักชัง

"ใจ" นี้แหละ คือ หัวใจของการเจริญกายคตาสติภาวนา ประตูใจ (มโนทวาร) อันมีนายทวารบาล คือ มนินทรีย์ เป็นผู้กำหนดหมายให้สภาวธรรมใดผ่านประตูใจเข้ามาปรากฏ เป็นธรรมารมณ์ให้จิตได้เสพเสวย

การสำรวมมนินทรีย์ เป็นการสำรวมระวังที่สำคัญยิ่งกว่าการสำรวมอินทรีย์อื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นจักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ หรือกายินทรีย์

สติจะต้องมีพลังแก่กล้าในการควบคุมกำกับมนินทรีย์ในการรับรู้ธรรมารมณ์ โดยไม่ปล่อยให้สัญญานำพาไปสู่ความหมายที่หลวงปู่กล่าวว่า **"ดีคว้า ชั่วผลัก ติดรักชัง"**

บุคคลผู้บำเพ็ญกายคตาสติภาวนาจะต้องมีสติตื่นรู้อยู่เสมอกับธรรมารมณ์อันเป็นปัจจุบันขณะ

ณ ปัจจุบันขณะที่ "มนายตนะ" ประสบพบกับ "ธรรมายตนะ" จะต้องไม่ปล่อยให้สัญญา คือ ความผูกพันกับธรรมารมณ์เก่า ๆ นำความทรงจำแต่อดีตมาให้สังขารได้ใช้เพื่อปรุงแต่งธรรมารมณ์ให้มีความหมายเป็นธรรมคู่

ถ้าใจตกอยู่ภายใต้อำนาจของสัญญาและสังขารที่มีตัณหา- อวิชชา เป็นตัวบงการ ธรรมารมณ์อันเป็นคู่ก็ปรากฏขึ้น โดยที่ถ้าธรรมารมณ์ใดถูกสำคัญมั่นหมายว่า "ดี" ก็คว้าธรรมารมณ์นั้นไว้ให้คงอยู่ต่อไปนาน ๆ แต่ถ้าธรรมารมณ์ใดเกิดสำคัญมั่นหมายว่า "ชั่ว" ก็ผลักไสธรรมารมณ์นั้นไป ไม่ให้เข้ามาอีก แต่**ในความเป็นจริงทุก ๆ อารมณ์ล้วนเกิดขึ้นแล้วดับไปในทุกช่วงขณะ ไม่มีอารมณ์ใดมั่นคงถาวร ทุก ๆ อารมณ์ล้วนตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ความพยายามที่จะยึดเหนี่ยวอารมณ์ที่ชอบไว้ และพยายามผลักไส**

อารมณ์ที่ชังให้ออกไป จึงเป็นการอยู่ในภาวะที่หลวงปู่เรียกว่า "ดีคว้า ชั่วผลัก ติดรักชัง"

ความข้อนี้ **ผู้เจริญกายคตาสติภาวนาจะต้องตื่นรู้อยู่เสมอ ไม่เผลอปล่อยใจให้ไปติดกับดักของรัก-ชัง และการจะรักษาสภาวะตื่นรู้อยู่เสมอไว้ให้ได้นั้น** หลวงปู่ได้ชี้แนะโดยการตั้งคำถามว่า

ถามว่า กินหนเดียวไม่เที่ยวกิน

การเจริญกายคตาสติภาวนา คือ การกินหนเดียวไม่เที่ยวกิน ความข้อนี้มีความหมายว่าอย่างไร นี่คือคำเฉลยของหลวงปู่

แก้ว่า สิ้นอยากดูรู้ไม่หวัง
ในเรื่องเห็นต่อไปหายรุงรัง
ใจก็นั่งแท่นนิ่งทิ้งอาลัย

กินหนเดียวไม่เที่ยวกิน ก็คือ การที่จิตเสพเสวยอารมณ์ใด ๆ แล้วไม่มีการคิดปรุงแต่งความหมายของอารมณ์นั้น ๆ ให้เป็นอิฏฐารมณ์ หรืออนิฏฐารมณ์ ด้วยอำนาจของตัณหาและอวิชชา

การรู้อารมณ์ของจิตนั้น ให้เป็นไปในลักษณะของ "รู้สักว่ารู้" ไม่มีสัญญามาลวงหลอก ไม่มีตัณหามาชักจูงให้อยากรู้อยาก

เห็นต่อไปนาน ๆ หรือไม่อยากรู้ไม่อยากเห็นต่อไปอีกเลย กล่าวคือ ไม่คาดหวังต่ออิฏฐารมณ์ และไม่กังวลกลัวต่ออนิฏฐารมณ์

เมื่อสิ้นอยาก คือ ตัณหา ไม่ว่าจะเป็นกามตัณหา ภวตัณหา หรือวิภวตัณหา **จิตก็รู้อารมณ์เพียงแค่สักว่ารู้ เป็นการรู้โดยไม่คาดหมายในอารมณ์ต่อ ๆ ไป ให้เป็นพันธะผูกมัดใจ** และเมื่อเป็นเช่นนี้ ใจก็นิ่งแท่นนิ่งทิ้งอาลัย ดังที่หลวงปู่ท่านกล่าวว่า "สิ้นอยากดูรู้ไม่หวัง ในเรื่องเห็นต่อไปหายรุงรัง ใจก็นิ่งแท่นนิ่งทิ้งอาลัย"

บุคคลผู้กำลังฝึกฝนกายคตาสติภาวนา ***จะต้องฝึกสติให้ปรากฏในความหมายของ "รู้สักว่ารู้" อยู่เสมอ โดยไม่เผลอปล่อยใจให้ไปติดกับดักของสัญญาและสังขาร***

ธรรมารมณ์ที่เข้ามาสู่มโนทวาร ให้ใจได้เสพเสวยเป็นมโนวิญญาณ ต้องเป็นไปในครรลองการกินหนเดียวไม่เที่ยวกิน คือ ใจรู้ธรรมารมณ์ก็เพียงแค่สักว่ารู้ ไม่กำหนดหมายให้เป็นอารมณ์ที่ชอบ หรือไม่ชอบ

ความข้อนี้ มีความหมายสำคัญยิ่งนักต่อผู้เจริญกายคตาสติภาวนา ทั้งนี้เพราะกระบวนการ "รู้สักว่ารู้" ในระยะของการฝึกเจริญกายคตาสติใหม่ ๆ ดูเหมือนจะเป็นการบังคับกะเกณฑ์ให้จิตรู้ (สติ) ทำหน้าที่รู้อารมณ์ โดยไม่ปล่อยให้จิตคิดปรุงแต่งอารมณ์ที่ถูกรู้ ในขั้นตอนของการฝึกฝนเช่นนี้ มีความยุ่งยากอยู่มิใช่น้อย ทั้งนี้เพราะเป็นความเคยชินที่เป็นไปโดยปกติว่า เมื่อรู้

สิ่งใดก็ย่อมคิดค้นหาความหมายของสิ่งนั้น จนกลายเป็นอุปนิสัยอันเป็นไปในชีวิตปกติประจำวัน

ความคิดนั้นมีบทบาทสำคัญมากในการรับรู้โลกภายนอก ทั้งนี้เพราะการปรากฏของโลกภายนอกนั้น มีเหตุปัจจัยในการเกิดปรากฏที่ต้องใช้ความคิดเข้าไปกำหนดหมาย แล้วเชื่อมโยงว่าอะไรสัมพันธ์กับอะไรในความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน นั่นคือ วิถีของการรับรู้โลกภายนอกที่เราคุ้นชินกันดีอยู่แล้ว

แต่เมื่อมาสู่การภาวนาเพื่อรู้ความเป็นจริงอันเป็นไปภายในใจตนเอง วิถีแห่งการคิดจะไม่สามารถนำพาไปสู่การรู้แจ้งได้ เพราะความคิดทำได้เพียงแค่การจำแนกแยกแยะ และการเชื่อมโยงด้วยเหตุผลที่กำหนดขึ้นจากการคิด

กายคตาสติภาวนา คือ วิถีแห่งการรู้แจ้งความเป็นจริงอันเป็นไปภายในใจตนเองโดยไม่คิดปรุงแต่ง

ความเป็นไปภายในใจตนเองนี้ เป็นรหัสนัย คือ เป็นความลับเฉพาะบุคคลที่กำหนดรหัสนั้นขึ้นมา เหมือนดังที่เจ้าของบัตรเอทีเอ็มกำหนดเลข ๖ ตัวให้เป็นรหัสบัตรของตน เพื่อป้องกันมิให้ผู้อื่นนำบัตรของตนไปใช้กดเอาเงินสดจากตู้เอทีเอ็มได้

เราแต่ละคนต่างสร้างความเป็นจริงขึ้นมาภายในใจตนเองเหมือนดั่งสร้างเลข ๖ ตัว ขึ้นมาเป็นรหัสประจำบัตรเอทีเอ็ม แล้วเมื่อเวลาผ่านไปนานเข้า เรากลับหลงลืมความเป็นจริงที่เราสร้างขึ้นมา เหมือนดังว่าหลงลืมเลขรหัสของบัตรเอทีเอ็ม แล้ว

เราจะไปถามใครได้ เพราะเราเป็นผู้สร้างความเป็นจริงนั้นขึ้นมาเอง

การกลับมาสู่การประจักษ์แจ้งความเป็นจริงภายในใจตนเอง ไม่สามารถจะเป็นไปได้ด้วยการคิดเชิงเหตุผล เหมือนดังที่คิดเกี่ยวกับโลกภายนอก แต่ต้องมารู้สึกตัวถึงความเป็นจริงอันเป็นไปในขณะปัจจุบันภายในเนื้อในตัวของตนเอง

สติ คือ หนทางแห่งการประจักษ์แจ้งความเป็นจริงในตนเอง **ผู้บำเพ็ญกายคตาสติภาวนา คือ ผู้ที่ถอยออกมาจากวิถีแห่งการคิด มาสู่วิถีแห่งการรู้สึกตัว (สติ) ถึงความเป็นจริงอันแผ่ไปภายในรูป-นาม หรือเบญจขันธ์**

"รู้สักว่ารู้" "รู้ซื่อ ๆ" "รู้เพียงแค่รู้" เหล่านี้ เป็นคำภาษาไทยที่ใช้เพื่อสื่อความหมายของคำว่า "สติ"ในมคธภาษา

สติอันเป็นภายในกาย + ใจของตนนั้นแหละ คือกายคตาสติภาวนา

ผู้เจริญกายคตาสติภาวนาได้แล้ว จะเข้าถึงความหมายของถ้อยคำที่หลวงปู่กล่าวไว้ อย่าได้พยายามคิดหาความหมายจากถ้อยคำ แต่จงเจริญสติให้เป็นไปในกาย + ใจตน แล้วจะหยั่งเห็นความหมายที่หลวงปู่กล่าว ซึ่งปรากฏอยู่ภายในใจตนเอง และเมื่อใจไม่ตกอยู่ในโมหภูมิ ที่มีอวิชชาและตัณหาเป็นตัวการกำหนดความหมายของสภาวธรรม (ธรรมารมณ์) ที่จิตเสพเสวยแล้ว ใจก็จะเป็นอิสระนั่งแท่นนิ่งทิ้งอาลัย ดังที่หลวงปู่ได้กล่าวไว้

หลวงปู่ได้แสดงความหมายแห่งสภาวธรรมที่เมื่อใจเป็นอิสระจากอำนาจของอวิชชาและตัณหา โดยตั้งเป็นคำถามว่า

ถามว่า สระสี่เหลี่ยมเปี่ยมด้วยน้ำ

นี่คือ ปริศนาที่หลวงปู่ท้าให้ตอบเพื่อการดำเนินไปบนวิถีแห่งกายคตาสติภาวนา แล้วท่านก็เฉลยให้รู้ว่า

แก้ว่า ธรรมสิ้นอยากจากสงสัย
สะอาดหมดราคีไม่มีภัย
สัญญาในนั้นพราก
สังขารขันธ์นั้นไม่กวน
ใจจึงเปี่ยมเต็มที่ไม่มีพร่อง
เงียบระงับดวงจิตไม่คิดครวญ
เป็นของควรชื่นชมทุกคืนวัน

สระสี่เหลี่ยม คือ นามขันธ์ทั้งสี่ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งเป็นโลกภายในใจของบุคคลผู้เจริญกายคตาสติภาวนา

สระสี่เหลี่ยมนี้ เป็นแดนเกิดแดนอาศัยของห้วงน้ำ คือ ธรรมารมณ์

หัวงน้ำแห่งธรรมารมณ์ในสระสี่เหลี่ยมนี้มาจากไหน?

ก็มาจากสายน้ำแห่งอารมณ์จากภายนอกทั้ง ๕ ซึ่งได้แก่ สายธารแห่งรูปารมณ์ รสารมณ์ คันธารมณ์ สัททารมณ์ และโผฏฐัพพารมณ์ สายธารแห่งอารมณ์ทั้ง ๕ นี้ไหลมาจากภายนอก แล้วมารวมเป็นธรรมารมณ์อยู่ภายในสระสี่เหลี่ยม คือ นามขันธ์ทั้งสี่

การเจริญกายคตาสติภาวนาที่ผ่านมา เป็นเหมือนการตรวจสอบกลั่นกรองไม่ให้กามารมณ์ผสมเจือปนมากับอารมณ์ภายนอกทั้งห้านั้น การเจริญสติเพื่อให้จักขุนทรีย์ รับรู้รูปารมณ์สักเพียงว่าเป็นรูป ให้ฆานินทรีย์รับรู้คันธารมณ์ สักเพียงว่าเป็นกลิ่น ให้ชิวหินทรีย์รับรู้รสารมณ์ สักเพียงว่าเป็นรส ให้โสตินทรีย์รับรู้สัททารมณ์ เพียงว่าเป็นเสียง และให้กายินทรีย์รับรู้โผฏฐัพพารมณ์ เพียงว่าเป็นกายสัมผัส โดยไม่ให้อารมณ์ภายนอกทั้งห้านี้ เป็นกามารมณ์

เมื่อสายธารแห่งอารมณ์จากภายนอกไม่เจือปนด้วยราคาสวะแล้ว สายธารแห่งอารมณ์ทั้งห้า ที่ไหลมารวมเป็นธรรมารมณ์ ก็เป็นธรรมารมณ์ที่ปราศจากตัณหา คือความอยาก เป็นธรรมารมณ์ที่บริสุทธิ์ ไม่มีอาสวมลทิน ไม่มีพิษ ไม่เป็นภัยต่อใจ

"ใจ" คือ นามขันธ์ทั้งสี่ ก็เป็นสระสี่เหลี่ยมอันเต็มเปี่ยมด้วยน้ำบริสุทธิ์ไม่ปนเปื้อนด้วยอาสวมลทิน ทั้งนี้เพราะไม่เป็นไปตามสัญญาที่วิปลาส และไม่ถูกปรุงแต่งด้วยสังขารที่มี อวิชชา-

ตัณหา เป็นตัวการ ธรรมารมณ์ที่ปรากฏต่อใจก็เป็น "ธรรมสิ้นอยาก จากสงสัย สะอาดหมดราคี ไม่มีภัย" ทั้งนี้เพราะ "สัญญาในนั้นพราก สังขารขันธ์นั้นไม่กวน" และผลที่ปรากฏคือ "ใจจึงเต็มเปี่ยมเต็มที่ไม่มีพร่อง เงียบระงับ ดวงจิตไม่คิดครวญ เป็นของควรชื่นชม ทุกคืนวัน"

ธรรมารมณ์ที่ปราศจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะนี่แหละ คือ ธรรมอันเป็นเอก เป็นอริยทรัพย์ล้ำค่า ซึ่งจะหาทรัพย์ใด ๆ มาเทียบเคียงมิได้ ผู้เจริญกายคตาสติภาวนาจนได้สัมผัสธรรมอันเป็นเอกนี้ย่อมประจักษ์แจ้งได้ดีว่า มีคุณค่าสักเพียงใด ดังที่หลวงปู่ได้กล่าวไว้ว่า

แม้ได้สมบัติทิพย์สักสิบแสน
ก็ไม่เหมือนรู้จริงทิ้งสังขาร
หมดความอยากเป็นยิ่งสิ่งสำคัญ
จำอยู่ส่วนจำไม่ก้ำเกิน
ใจไม่เพลินทั้งสิ้นหายดิ้นรน

"รู้จริง ทิ้งสังขาร" เป็นญาณหยั่งรู้ความเป็นจริงอันประเสริฐ (อริยสัจ) ที่เกิดมีปรากฏอยู่ภายในตนเองอย่างครบถ้วนกระบวนความ เป็นญาณหยั่งรู้ทั้งในส่วนของอริยมรรค และอริยผล ซึ่งทำให้ผู้รู้ได้ประจักษ์ว่า ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์สมบัติ หรือทิพย

สมบัติ ก็ไม่สามารถนำมาเทียบเคียงกับนิพพานสมบัตินี้ได้เลย ทั้งนี้เพราะสมบัติใด ๆ ก็ไม่สู้ "รู้จริง ทิ้งสังขาร"

การหยั่งรู้อริยสัจนี้ เป็นอริยทรัพย์ของมนุษย์เท่านั้น เทวดา และสัตว์เดรัจฉาน เปรต อสูรกาย ไม่สามารถจะครอบครองอริยทรัพย์นี้ได้ และการรับรู้ใด ๆ ของมนุษย์ก็ไม่สู้รู้อริยสัจนี้ ทั้งนี้เพราะการรู้อริยสัจ เป็นความรู้ที่ทำให้เหตุแห่งทุกข์ คือ ตัณหาทั้งสามสลายหายไป และเมื่อไม่มีตัณหาแล้ว การปรุงแต่ง (สังขาร) เพื่อให้เกิดภพเกิดชาติก็ไม่มีอีกต่อไป ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า "หมดความอยากเป็นยิ่งสิ่งสำคัญ" และ **"จำอยู่ส่วนจำ ไม่ก้ำเกิน" นั่นคือ สัญญาขันธ์ยังมีอยู่ แต่ไม่มีการเหนี่ยวนำให้มาเป็นตัวการร่วมกับสังขาร** เพื่อปรุงแต่งสร้างภพสร้างชาติตามอำนาจของตัณหาและอุปาทานในเบญจขันธ์ และในความหมายนี้นี่แล ที่หลวงปู่กล่าวว่า "ใจไม่เพลินทั้งสิ้น หายดิ้นรน"

เมื่อไม่มีอุปาทานยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์ว่า "เป็นตัวฉันของฉันแล้ว" ขันธ์แต่ละขันธ์ต่างก็ทำกิจไปตามหน้าที่ของแต่ละขันธ์ ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า

เหมือนดังว่า กระจกเงาส่องหน้า
แล้วอย่าคิดติดสัญญา
เพราะว่าสัญญานั้นเหมือนดังเงา
อย่าได้เมาไปตามเรื่องเครื่องสังขาร

การทำหน้าที่ของขันธ์แต่ละขันธ์ เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา เช่น สัญญาขันธ์ทำหน้าที่จำได้หมายรู้อารมณ์ต่าง ๆ ***แต่มิได้มีความยึดมั่นผูกพันว่า เป็นตัวตนบุคคล เป็นดังที่เห็นภาพเงาตนเองในกระจก แต่ก็รู้ว่า นั่นเป็นเพียงภาพเงาเท่านั้น บุคคลจริงหาได้มีอยู่ในกระจกเงานั้นไม่***

แม้ส่วนของสังขารขันธ์อันมีหน้าที่ปรุงแต่งความหมายของอารมณ์ต่าง ๆ ก็เป็นไปโดยมิได้มีอำนาจของตัณหามากำหนดบงการให้อารมณ์ต่าง ๆ ปรากฏเป็นอิฏฐารมณ์ หรืออนิฏฐารมณ์

นี่คือ สภาวธรรมที่บุคคลผู้เจริญกายคตาสติภาวนาให้สมบูรณ์แล้ว จะได้ประสบพบเห็นภายในใจตนเอง ดังที่หลวงปู่ได้กล่าวต่อไปว่า

ใจขยับจับใจที่ไม่ปน
ไหวส่วนตนรู้แน่เพราะแปรไป
ใจไม่เที่ยงของใจใช่ต้องว่า
รู้ขันธ์ห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว

"ใจ" เป็นอากัปกิริยาของจิต เหมือน "กาย" มีอากัปกิริยา คือ การยืน-เดิน-นั่ง-นอน ความเป็นไปของกายย่อมปรากฏผ่านกริยาอาการเหล่านั้นฉันใด จิตก็ย่อมปรากฏผ่านกริยาอาการของจิต คือ ความรู้สึกนึกคิด ฉันนั้น และเมื่อจิตไม่ถูกห่อหุ้มด้วย

ตัณหาและอวิชชาแล้ว จิตที่กลับมารู้อยู่ซึ่งความเป็นไปภายในถ้ำแห่งเบญขันธ์ ก็ย่อมรู้เห็นความเป็นไปในอาการนั้น ๆ หลวงปู่ได้บอกเล่าความเคลื่อนไหวเป็นไปของใจไว้อย่างชัดเจน เพื่อให้ศิษย์ผู้กำลังเจริญกายคตาสติภาวนา มองเห็นความเป็นไปภายในใจของตนเองดังที่ว่า

ใจขยับจับใจที่ไม่ปน
ไหวส่วนตนรู้แน่เพราะแปรไป
ใจไม่เที่ยงของใจใช่ต้องว่า
รู้ขันธ์ห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว

ข้อความสุดท้ายที่ว่า "รู้ขันธ์ห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว" มีความหมายที่ลึกซึ้งและสำคัญมากต่อบุคคลผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งมีเบญจขันธ์เป็นอารมณ์ เพราะนี่คือ สภาวธรรมที่จะปรากฏให้ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานได้ประจักษ์แจ้ง

ในขั้นต้นของการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ใจอันเป็นไปในลักษณะของมนสิการยังดำเนินไปเพื่อกำหนดรู้รูปนาม หรือหมายรู้เบญจขันธ์ตามลักษณะแห่งกิจของขันธ์แต่ละขันธ์ แต่ครั้นเมื่อจิตได้ละจากอารมณ์ภายนอกได้อย่างสมบูรณ์แล้ว มีเฉพาะแค่อารมณ์ภายใน คือ ธรรมารมณ์เท่านั้นที่ถูกรู้โดยจิต

ในสภาวะเช่นนี้ จิตที่เป็นตัวรู้ และอากัปกิริยาของจิตที่ถูกรู้ ได้หลอมรวมเป็นสภาวะหนึ่งเดียวกันโดยปราศจากความเป็นสอง (ทวิภาวะ) ระหว่างจิตรู้ และจิตถูกรู้

สภาวะดังกล่าวนี้ อยู่เหนือวิสัยของการครุ่นคิดพิจารณาใด ๆ มีสภาวะเป็นอจินไตย เพราะมิสามารถหยั่งถึงได้ด้วยการคิดนึกตรึกตรอง

การหยั่งเห็นเบญจขันธ์ หมายถึง การหยั่งรู้อาการเคลื่อนไหวของจิตนี่เอง

"รู้ขันธ์ห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว" เป็นความหมายจากประสบการณ์ตรงในการเจริญสติภาวนาของหลวงปู่

ประสบการณ์ตรงนี้ มีคุณค่าอย่างอเนกอนันต์ต่อศิษยานุศิษย์และพุทธบริษัทผู้ใคร่ในการเจริญภาวนาในเวลาต่อมา เพราะหลวงปู่ได้นำเอาประสบการณ์นี้ มาชี้นำกำกับการบำเพ็ญภาวนาของศิษยานุศิษย์ จนเป็นที่ประจักษ์ชัดในสังคมพุทธบริษัทไทย

สังคมไทยในยุคสมัยของหลวงปู่ มีผู้เชี่ยวชาญในทางปริยัติธรรมอยู่มาก การสั่งสอนธรรมให้ประชาชนได้ศึกษาเรียนรู้ จึงมักเป็นไปตามข้อกำหนดกฎเกณฑ์ในเชิงปริยัติ และแม้จะมีผู้สนใจในการภาวนาก็มักจะเป็นไปในระดับของสมถกรรมฐานเสียเป็นส่วนใหญ่ แต่ครั้นเมื่อหลวงปู่ได้อุทิศทุ่มเทเวลาทั้งหมดในเพศบรรพชิต ให้กับการสมาทานธุดงควัตรพร้อมไปกับการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ความก้าวหน้าในทางธรรมของ

หลวงปู่จึงยากที่จะมีผู้ใดมาวัดประเมินได้ เพราะญาณหยั่งรู้ธรรมของหลวงปู่อยู่เหนือข้อกำหนดกฎเกณฑ์ที่คณะสงฆ์ในยุคนั้นยึดถือกันอยู่ ดังที่ปรากฏเป็นหลักฐานในทางการปกครองสงฆ์ว่า ได้มีพระสังฆาธิการผู้ปกครองสงฆ์ในมณฑลอีสานได้กล่าวตำหนิหลวงปู่ว่า ไม่ได้ศึกษาพระปริยัติธรรมจากครูอาจารย์ท่านใด เพราะมัวแต่เที่ยวจาริกธุดงค์ไปในที่ต่าง ๆ

คำตำหนิหลวงปู่ที่ว่า สอนธรรมโดยไม่ได้มีความรู้ทางปริยัติธรรมนี้ได้หมดไป เมื่อพระมหาเถรรูปนั้นได้พบและสนทนาธรรมกับหลวงปู่ โดยเฉพาะประเด็นคำถามที่ว่าท่านรู้ธรรมมาจากไหน ในเมื่อไม่เคยเข้ารับการศึกษาพระปริยัติธรรมจากอาจารย์ท่านใด **คำตอบของหลวงปู่ คือ ท่านศึกษาธรรมจากธรรมชาติรอบ ๆ ตัวท่าน และภายในตัวท่านเอง**

คำตอบของหลวงปู่ที่มีให้แก่พระมหาเถระผู้เป็นเจ้าคณะปกครองสงฆ์ มิได้เป็นเพียงคำตอบต่อคำถามของพระมหาเถระในครั้งนั้นเท่านั้น หากแต่ยังเป็นคำตอบให้กับผู้เจริญภาวนาในทุกวันนี้ด้วย

ประสบการณ์ตรงของหลวงปู่ที่ได้ถ่ายทอดออกมาเป็นถ้อยคำสั้น ๆ แต่กลั่นออกมาจากประสบการณ์ตรงในการฝึกฝนภาวนา อาจจะไม่ตอบโจทย์ของบุคคลผู้ใฝ่ในทางปริยัติธรรม แต่เป็นลายแทงบอกหนทางเพื่อแสวงหาอริยทรัพย์ให้กับผู้ฝึกใฝ่ในการเจริญสติภาวนาอย่างมากล้น สุดจะพรรณนาได้

รู้ขันธ์ห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว เป็นลายแทงชี้ขุมทรัพย์อันล้ำค่าให้กับผู้เจริญสติภาวนา

บุคคลผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยมีเบญจขันธ์เป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น ย่อมประจักษ์แจ้งได้เป็นอย่างดีว่าภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์นั้น ***ความรู้สึกนึกคิดเป็นไปอย่างรวดเร็วประดุจดังฟ้าแลบ ที่ส่องแสงสว่างในชั่วขณะจิตรู้ (วิญญาณขันธ์) อันเป็นไปในความรู้สึก (เวทนาขันธ์) นึก (สัญญาขันธ์) คิด (สังขารขันธ์)***

การรู้ขันธ์ห้าในความหมายของหลวงปู่ จึงมิใช่การจดจำนามบัญญัติได้ แล้วอธิบายความหมายของแต่ละขันธ์ด้วยความคิดและความจำ หากแต่***การรู้ขันธ์ห้า หมายถึงการเกิดญาณหยั่งรู้*** ที่ท่านอุปมาว่า เป็นเหมือนการเข้าชมถ้ำ

ถ้ำแห่งเบญจขันธ์ที่ถูกบัญญัติชื่อนามให้เรียกขานว่ารูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ คือสภาวธรรมที่ปรากฏอยู่ภายในถ้ำนี้ มีแต่ผู้ที่เข้าไปภายในถ้ำพร้อมประทีปโคมไฟที่สาดส่องเท่านั้น ที่จะมองเห็นภูมิลักษณะและสัมผัสบรรยากาศอันปรากฏอยู่โดยทั่วไปภายในถ้ำนั้น

ด้วยการเจริญกายคตาสติภาวนาจนอินทรีย์แก่กล้าและพละก็สมบูรณ์แล้วเท่านั้น จึงจะได้ชื่อว่า "เป็นผู้เข้าไปชมถ้ำแห่งเบญจขันธ์พร้อมแสงไฟที่ส่องสว่าง"

ผู้ใด ใครก็ตามที่กำลังอยู่ในช่วงของการเจริญกายคตาสติภาวนาในช่วงเริ่มต้น ที่อินทรีย์ยังไม่แก่กล้า และพละก็ยังไม่สมบูรณ์ เป็นเหมือนบุคคลผู้เข้าไปภายในถ้ำแล้ว แต่ยังมีแสงไฟไม่สว่างเพียงพอ ทำให้การมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ยังพร่ามัวไม่ชัดเจน จึงยังต้องใช้ความคิด ความจำ เพื่อสันนิษฐานให้ได้ว่า ความเป็นจริงน่าจะเป็นเช่นไร แต่ครั้นเมื่อได้เจริญกายคตาสติภาวนา จนเกิดญาณหยั่งเห็นเบญจขันธ์อย่างชัดแจ้งแล้วนั้น ญาณนั้นเอง คือ แสงไฟที่สว่างเจิดจ้าจนมองเห็นทุกซอกทุกมุมของถ้ำแห่งเบญจขันธ์ เป็นการเห็นด้วยญาณอย่างชัดแจ้งจนไม่ต้องคิดสันนิษฐานว่าเป็นเช่นไรอีกต่อไป

ความคิดเกิดขึ้นเพราะยังมองเห็นไม่ชัด แต่ครั้นเมื่อมีแสงไฟส่องสว่างย่อมทำให้มองเห็นโดยปราศจากความคิดสงสัย

ความคิดสงสัยในภูมิลักษณะของถ้ำว่าเป็นเช่นไรเกิดขึ้นเพราะความมืดที่แผ่ปกคลุมอยู่ภายในถ้ำ แต่ครั้นเมื่อมีแสงไฟส่องสว่าง ความเคลือบแคลงสงสัยก็มลายหายไป ข้อนี้เป็นฉันใด อวิชชา -ตัณหา คือ ความมืดภายในใจที่ทำให้เกิดความคิดเคลือบแคลงสงสัยในความเป็นไปแห่งเบญจขันธ์ได้มลายหาย

ไป เมื่อเกิดญาณหยั่งรู้เบญจขันธ์ก็เป็นฉันนั้น ดังที่หลวงปู่ได้กล่าวว่า

แต่ก่อนนั้นหลงสัญญาว่าเป็นใจ
สำคัญว่าใน-นอก จึงหลอกลวง

ประสบการณ์ตรงในการบำเพ็ญภาวนาของหลวงปู่นี้มีคุณค่าต่อศิษยานุศิษย์และพุทธบริษัทไทยมากล้น จนเกินกว่าจะสรรหาถ้อยคำใดมาบอกเล่าได้ ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากการศึกษาพุทธธรรม ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีตามหลักสูตรการศึกษาแบบตะวันตก ทำให้พระภิกษุ - สามเณร ต่างทุ่มเทเวลาในการศึกษาเพื่อพัฒนาสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา โดยละเลยเพิกเฉยต่อการบ่มเพาะภาวนามยปัญญา แต่เพราะได้อาศัยบารมีธรรมของหลวงปู่ จึงทำให้ประทีปแห่งภาวนามยปัญญาได้ฉายโชนขึ้นมาเหนือแผ่นดินอีสาน และได้ฉายส่องให้มองเห็นมรรคาแห่งการภาวนา

ประสบการณ์ที่หลวงปู่นำมาแสดงนี้ ทำให้ศิษย์ผู้ก้าวเดินตามไปไม่หลงทิศและผิดทาง

ตัวหลวงปู่เองนั้น เมื่อครั้งที่ยังไม่เกิดญาณหยั่งรู้ในเบญจขันธ์ ก็เคยเข้าใจผิดคิดว่า สัญญา (ความจำได้หมายรู้) นั้นคือ “ใจ” อันเป็นตัวรู้ จึงเกิดการกำหนดยึดหมายให้เป็นเรื่อง

ภายนอก เรื่องภายใน เป็นนั่น เป็นนี่ ซึ่งทั้งหมดนั้นล้วนเป็นมายา แต่ครั้งเมื่อได้เกิดญาณหยั่งรู้ในเบญจขันธ์แล้ว "ใจ" ซึ่งเป็นตัวรู้จึงได้เป็นประธาน เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ เหนือสัญญาขันธ์และสังขารขันธ์ ดังที่หลวงปู่ได้กล่าวต่อไปว่า

คราวนี้ใจเป็นใหญ่ไม่หมายพึ่ง
สัญญาหนึ่ง สัญญาใดมิได้หวง
เกิดก็ตามดับก็ตามสิ่งทั้งปวง
ไม่ต้องหวง ไม่ต้องกัน หมู่สัญญา
เปรียบเหมือนขึ้นยอดเขาสูงแท้ แลเห็นดิน
แลเห็นสิ้นทุกตัวสัตว์
แก้ว่าสูงยิ่งนัก
แลเห็นเรื่องของตน แต่ต้นมา
เป็นมรรคา ทั้งนั้นเช่นบันได

เมื่อไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอวิชชา ตัณหา อุปาทาน และใจก็เป็นใหญ่ เป็นประธานในการทำกิจ คือ การรู้แจ้งธรรมารมณ์อันเป็นไปในปัจจุบัน โดยไม่ถูกสัญญานำไปสู่การเชื่อมโยงธรรมารมณ์ในอดีตให้มาผูกพันกับธรรมารมณ์ในปัจจุบัน แล้วถูกปรุงแต่งโดยสังขาร ให้ธรรมารมณ์นั้น ๆ มีความหมายเป็น "ธรรมคู่" คือ ชอบ หรือไม่ชอบ และให้มีค่าเป็นบวก หรือเป็นลบ

ความรู้แจ้งในธรรมารมณ์โดยไม่มีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน มาเป็นตัวการในการเชื่อมโยง ปรุงแต่งให้มีความหมายเป็นทวิภาวะ (ธรรมคู่) นี้แหละ คือ ความหมายของถ้อยคำที่หลวงปู่กล่าวว่า "คราวนี้ใจเป็นใหญ่ ไม่หมายพึ่ง สัญญาหนึ่ง สัญญาใดมิได้หวง เกิดก็ตาม ดับก็ตาม สิ่งทั้งปวง ไม่ต้องหวง ไม่ต้องกันหมู่สัญญา"

การรู้แจ้งแทงตลอดในธรรมารมณ์ต่าง ๆ นี้ ทำให้ใจอยู่เหนือกระแสเกิดดับของธรรมารมณ์ และสามารถเห็นกระแสแห่งการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นเรื่องปกติธรรมดาของสภาวธรรม ซึ่งเป็นสังขตธรรม (สภาวธรรมที่ถูกปรุงแต่งขึ้น)

หลวงปู่ได้กล่าวอุปมาเปรียบเทียบให้เห็นความหมายนี้ว่า เป็นเหมือนการเดินขึ้นสู่ยอดภูเขาสูง และเมื่อได้ไปยืนอยู่ ณ ยอดภูเขาสูงแล้ว ย่อมมองเห็นทิวทัศน์โดยรอบได้อย่างกว้างไกลสุดสายตา เพราะไม่มีอะไรมาบดบังสายตาอีกแล้ว พร้อม ๆ กันนั้นก็ยังสามารถมองเห็นเส้นทางที่ตนเองก้าวเดินขึ้นมาว่าได้ผ่านอะไร ณ จุดไหน ของเส้นทางที่ผ่านมา ซึ่งต่างจากช่วงขณะที่ยังก้าวเดินอยู่ ณ ที่ต่ำ อันเป็นพื้นดินด้านล่างที่สามารถมองเห็นได้เฉพาะสิ่งปรากฏอยู่รอบ ๆ ตัว ในระยะใกล้ชิด แต่ไม่สามารถมองเห็นสิ่งที่อยู่ห่างไกลออกไป ทั้งนี้เพราะสิ่งที่อยู่ใกล้บดบังสายตาไว้ ไม่ให้มองเห็นสิ่งที่อยู่ไกลออกไป

บนหนทางแห่งอริยมรรค ซึ่งดำเนินไปสู่การรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ คือ ความเป็นจริงอันประเสริฐภายในตนเองนั้น

ก็มีนัยความหมายประดุจดังการก้าวเดินขึ้นสู่ภูเขาสูง กล่าวคือ เมื่อใจยังไหลไปตามกระแสแห่งโลกียธรรม อันถูกปรุงแต่งขึ้นมาจากอำนาจของตัณหา คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา อันมีอวิชชา เป็นฐาน

กระแสธารแห่งธรรมารมณ์ที่เป็นไปในโลกียวิสัย ย่อมนำพาใจให้ไหลไปสู่ภพภูมิที่ต่ำ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ไม่สามารถมองเห็นความเป็นจริงที่กว้างและลึกได้ แต่ครั้นเมื่อใจไม่ตกอยู่ในกระแสธารของธรรมารมณ์อันเจือปนด้วยอาสวมลทินแล้ว ใจก็เป็นอิสระ เพราะไม่ถูกบดบังปกปิดด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน และแล้วก็สามารถรู้แจ้งแทงตลอดธรรมารมณ์ต่างๆ ได้โดยไม่ถูกปกปิดบดบังดังที่เคยเป็นมาก่อน ความข้อนี้มีนัยความหมายเหมือนดังที่บุคคลผู้ยืนอยู่บนยอดภูเขาสูง ย่อมสามารถมองเห็นทิวทัศน์ต่าง ๆ ได้อย่างกว้างไกลเพราะไม่มีสิ่งใดมาบดบังสายตาไว้ได้

เมื่อใจอยู่เหนือธรรมารมณ์แล้ว ย่อมหยั่งเห็นความเป็นไปต่าง ๆ ภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์ได้อย่างแจ่มชัด และเมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว สายธารแห่งความอยาก ความปรารถนา สายธารแห่งความโกรธแค้น หงุดหงิด รำคาญ สายธารแห่งความหวั่นไหว หวาดกลัว ที่เคยไหลมาท่วมทับเอ่อล้นอยู่ภายในใจก็เหือดแห้งหายไป พื้นที่ภายในใจที่เคยเปียกชุ่มไปด้วยกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ ก็กลายเป็นที่สะอาด บริสุทธิ์ ปราศจากอาสวมลทิน

ผู้เจริญกายคตาสติภาวนา เมื่อได้บรรลุถึงสภาวะดังกล่าวนั้นแล้ว ย่อมประจักษ์ได้ว่า ถ้อยคำของหลวงปู่ ดังที่กล่าวไว้แล้วนั้น ช่างงดงามหมดจดยิ่งนัก เป็นรหัสลายแทงให้ผู้ดำเนินตามไปไม่หลงทาง ทั้งนี้เพราะเมื่อท่านมองลงมาจากภูเขาสูงท่านย่อมรู้และเห็นว่า บนเส้นทางที่ท่านก้าวเดินขึ้นมานั้น ควรระมัดระวังอะไร ตรงไหน และอย่างไร อะไรที่ไม่จำเป็น และสามารถรู้ได้เอง ก็ไม่จำต้องกล่าวไว้ แต่อะไรที่สำคัญหากไม่ตักเตือนไว้ให้ระวัง อาจจะก่อให้เกิดผลเสียหายร้ายแรงแก่ผู้กำลังเดินไปท่านก็จะกล่าวย้ำซ้ำเติมเพื่อให้ระมัดระวัง บางถ้อยคำช่างแสนสั้น แต่ความหมายที่ท่านสื่อผ่านถ้อยคำนั้นช่างลึกซึ้งยิ่งใหญ่เปี่ยมล้นด้วยคุณค่าต่อผู้เจริญสติภาวนา ทั้งนี้เป็นเพราะท่านได้ก้าวเดินผ่านเส้นทางนั้นมาแล้ว และเมื่อไปยืน ณ จุดสูงบนยอดภูเขาแล้วมองลงมาเบื้องล่าง เส้นทางเดินขึ้นมาจึงปรากฏต่อสายตาของท่านอย่างชัดเจน การกล่าวบอกเส้นทางให้กับผู้ที่กำลังเดินขึ้นมา จึงชัดเจน ตรงกับความเป็นจริงที่บุคคลผู้กำลังเจริญสติภาวนาเผชิญอยู่

นอกจากแสดงทางสู่ยอดภูเขาสูง คือ อริยมรรคแล้ว หลวงปู่ยังได้แสดงอริยผล คือ บรรยากาศและการชื่นชมทิวทัศน์อันงดงาม ที่มองเห็นได้จากยอดภูเขา ให้ได้เห็นภาพด้วยการตั้งปุจฉาและวิสัชนาดังนี้

ถามว่า น้ำขึ้นลงตรงสัจจังนั้นหรือ

ตอบว่า สังขารแปรแก้ไม่ได้

ธรรมดากรรมแต่งไม่แกล้งใคร

ไม่ต้องคิดขัดธรรมดา สภาวะสิ่งเป็นจริง

ดีชั่วตามแต่เรื่องของเรื่องเปลืองแต่ตัว

ไม่พัวพันสังขารเป็นการเย็น

รู้จริงต้องทิ้งสังขารที่ผันแปรเมื่อแลเห็น

เบื่อแล้วปล่อยได้คล่องไม่ต้องเกณฑ์

ธรรมก็เย็นใจระงับรับอาการ

มีคำถามว่า น้ำขึ้นลงที่ปรากฏให้เห็นนั้น เป็นความจริง หรือว่าเป็นภาพมายา?

หลวงปู่ตั้งคำถามโดยยกปรากฏการณ์ของโลกภายนอก คือ สภาวะน้ำขึ้นลง ให้เห็นเป็นอุปมาว่า ที่เห็นนั้นจริงหรือไม่ แล้วท่านก็กล่าวตอบว่า "สังขารแปรแก้ไม่ได้"

จากคำถามที่เป็นเรื่อง "โลกสังขาร" คือ ปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงของโลกวัตถุภายนอก หลวงปู่ได้เชื่อมโยงมาสู่ "รูปสังขาร" และ "จิตสังขาร"

น้ำขึ้นลงนั้น เป็นปรากฏการณ์ของโลกสังขาร ที่ต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยทางสสารและพลังงานของโลกวัตถุ สภาวะน้ำขึ้นน้ำลงนี้ เป็นความจริงแห่งโลกภายนอก ซึ่งปรากฏเป็นปกติ

เป็นธรรมดา และความเป็นจริงในทำนองเดียวกันนี้แหละ ย่อมปรากฏในรูปสังขารและจิตสังขารเช่นเดียวกัน

รูปสังขาร หรือกายสังขาร ย่อมเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยที่มาปรุงแต่งให้เกิดรูปกายขึ้น เหมือนดังที่โลกสังขารต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งให้เกิดโลกวัตถุขึ้น แต่กายสังขารนั้นมีรายละเอียดและความเป็นไปที่สลับซับซ้อนมากกว่าโลกวัตถุทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้เพราะ ***กายสังขาร เป็นพรมแดนเชื่อมต่อกับจิตสังขารอันเป็นโลกภายในใจของตัวเอง***

การเจริญกายาคตาสติภาวนา เริ่มต้น ณ กายสังขารที่เป็นประตูสู่จิตสังขาร

กายสังขารนี้ คือ ประตูถ้ำ ผู้ใดใคร่จะเข้าสู่ภายในถ้ำจะต้องเข้าผ่านไปทางประตู คือ กายนี้

ทั้งโลกสังขาร กายสังขาร และจิตสังขาร ล้วนเป็นสังขตธรรม คือ เป็นสภาวะที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดปรากฏขึ้น และต้องเปลี่ยนแปลงสลายไปตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ

ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสามัญลักษณะของสังขารทั้งสามประเภท และเป็นความจริงที่ใครจะไปแก้ไขแทรกแซงหรือยกเลิกความเป็นเช่นนั้นไม่ได้

ความเป็นเช่นนั้นเอง (ตถตา) คือ สภาวะความเป็นจริงที่ผู้เจริญกายคตาสติภาวนา จะสามารถหยั่งเห็นได้ในสังขารทั้งปวง ทั้งภายนอกและภายในใจตนเอง

น้ำขึ้นน้ำลง เป็นปรากฏการณ์ของโลกสังขารภายนอก ที่หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามเหตุตามปัจจัยของโลกแห่งสสารและพลังงาน เช่นเดียวกับกายสังขารและจิตสังขาร ที่ต้องแปรเปลี่ยนไปตามเหตุตามปัจจัย เฉกเช่นเดียวกัน

กายสังขารนั้น นับเนื่องเป็นส่วนหนึ่งของโลกสังขาร เพราะต้องอิงอาศัยโลกวัตถุเป็นปัจจัยในการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ แต่ขณะเดียวกัน กายสังขารก็เป็นปัจจัยให้เกิดจิตสังขารขึ้น และด้วยเหตุแห่งความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเช่นนี้นี่เอง ที่การเจริญสติภาวนาจึงต้องเริ่มต้นที่กายสังขาร เพราะเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างโลกภายนอก และโลกภายใน

สติอันเป็นไปในกายนี้ เป็นวิถีนำไปสู่การหยั่งรู้ความเป็นเช่นนี้เองในสังขารทั้งปวง (โลกสังขาร กายสังขาร และจิตสังขาร)

ความเป็นเช่นนั้นเอง จะถูกหยั่งถึงได้ด้วยการหยั่งรู้ความเป็นจริงแห่งจิตสังขาร ซึ่งเป็นความจริงอันประเสริฐ และทำให้ผู้หยั่งรู้แล้ว เป็นผู้ประเสริฐ (อริยบุคคล)

ความเป็นจริงแห่งจิตสังขาร คือ “อริยสัจ”

เมื่อพระบรมศาสดา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ด้วยการตรัสรู้อริยสัจนี้แล้ว พระองค์ได้ทรงบัญญัติชื่อเรียกพร้อมทั้งตรัสจำแนกแยกแยะองค์ประกอบแห่งอริยสัจนี้ออกเป็น ๔ ส่วน คือ

๑) ทุกขสัจ ได้แก่ ความเป็นจริง คือ ทุกข์ที่ปรากฏชัดอยู่ภายในใจตนเอง

๒) สมุทัยสัจ ได้แก่ ความเป็นจริง คือ ตัณหาอันเป็นความทะยานอยากภายในใจ ซึ่งเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ขึ้น

๓) นิโรธสัจ ได้แก่ ความเป็นจริง คือ การดับสลายทุกข์ภายในใจเสียได้

๔) มรรคสัจ ได้แก่ ความเป็นจริง คือ มรรคอันเป็นกลไกภายในใจตนเองที่จะนำไปสู่การดับทุกข์ได้

อริยสัจทั้ง ๔ ประการนี้ ล้วนเป็นไปภายในใจของตนเอง กล่าวคือ ล้วนเป็นจิตสังขารทั้งสิ้น การเจริญกายคตาสติภาวนามีเป้าหมายอยู่ที่การหยั่งรู้อริยสัจทั้ง ๔ ที่เป็นไปภายในใจตนเอง ผู้ใดได้บำเพ็ญกายคตาสติภาวนาจนเกิดญาณหยั่งเห็นความเป็นจริงอันประเสริฐนี้แล้ว ย่อมเกิดญาณหยั่งรู้ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า *สังขารแปรแก้ไม่ได้ ธรรมดากรรมแต่งไม่แกล้งใคร ขืนผลักไสจับต้องก็หมองมัวชั่วในจิต ไม่ต้องคิดขัดธรรมดาสภาวะสิ่งเป็นจริง ดีชั่วตามแต่เรื่องของเรื่องเปลืองแต่ตัว ไม่พัวพันสังขารเป็นการเย็น รู้จักจริงต้องทิ้งสังขารที่ผันแปรเมื่อแลเห็น เบื่อแล้วปล่อยได้คล่องไม่ต้องเกณฑ์ ธรรมก็เย็นใจระงับรับอาการ*

หลวงปู่ได้กล่าวแสดงความหมายภายในใจของผู้เจริญกายคตาสติภาวนา จนเกิดญาณหยั่งรู้ความเป็นจริงภายในใจตนเองแล้ว ปล่อยวางได้โดยไม่มีอาการดิ้นรนขัดขืน ไม่ต้องข่ม

ไม่ต้องบังคับฝืนใจ ทั้งนี้เพราะธรรมารมณ์ที่ใจได้รู้แจ้งก็เป็นสภาวธรรมที่สงบเย็น ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า "ธรรมก็เย็นใจระงับรับอาการ"

ปรากฏการณ์ของโลก คือ น้ำขึ้น - ลง ได้สะท้อนย้อนให้เห็นปรากฏการณ์แห่งอารมณ์ภายในใจของผู้คน

น้ำขึ้น - ลง อาจเป็นคุณหรือโทษต่อผู้คน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจิตสังขารของบุคคลคนนั้นเอง

หากมองเห็นน้ำขึ้น - ลง เป็นอุปสรรคขัดขวางความอยากความปรารถนาของตนเอง โทษก็เกิดขึ้นภายในใจของบุคคลนั้น ทั้งนี้เพราะปรากฏการณ์น้ำขึ้น - ลง ได้ก่อให้เกิดความขัดเคืองขุ่นมัวขึ้นภายในใจของตนเอง

แต่หากมองเห็นปรากฏการณ์น้ำขึ้น - ลง เป็นปรากฏการณ์ปกติธรรมดาตามธรรมชาติที่เป็นเช่นนั้นเอง ก็จะไม่มีมลพิษภายในใจ แล้วยังจะมองให้เห็นเป็นคุณประโยชน์ทั้งทางกายและใจ ดังที่บุคคลผู้อาศัยอยู่ริมฝั่งน้ำได้อาศัยช่วงขณะน้ำขึ้น - ลง ทำกิจกรรมที่มีภาวะน้ำขึ้น - น้ำลง เป็นปัจจัยหนุนเสริมให้กิจกรรมนั้นบรรลุผลได้โดยง่าย นี่คือ วิสัยของผู้มีปัญญา

อุปมาของบุคคลผู้มีปัญญาในทางโลกฉันใด อุปมัยของบุคคลผู้มีปัญญาในทางธรรม ก็ฉันนั้น

บุคคลผู้มีปัญญาในทางธรรม ย่อมยังปัญญาให้เกิดด้วยการเจริญจิตภาวนา ให้รู้เห็นความแก่ ความเจ็บ และความตาย "เป็นตถตา" คือ เป็นเช่นนั้นเอง

บุคคลผู้มีปัญญาในทางธรรมเช่นนี้ ย่อมทำให้เบญจขันธ์ซึ่งเคยเป็นภาระที่หนักอึ้ง เพราะความยึดมั่นถือมั่น แปรเปลี่ยนมาทำให้เบญจขันธ์เป็นอุปกรณ์ในการเจริญจิตภาวนาให้เกิดปัญญาญาณ ดังที่หลวงปู่ได้กล่าวแสดงต่อไปว่า

ถามว่า ห้าหน้าที่มีครบกัน
ตอบว่า ขันธ์แบ่งแจกแยกห้าฐาน
เรื่องสังขาร ต่างกองรับหน้าที่มีกิจการ
จะรับงานอื่นไม่ได้ เต็มในตัว
แม้ลาภยศสรรเสริญเจริญสุข
นินทาทุกข์เสื่อมยศหมดลาภทั่ว
รวมลงตามสภาพตามเป็นจริง
ทั้งแปดอย่างใจไม่หันไปพัวพัน
เพราะรูปขันธ์ก็ทำแก่ไข้มิได้เว้น
นามก็มิได้พัก เหมือนจักรยนต์
เพราะรับผลของกรรมที่ทำมา
เรื่องดีพาเพลิดเพลินเจริญใจ
เรื่องชั่วขุ่นวุ่นจิตคิดไม่หยุด
เหมือนไฟจุดจิตหมองไม่ผ่องใส
นึกขึ้นเองทั้งรักทั้งโกรธไปโทษใคร
อยากไม่แก่ ไม่ตายได้หรือคน

เป็นของพ้นวิสัย จะได้เชย
เช่นไม่อยากให้จิตเที่ยวคิดรู้
อยากให้อยู่เป็นหนึ่งหวังพึ่งเฉย
จิตเป็นของผันแปรไม่แน่เลย
สัญญาเคยอยู่ได้บ้างเป็นครั้งคราว

หลวงปู่ขยายความด้วยการตั้งประเด็นให้เป็นคำถามว่า "ห้าหน้าที่มีครบกัน" คืออะไร แล้วท่านก็เฉลยว่า "ขันธ์แบ่งแจกแยกห้าฐาน"

ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น กิจของวิปัสสนา คือ การรู้เห็นความเป็นไปภายในตนเองเท่านั้น ไม่มีกิจอื่นใดนอกไปจากนี้ และความเป็นไปภายในตนเองนั้นก็คือ "เบญจขันธ์" การเจริญวิปัสสนากรรมฐานจึงเป็นการยังจิตให้รู้เห็นการทำกิจทั้งห้าฐานที่ประสานสอดคล้องต้องกัน

ในชีวิตปกติทั่วไป จิตถูกส่งไปให้กำหนดหมายรู้โลกภายนอกตนเอง ปรากฏการณ์ของโลกภายนอกถูกกำหนดจดจำไว้เพื่อหมายรู้ กิริยาอาการของจิตที่เรียกรวมว่า "ใจ" ได้ทำหน้าที่คิดวิเคราะห์และสังเคราะห์ความหมายต่าง ๆ ที่ปรากฏให้จิตได้รู้ แล้วเก็บความหมายนั้นไว้ภายในใจ นี่คือ ความเป็นไปในชีวิตของบุคคลทั่วไป แต่สำหรับบุคคลผู้มองเห็นภัยในสังสารวัฏ ได้หันกลับมาศึกษาเรียนรู้ต้นตอของภัยและประจักษ์ว่า ต้นตอของภัยอยู่ที่ใจของตนเอง

ความหมายของชีวิตตน ห้อยแขวนอยู่กับ "ใจคิด" จนหลงลืม "จิตรู้"

กิจของวิปัสสนา คือ การกลับมาสู่ "จิตรู้" และเบญจขันธ์ คือ "อารมณ์" ที่ถูกรู้

"จิตรู้" เบญจขันธ์ได้โดยไม่ต้องคิด

เพียงแค่สักว่ารู้ นั่นคือ "วิปัสสนา"

ขันธ์แต่ละขันธ์สามารถรู้ได้ ผ่านการทำหน้าที่ของแต่ละขันธ์

รูปขันธ์ทำหน้าที่ เป็นที่เกิด ที่อยู่ ที่อาศัยของนามขันธ์

รูปขันธ์ ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูปทั้งสี่ คือ ดิน - น้ำ - ลม - ไฟ และอุปทายรูป ซึ่งเป็นรูปอาศัย เพราะต้องอาศัยมหาภูตรูป จึงเกิดขึ้น และตั้งอยู่ได้

ทั้งมหาภูตรูป และอุปาทายรูป ทำให้นามขันธ์เกิดปรากฏขึ้น

นามขันธ์นี้เรียกโดยชื่อรวมกันว่า "จิต" มีสภาวะเป็นวิญญาณธาตุ คือ ธาตุรู้

จิตปรากฏผ่านการทำหน้าที่ และเรียกชื่อตามกิจที่กระทำกล่าวคือ

- ทำหน้าที่รู้อารมณ์ เรียกว่า "วิญญาณ"
- ทำหน้าที่เสพเสวยอารมณ์ให้รู้รส เรียกว่า "เวทนา"
- ทำหน้าที่จดจำอารมณ์ เรียกว่า "สัญญา"

- ทำหน้าที่ปรุงแต่งความหมายของอารมณ์ เรียกว่า "สังขาร"

ทั้งรูปขันธ์ และนามขันธ์ ต่างทำกิจอันเป็นหน้าที่ซึ่งแบ่งแยกแจกให้เป็นห้าฐาน และเมื่อเบญจขันธ์ต่างทำกิจอันเป็นหน้าที่ไปพร้อม ๆ กันแล้ว โลกแห่งวัตถุภายนอก ก็ปรากฏเป็นโลกแห่งความหมายภายในใจของบุคคล และโลกแห่งความหมายภายในใจนี้แหละ คือ โลกธรรมที่ผูกมัดรัดตรึงใจบุคคลไว้ให้เป็นไปตามอำนาจของโลก (โลกียวิสัย)

ตราบใดที่ยังมิสามารถหยั่งรู้ความเป็นจริงแห่งเบญจขันธ์ บุคคลก็ยังต้องเป็นไปตามอำนาจของโลกตราบนั้น

อำนาจของโลก ก็คือ โลกธรรม ซึ่งเป็นธรรมคู่ ๔ คู่ ได้แก่

ได้ลาภ – เสื่อมลาภ

ได้ยศ – เสื่อมยศ

สุข – ทุกข์

สรรเสริญ – นินทา

แต่เมื่อใดที่เกิดญาณหยั่งรู้ในเบญจขันธ์แล้ว บุคคลก็จะหลุดพ้นจากโลกธรรมทั้งแปด ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า *แม้ลาภยศ สรรเสริญเจริญสุข นินทาทุกข์เสื่อมยศ หมดลาภทั่ว รวมลงตามสภาพ ความเป็นจริง ทั้งแปดอย่าง ใจไม่หันไปพัวพัน*

การหลุดพ้นจากอำนาจของโลกมิได้หมายความว่า จะต้องทำลายเบญจขันธ์ทิ้ง แต่หมายถึงสภาวะที่เบญจขันธ์ยังคงดำรงอยู่ แต่อุปาทานในเบญจขันธ์ถูกเพิกถอนทำลายทิ้งไป ***ขันธ์แต่ละขันธ์ ต่างก็ทำกิจตามหน้าที่ไป โดยไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวฉันหรือของฉัน เหมือนดังที่เคยเป็นมา*** กล่าวคือ รูปขันธ์อันเป็นโลกวัตถุ ก็ทำหน้าที่ตามโลกวิสัย พร้อมทั้งต้องแก่ไข้ ชำรุด ทรุดโทรมไปตามธรรมชาติ ส่วนนามขันธ์นั้นเล่า ก็ทำกิจอันเป็นหน้าที่ของแต่ละขันธ์ไป ทั้งนี้เพราะแต่ละขันธ์ต่างเป็นปัจจัยของกันและกัน ในการขับเคลื่อนสรีรยนต์นี้ให้ดำเนินไป ดังที่หลวงปู่ได้บรรยายไว้ว่า *เพราะรูปขันธ์ก็ทำแก่ไข้มิได้เว้น นามก็มิได้พัก เหมือนจักรยนต์ เพราะรับผลของกรรมที่ทำมา เรื่องดีพาเพลินเจริญใจ เรื่องชั่วขุ่นวุ่นจิตคิดไม่หยุดเหมือนไฟจุดจิตหมองไม่ผ่องใส นึกขึ้นเอง ทั้งรักทั้งโกรธไปโทษใคร อยากไม่แก่ไม่ตายได้หรือคน เป็นของพ้นวิสัยจะได้เชยเช่น ไม่อยากให้จิตเที่ยวคิดรู้ อยากอยู่เป็นหนึ่งหวังพึ่งเฉยจิตเป็นของผันแปรไม่แน่เลย สัญญาเคยอยู่ได้บ้างเป็นครั้งคราว*

หลวงปู่ได้บรรยายให้เห็นภาพภายในใจได้อย่างชัดเจนหมดจด ขอผู้เจริญกายคตาสติภาวนาได้โปรดน้อมนำเอาถ้อยคำของหลวงปู่ไปเป็นแผนที่นำทาง ในการชมถ้ำแห่งเบญจขันธ์ภายในตนเองเถิด

ถ้อยคำของหลวงปู่คงไร้ค่า ถ้าเพียงแค่คิด แต่จะมากล้นคุณค่า ถ้าเจริญสติภาวนาตามคำบอกของท่าน

เมื่อความจริงเป็นเช่นนี้ หลวงปู่จึงได้กล่าวต่อไปเพื่อแสดงให้เห็นถึงผลของการเจริญกายคตาสติให้เกิดญาณหยั่งรู้ในการเบญจขันธ์ว่า

ถ้ารู้เท่าธรรมดาทั้งห้าขันธ์
ใจนั้นขาวสะอาดหมดมลทิน สิ้นเรื่องราว
ถ้ารู้ได้อย่างนี้ จึงดียิ่ง
เพราะเห็นจริง ถอนหลุดสุดวิถี
ไม่ฝ่าฝืนธรรมดา ตามเป็นจริง
จะจนจะมี ตามเรื่องเครื่องนอกใน
ดีหรือชั่วต้องดับ เลือนลับไป
ยึดสิ่งใดไม่ได้ตามใจหมาย
ใจไม่เที่ยงของใจ ไหววิบวับ
สังเกตจับรู้ได้สบายยิ่ง

เป้าหมายของการเจริญกายคตาสติภาวนา อยู่ที่การรู้เท่าทันธรรมดาทั้งห้าขันธ์นี้แหละ หาได้มีความลึกลับซับซ้อนใด ๆ ไม่ ขอผู้บำเพ็ญภาวนาได้โปรดพินิจพิจารณาความหมายนี้ ให้ชัดภายในใจตน ความหมายที่แท้จริงของหลวงปู่ มิได้อยู่ที่ถ้อยคำตัวอักษร แต่อยู่ภายในใจของผู้เจริญภาวนาเอง

แต่อย่างไรก็ตาม จากประสบการณ์ในการเจริญภาวนาของตัวท่านเอง หลวงปู่คงเล็งเห็นว่า บนเส้นทางของการภาวนาเช่นนี้ อาจจะมีข้อผิดพลาดคลาดเคลื่อนเกิดขึ้นได้ ท่านจึงกล่าวเตือนไว้ว่า

เล็กบังใหญ่ รู้ไม่ทันขันธ์บังธรรมมิด ผิดนี่นี้
มัวดูขันธ์ ธรรมไม่เห็น เป็นธุลีไป
ส่วนธรรมมี ใหญ่กว่าขันธ์ นั้นไม่แล

คำเตือนของหลวงปู่มีคุณค่าต่อผู้เจริญกายคตาสติภาวนายิ่งนัก ขอได้โปรดทำความรู้สึกตัวให้เห็นความหมายของคำเตือนนี้ให้ดี ๆ ทั้งนี้เพราะ เมื่อใส่ใจให้ความสำคัญกับการเจริญสติภาวนาในเบญจขันธ์แล้ว การพินิจจำแนกแยกแยะให้เห็นความหมายของขันธ์แต่ละขันธ์ เป็นกลไกในการกำหนดหมายซึ่งเป็นไปภายในใจของผู้ภาวนา แต่ข้อที่ควรระมัดระวัง คือ กลไกของการพินิจที่ทำให้เห็นความเป็นไปในเบญจขันธ์

ต่อประเด็นนี้ ความต่างระหว่าง "ใจคิด" และ "จิตรู้" ต้องปรากฏชัดต่อผู้ภาวนา เพราะมิฉะนั้นจะกลายเป็นว่า ***ใจเห็นความหมายของแต่ละขันธ์ ด้วยกลไกของการคิดกำหนดหมายให้เห็นว่า แต่ละขันธ์มีความหมายเช่นไร การคิดกำหนดหมายเช่นที่ว่านี้ มิใช่ "ญาณ"*** อันเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการภาวนา

(ภาวนามยปัญญา) แต่เป็นจินตามยปัญญา ที่กำหนดหมายให้เห็นขันธ์แต่ละขันธ์ ในความหมายที่ใจคิดปรุงแต่งขึ้น

ความเป็นเช่นที่ว่านี้ มักจะเกิดแก่บุคคลที่ผ่านการศึกษาปริยัติธรรมมาจนเกิดความคุ้นชินกับการขบคิดเชิงเหตุผล และมีความเชี่ยวชาญชำนาญในการท่องไปในโลกของการคิดด้วยเหตุผลอยู่เสมอ จนกลายเป็นปกตินิสัย ดังนั้น เมื่อมาปฏิบัติธรรมเจริญสติภาวนาก็ยังมีความคิดติดตัวอยู่ แล้วเผลอคิดแม้แต่ในห้วงเวลาของการเจริญสติภาวนา

ความหมายของขันธ์แต่ละขันธ์ที่ใจคิดปรุงแต่งขึ้นแล้วกำหนดจดจำไว้ ทำให้มองไม่เห็นความเป็นจริงแห่งเบญจขันธ์

ภาวะดังกล่าวนั้น หลวงปู่เรียกว่า "เห็นขันธ์ แต่ไม่เห็นธรรม" ปล่อยให้เรื่องเล็กๆ คือ เรื่อง "ธรรมบัญญัติ" ไปบดบังเรื่องใหญ่ คือ "สภาวธรรม"

ธรรมบัญญัติต่าง ๆ เช่น ขันธ์-๕ อายตนะ-๑๒ ธาตุ-๑๘ ฯลฯ เหล่านี้ เป็นเพียงแค่ธรรมบัญญัติเพื่อกำหนดหมายเท่านั้น ส่วนสภาวธรรมที่เป็นธรรมารมณ์ให้จิตเสพเสวยผ่านมโนทวารเป็นเรื่องใหญ่ เพราะการรู้แจ้งสภาวธรรมอันเป็นธรรมารมณ์นี้แหละ ที่เป็นการรู้แจ้งแทงตลอด ซึ่งเป็นอาสวักขยญาณ หลวงปู่จึงได้กล่าวเตือนว่า "เล็กบังใหญ่ รู้ไม่ทันขันธ์บังธรรมมิดผิดที่นี่มัวดูขันธ์ธรรมไม่เห็นเป็นธุลีไป ส่วนธรรมมีใหญ่กว่าขันธ์นั้นไม่แล"

เพื่อแก้ปัญหาของผู้เจริญสติภาวนาที่ยังถูกความคิดอันละเอียดอ่อนในเรื่องการจำแนกแยกแยะเข้ามาเจือปนอยู่เสมอ หลวงปู่จึงตั้งปริศนาท้าให้ตอบว่า

ถามว่า มีไม่มี ไม่มีมี นี้คืออะไร

"มีไม่มี" และ "ไม่มีมี" นี้ เป็นปริศนาท้าให้ผู้อาลัยในความคิดได้คิดหาคำตอบ นับเป็นกุศโลบายอันชาญฉลาดของหลวงปู่ที่ใช้การคิดเพื่อสลายความคิดผ่านปริศนานี้ ที่ล่อให้คิดแล้วพบว่าความคิดไม่ได้นำไปสู่คำตอบ หากแต่ก่อให้เกิดคำถามอันเป็นข้อสงสัยที่ขัดแย้งกันเอง จนไม่สามารถคิดต่อไปได้ดังที่หลวงปู่ได้ขยายความต่อว่า

ทีนี้ติดหมดคิดแก้ไม่ไหว
เชิญชี้ให้ชัดทั้งอรรถแปล

"มีไม่มี ไม่มีมีนี้" เป็นกลวิธีที่จะทำให้ผู้คิดรู้ว่ากระบวนการคิดมีข้อจำกัด เพราะทุก ๆ ความคิดล้วนเป็นไปภายในกรอบคิดที่ตนเองสร้างขึ้นมาเพื่อค้นหาความหมายที่ต้องการรู้

การคิดเป็นเพียงกลไกการทำงานของจิตที่สร้างกรอบแห่งความหมายขึ้นภายในใจ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือแสวงหาความหมายที่ใจอยากรู้

กรอบคิดที่สร้างขึ้นมานี้ อาจใช้เพื่อกำหนดหมายโลกสังขารซึ่งเป็นโลกภายนอก แต่ไม่สามารถใช้กำหนดสภาวธรรมภายในใจตนเองได้ ทั้งนี้เพราะความหมายที่ได้มาจากกรอบคิดที่สร้างขึ้นมาเองนั้น ไม่ต่างอะไรจากการสร้างบันไดขึ้นไปในห้วงอากาศที่ว่างเปล่า เพื่อกำหนดวัดความสูงและความกว้างของห้วงอากาศ แต่ที่สุดแล้ว ก็รู้ได้เพียงแค่ว่ามีบันไดกี่ขั้น และสูงเท่าไหร่ ซึ่งนั่นไม่ใช่ความหมายที่แท้จริงของห้วงอากาศ แต่เป็นเพียงความหมายของบันไดที่สร้างขึ้นมาเท่านั้น แต่ไม่ใช่ความสูงความกว้างที่แท้จริงของห้วงอากาศ

ความเป็นจริงภายในใจเป็นเรื่องทางจิตวิสัย ซึ่งแตกต่างจากความเป็นจริงของโลกวัตถุ อันเป็นเรื่องทางวัตถุวิสัยที่สามารถชั่งตวงวัดได้ในเชิงปริมาณ

เรื่องทางจิตวิสัยเป็นเรื่องที่รู้ได้เฉพาะตน สภาวธรรมอันปรากฏภายในใจเป็นความจริงที่รู้ได้เฉพาะตน เพราะเป็นจิตวิสัย

ความแตกต่างระหว่างความเป็นจริงทางวัตถุวิสัยและจิตวิสัยนี้ สามารถเห็นได้ชัดจากตัวอย่างเรื่องความเป็นจริงของเวลา

ความเป็นจริงของเวลาทางจิตวิสัย ปรากฏเป็นความรู้สึกว่าเร็ว - ช้า ภายในใจของบุคคลแต่ละคนที่แตกต่างกันไป

ส่วนความเป็นจริงของเวลาทางวัตถุวิสัย เป็นความหมายของการคิดกำหนดความเร็ว - ช้าออกมาเป็นหน่วยนับความหมายว่า นาที – ชั่วโมง

ความเป็นจริงของเวลาทางจิตวิสัย จึงเป็นไปภายในใจของบุคคล ส่วนความเป็นจริงของเวลาทางวัตถุวิสัย เป็นไปในทางโลกวัตถุภายนอก อันว่าด้วยพื้นที่และการเคลื่อนย้ายวัตถุจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง อันเป็นกรอบความหมายที่ถูกกำหนดขึ้นด้วยความคิด

ความคิดสามารถนำไปสู่การกำหนดรู้โลกสังขารได้ แต่ไม่สามารถจะหยั่งรู้จิตสังขารได้ นี้คือความจริงที่บุคคลผู้เจริญสติภาวนาย่อมทราบดี

ความเป็นจริงภายในใจจะต้องใช้สติ คือ "จิตรู้" เท่านั้นจึงจะสามารถประจักษ์แจ้งได้

ปริศนาท้าให้ตอบของหลวงปู่ที่ว่า

"มีไม่มี ไม่มีมี" นี้ เป็นปริศนาธรรมเพื่อนำผู้เจริญสติภาวนาที่ยังอาลัยอยู่ในความคิดให้หยุดคิด เพื่อจิตรู้จะได้ปรากฏขึ้น เหมือนดังที่ศิษย์ของหลวงปู่ท่านหนึ่งได้เคยกล่าวไว้ว่า "หยุดคิดแล้วจะรู้"

"มีไม่มี ไม่มีมี" เป็นข้อความย้อนแย้งที่ล่อให้คิด แล้วต้องเผชิญกับกลลวงทางความคิด เหมือนปริศนาธรรมที่ท้าให้คิดถึง "ประตูที่ไร้ช่อง"

"ประตูที่ไร้ช่อง" เป็นเช่นไร เพราะคำว่าประตู หมายถึงช่องว่างที่ฝาผนัง หรือรั้วกั้นที่มีช่องว่างให้ผ่านเข้า - ออกได้

ในโลกของความคิดเกี่ยวกับวัตถุ ประตู คือ ช่องว่างที่ใช้ผ่านเข้าออก เมื่อไม่มีช่องก็ย่อมไม่มีประตู ความหมายของประตูถูกสร้างขึ้นมาจากกรอบคิดเรื่องช่องว่าง ถ้าเป็นประตูก็ต้องเป็นช่อง ประตูที่ไร้ช่องจึงเป็นไปไม่ได้ แต่เพราะเป็นปริศนาธรรมนัยความหมายแห่งปริศนาจึงไม่ได้เป็นเรื่องของโลกวิสัย ที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการคิด หากแต่เป็นเรื่องจิตใจ

ปริศนาธรรมอันเป็นเรื่องจิตใจจึงไม่สามารถเข้าใจได้ด้วยการคิด หากแต่ต้องเข้าถึงโดยจิตรู้ (สติ)

ประตูที่ไร้ช่อง คือ ประตูใจ (มโนทวาร) ซึ่งอยู่เหนือวิสัยของการคิด (อจินไตย) และประตูใจนี้แหละ คือ ประตูเข้าสู่ถ้ำแห่งเบญจขันธ์ดังที่กล่าวมาแล้ว

ไม่มีใครจะสามารถเข้าสู่ถ้ำแห่งเบญจขันธ์ได้ด้วยวิถีแห่งการคิด แต่ต้องเข้าไปโดยวิถีแห่งสติเท่านั้น

ประตูใจ หรือ มโนทวาร นี้นี่แหละ คือ ประตูที่ไร้ช่อง

ปริศนาธรรมที่ว่าด้วยประตูที่ไร้ช่อง และปริศนาธรรมของหลวงปู่ที่ว่า “มีไม่มี ไม่มีมี” มีนัยยะเดียวกัน คือ เป็นปริศนาธรรมเพื่อนำจิตคิดถึงโลกภายนอกกลับมาสู่จิตรู้ (สติ) อยู่กับโลกภายใน

“มีไม่มี ไม่มีมี” เป็นเรื่องอจินไตย คือ ไม่สามารถเข้าถึงความหมายได้โดยการคิด ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องสภาวธรรมภายในใจซึ่งอยู่เหนือการคิดคำนึง

นี่คือ ปริศนาธรรมที่แสนล้ำเลิศ ซึ่งหลวงปู่ตั้งขึ้นมาเพื่อนำพาจิตของผู้บำเพ็ญภาวนาให้กลับมาสู่บ้านเกิดของจิต

จิตได้ท่องไปในโลกกว้างข้างนอกเป็นเวลานาน เส้นทางของการท่องโลกกว้างนับเป็นเส้นทางของการคิดรู้โลก และด้วยเส้นทางของการคิดนี้ ที่โลกภายนอกอันวิจิตรอลังการได้ปรากฏขึ้นภายในใจ

จิตได้เพลิดเพลินลุ่มหลงไปในโลกอันวิจิตรอลังการดุจดังราชรถนั้น จนหลงลืมเส้นทางกลับสู่บ้านเกิด

กายคตาสติภาวนา เป็นเส้นทางกลับสู่บ้านเกิด คือธรรมชาติเดิมแท้ของจิต

หลวงปู่ผู้เป็นพ่อแม่ครูอาจารย์กระทำประดุจดังมารดา ผู้เปี่ยมล้นด้วยเมตตาธรรมและการุณยธรรมกำลังจูงมือลูกน้อยกลับบ้าน บ้านที่ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยกลไกของการคิด มีแต่ข้ามให้พ้นการคิดปรุงแต่งหาความหมายเท่านั้น จึงจะสามารถกลับคืนสู่บ้านอันได้แก่ จิตเดิมแท้ที่ปราศจากมลทิน เป็นบ้านที่วิสุทธิ์สันติ

หลวงปู่ได้แสดงทางกลับบ้านต่อศิษย์ผู้กำลังบำเพ็ญจิตภาวนา ด้วยการเฉลยปริศนาธรรมว่า

โปรดแก้เถิดว่า เกิดมีต่างๆ ทั้งเหตุผลแล้วดับ
ไม่มีชัดใช่สัตว์คน
นี้ข้อต้น มีไม่มี อย่างนี้ตรง

เมื่อท่องไปในโลกแห่งความคิด ก็ย่อมมีโลกอันวิจิตรตระการตาปรากฏขึ้น

โลกแห่งความคิดนั้นประกอบด้วย "ธรรมคู่" อยู่เสมอ กล่าวคือ

มี	คู่กับ	ไม่มี
เป็น	คู่กับ	ไม่เป็น
จริง	คู่กับ	ไม่จริง
ดี	คู่กับ	ชั่ว
สุข	คู่กับ	ทุกข์
ฯลฯ		

ธรรมคู่เหล่านี้ ปรากฏขึ้นจากการคิดเชิงเหตุผลเพื่อจำแนกแยกแยะคุณลักษณะ และสภาวะต่าง ๆ โดยข้อกำหนดและข้อนิยาม ที่ว่าด้วยคุณลักษณะและคุณสมบัติที่คิดกำหนดขึ้นเพราะกำหนดคุณลักษณะของประตูว่า ต้องมีช่องให้ผ่านเข้าออกได้ เมื่อไร้ช่องจึงไม่มีคุณลักษณะของประตู ดังนั้นประตูที่ไร้ช่องจึงไม่มี เหมือนดังข้อความว่า "ลูกของหญิงหมัน" ย่อมเป็นข้อความเท็จ เพราะผู้หญิงที่มีลูกย่อมไม่ใช่หญิงหมัน และหญิงหมันต้องไม่มีลูก

ธรรมคู่ปรากฏขึ้น เพราะการคิดปรุงแต่งความหมาย และคุณลักษณะของสภาวธรรม

ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ฯลฯ เหล่านี้ ล้วนถูกกำหนดธรรมลักษณะขึ้นเพื่อหมายรู้ได้โดยการคิด แต่เมื่อใดที่จิตละออก

จากการคิด มาสู่การรู้ สภาวธรรมที่ถูกกำหนดจำแนกแยกแยะให้เป็นนั่น เป็นนี่ มีจำนวนเท่านั้น เท่านี้ ย่อมปลาสนาการหายไป

ผู้เจริญกายคตาสติภาวนา จนเกิดญาณหยั่งเห็นปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ถูกสร้างขึ้นภายในใจตน ย่อมหยั่งรู้ว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น ปรากฏขึ้นประดุจดังสายรุ้งบนท้องฟ้า เหมือนดังภาพเงาดวงจันทร์ใต้ผิวน้ำยามราตรี ที่ปรากฏให้เห็นว่ามีอยู่ แต่หาได้มีอยู่จริงไม่ นี่คือ "มี ไม่มี" ที่หลวงปู่กล่าวไว้เป็นข้อต้น

ข้อปลาย ไม่มี มี นี้คือธรรมที่ลึกล้ำ
ใครพบจบประสงค์
นั้นแลองค์ธรรมเอก วิเวกจริง

ส่วนข้อปลายที่ว่า "ไม่มี มี" นั้น หลวงปู่ได้เฉลยว่า คือสภาวธรรมที่ปลอดพ้นจากการคิดปรุงแต่งให้เป็น "ธรรมคู่"

ธรรมารมณ์ใด ๆ ที่จิตได้เสพเสวยผ่านมโนทวาร แล้วยังถูกกำหนดหมายให้พอใจ-ไม่พอใจ ดี-ชั่ว บวก-ลบ ธรรมารมณ์นั้นยังเป็น "ธรรมคู่" ยังเป็นไปในวิสัยของการคิด

สภาวธรรมใด ปลอดพ้นจากการคิดปรุงแต่งความหมายให้เป็นบวกหรือลบ เป็นอิฏฐารมณ์หรืออนิฏฐารมณ์ ปรากฏอยู่เหนือความเป็นธรรมคู่ สภาวธรรมนั้นแหละคือ "ธรรมเอก วิเวกจริง" ที่หลวงปู่ได้กล่าวเฉลยไว้

ธรรมเอกนี้ เป็นศูนยตาธรรม คือ ไม่ + (บวก) ไม่ - (ลบ) แต่เป็น ๐ (ศูนย์) ดังธรรมเทศนาของหลวงปู่ที่ถูกจดบันทึกไว้ภายใต้ชื่อ “มุตโตทัย” มีความว่า

ความข้อนี้คงเปรียบได้กับการเขียนเลข ๑๒๓๔๕๖๗๘๙๐ นั่นเอง ๑ ถึง ๙ เป็นจำนวนนับได้ อ่านได้ บวก ลบ คูณ หารกันได้ ส่วน ๑๐ ก็คือ เลข ๑ กับ ๐ (ศูนย์) เราจะเอา ๐ (ศูนย์) ไปบวก ลบ คูณ หารกับเลขจำนวนใด ๆ ก็ไม่ทำให้เลขจำนวนนั้นมีค่าสูงขึ้น และ ๐ (ศูนย์) นี้ เมื่ออยู่โดยลำพังก็ไม่มีค่าอะไร แต่จะว่า “ไม่มีก็ไม่ได้” เพราะมันเป็นสิ่งปรากฏอยู่ความเปรียบนี้ฉันใด จิตใจก็เป็นฉันนั้น เป็นธรรมชาติ มีลักษณะเหมือนศูนย์ เมื่อนำไปต่อเข้ากับเลขตัวใดย่อมทำให้เลขตัวนั้นเพิ่มค่าขึ้นอีกมาก เช่น เลขหนึ่ง เมื่อเอาศูนย์ต่อเข้าก็กลายเป็น ๑๐ จิตใจนี้ก็เหมือนกัน เมื่อต่อเข้ากับสิ่งทั้งหลายก็กลายเป็นสิ่งวิจิตรพิสดารมากมายขึ้นมาทันที แต่เมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมจนฉลาดให้รู้สัพพเญยยธรรมแล้ว ย่อมกลับคืนสู่สภาพ ๐ (ศูนย์)

(มุตโตทัยในธรรมรส หน้า ๔๗-๔๘)

“ธรรมเอก” หรือ “ศูนยตาธรรม” นี้ ใครผู้ใดได้ประจักษ์แจ้งแล้ว บุคคลผู้นั้นก็ย่อมได้ชื่อว่า “อเสขบุคคล” สำเร็จกิจแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว

หลวงปู่ได้ขยายความหมายของธรรมเอกให้ผู้เจริญสติภาวนาได้หยั่งเห็นชัดขึ้นด้วยข้อความว่า

ธรรมเป็นหนึ่งไม่แปรผัน เลิศภพสงบยิ่ง
เป็นอารมณ์ของใจไม่ไหวติง
ระงับนิ่งเงียบสงัดชัดกับใจ
ใจก็สร่างจากเมาหายเร่าร้อน
ความอยากถอนได้หมดปลดสงสัย
เรื่องพัวพันขันธ์ห้าซาสิ้นไป
เครื่องหมุนในไตรจักรก็หักลง
ความอยากใหญ่ยิ่งก็ทิ้งหลุด
ความรักหยุดหายสนิทสิ้นพิษหวง
ร้อนทั้งปวงก็หายหมดดังใจจง

ธรรมเป็นหนึ่งไม่แปรผันเลิศภพสงบยิ่ง นั่นคือ ธรรมารมณ์ที่มนินทรีย์รู้ผ่านมโนทวาร เป็นมโนวิญญาณ

ธรรมารมณ์ดังกล่าวนี้ มีความเป็นหนึ่งไม่เป็นสอง ระหว่างจิตรู้และธรรมารมณ์ที่ถูกรู้ ทั้งนี้เพราะธรรมารมณ์ที่ถูกรู้ ก็คือจิตที่ระงับนิ่งเงียบสงัดชัดกับใจ

ใจที่รู้เช่นนี้แล้ว ก็สร่างจากความประมาทมัวเมาในอารมณ์ที่เสพเสวยด้วยความอยาก อันเป็นเหตุให้เกิดความเร่าร้อน

เมื่อหมดความอยากก็หมดความเคลือบแคลงสงสัย อันเป็นไปด้วยความพัวพันในเบญจขันธ์

เมื่อหมดความเคลือบแคลงสงสัยในเบญจขันธ์ อุปาทานความยึดมั่นถือมั่นว่า “เบญจขันธ์ คือ ตัวฉัน” (อหังการ) และของฉัน (มมังการ) ก็ล้วนดับสลายไป การท่องไปในสังสารวัฏอันเป็นไปในไตรภพ คือ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ ก็สิ้นสุดลง นี่คือการถึงที่สุดแห่งทุกข์

ข้อความที่หลวงปู่กล่าวนี้ ย่อมมีความกระจ่างชัดอยู่ภายในใจของผู้เจริญกายคตาสติภาวนา จนเกิดญาณหยั่งเห็นความเป็นไปในเบญจขันธ์แล้วรู้เท่าทันความเป็นไปนั้น และนี่คือ “ธรรมเอก” ที่ผู้รู้พึงรู้ได้เฉพาะตน

ธรรมเอก คือ ศูนยตาธรรม มีความหมายเป็น ๐ (ศูนย์) คือ ไม่ + (บวก) ไม่ - (ลบ) เป็นธรรมารมณ์ที่ไม่ใช่อิฏฐารมณ์ และไม่ใช่อนิฏฐารมณ์

ธรรมเป็นเครื่องห่อหุ้มปกปิดจิตไว้ไม่ให้เห็นธรรมเอก

ในเมื่อธรรมเอกนี้ เป็นสภาวธรรมที่เลิศภพสงบยิ่งแล้วเพราะเหตุใดจึงเห็นได้ยากนัก อะไรเป็นเครื่องห่อหุ้มปกปิดไว้ จึงทำให้จิตไม่สามารถเห็นธรรมเอกนี้ได้ นี่คงเป็นข้อสงสัยต่อผู้เจริญภาวนา หลวงปู่จึงได้สมมุติตนเป็นปรวาที ตั้งปุจฉาขึ้นมาว่า

เชิญโปรดชี้อีกอย่างหนทางใจ

สมุทัยของจิตที่ปิดธรรม

แล้วหลวงปู่ก็เป็นสักวาที วิสัชนาว่า

แก้ว่าสมุทัยกว้างใหญ่นัก

ย่อลงก็คือความรักบีบใจอาลัยขันธ์

ถ้าธรรมมีกับจิตเป็นนิจนิรันดร์

เป็นเลิกกันสมุทัยมิได้มี

เมื่อมีข้อสงสัยว่า อะไรคือเหตุให้มองไม่เห็นธรรมเอก หลวงปู่ได้กล่าวตอบด้วยการชี้ให้เห็นว่า ธรรมอันเป็นเครื่องห่อหุ้มปกปิดจิตไว้ไม่ให้มองเห็นธรรมเอก ก็คือ "ความรักบีบใจอาลัยขันธ์"

"ความรักบีบใจ อาลัยขันธ์" เป็นข้อความสรุปความหมายของสมุทัย ที่มีนัยความหมายอันวิจิตรในทางปริยัติธรรม แต่เมื่อกล่าวในส่วนของปฏิบัติธรรมเพื่อเป็นแนวทางแก่ผู้เจริญสติภาวนาแล้ว ข้อความของหลวงปู่ช่างเรียบง่าย ตรงชัด ให้ผู้ปฏิบัติภาวนาได้มองเห็นเข้าไปภายในใจตนเอง ที่มีความรักบีบใจอาลัยขันธ์เป็นความมืดปกคลุมอยู่

ความรักบีบใจอาลัยขันธ์ เป็นปรากฏการณ์ภายในใจของผู้เจริญสติภาวนา ที่สามารถหยั่งเห็นได้ด้วยตนเอง ทันทีที่เกิดญาณหยั่งรู้ในเบญจขันธ์

ถึงแม้จะมีดวงตาหรือจิตอยู่ แต่เพราะความมืด คือ ความรักบีบใจอาลัยขันธ์แผ่ปกคลุมพื้นที่ภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์อยู่ จึงทำให้ไม่สามารถมองเห็นได้ว่า ภายในถ้ำมีอะไร เป็นอย่างไร ***แต่ทันทีที่มีแสงไฟ คือ "ญาณ" ส่องสว่าง ความมืด คือ "ความรัก" บีบใจอาลัยขันธ์ ก็ปลาสนาการหายไป*** ภูมิลักษณะภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์ปรากฏชัดโดยไม่ต้องอาศัยสัญญา คือ ความจำได้หมายรู้อารมณ์เก่า ๆ ไม่ต้องอาศัยสังขาร คือ คิดปรุงแต่งคาดเดาว่าอะไรเป็นอย่างไร อีกต่อไป เพราะปรากฏการณ์ที่เป็นจริงปรากฏชัดอยู่เบื้องหน้าแล้ว และนี่คือ สภาวะที่หลวงปู่กล่าวว่า "ถ้าธรรมมีอยู่กับจิต เป็นนิจนิรันดร์ เป็นเลิกกับสมุทัยมิได้มี"

ความรักบีบใจอาลัย คือ อาการของเบญจอุปาทานขันธ์ที่ปรากฏภายในใจ ให้บุคคลผู้เจริญสติภาวนาสามารถสัมผัสรู้ได้ เมื่อจิตได้ทำกิจ คือ รู้อารมณ์โดยไม่ถูกลวงหลอกด้วยสัญญา และไม่ปรุงแต่งอารมณ์ด้วยอำนาจของตัณหา

สติ คือ แสงไฟ จะส่องให้จิตมองเห็นสมุทัยที่ปรากฏเป็นความรักบีบใจอาลัยขันธ์ ดังนั้น กิจของผู้เจริญภาวนา ก็คือ เจริญสติพละให้เข้มแข็ง ให้เป็นมหาสติ กล่าวคือ จากไฟดวงน้อย ๆ ก็ทำให้เป็นไฟดวงใหญ่ที่สามารถสาดส่องแสงสว่างไปได้ทั่วทุกซอกมุมถ้ำแห่งเบญจขันธ์

ความรัก ความผูกพันอาลัยในเบญจขันธ์นี้แล คือ สมุทัยที่ห่อหุ้มปกคลุมไว้ไม่ให้จิตได้เห็นธรรมเอก แต่ยามใดที่แสงสว่าง

คือ “ญาณ” สาดส่อง ทำให้มองเห็นธรรมเอก และแล้วจิตก็สถิตอยู่ในธรรมเอกนั้น

เมื่อจิตสถิตธำรงอยู่กับธรรมเอกเป็นนิจนิรันดร์แล้ว สมุทัยก็เป็นอันจบสิ้นไป น่านฟ้าแห่งใจที่เคยปกคลุมไปด้วยเมฆหมอกซึ่งทำให้ท้องฟ้ามืดครึ้ม ก็กลายเป็นท้องฟ้าที่สว่างสดใส เพราะไม่มีเมฆหมอกมาบดบัง

ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ ผู้เจริญสติภาวนาย่อมประจักษ์แจ้งแก่ใจตนเอง ไม่มีใครอื่นจะมาบอกเล่าให้เข้าใจด้วยคำพูดได้ และเพราะความเป็นเช่นนี้ หลวงปู่จึงกล่าวข้อความเพื่อให้ผู้เจริญสติภาวนาได้กลับมาสู่ใจตนเองว่า

จงจำไว้อย่างนี้วิถีจิต
ไม่ต้องคิดเวียนวนจนป่นปี้
ธรรมไม่มีอยู่เป็นนิจติดยินดี
ใจตกที่สมุทัย อาลัยตัว

ผู้เจริญสติภาวนาต้องไม่ปล่อยจิตให้คิดพิจารณาในรายละเอียดของสมุทัยที่สลับซับซ้อน เพียงแค่รู้อยู่ซึ่งธรรมารมณ์อันเป็นไปในปัจจุบันขณะ คือ รู้สักว่ารู้

“รู้สักว่ารู้” นี้แหละ คือ วิถีจิตที่ผู้เจริญสติภาวนาจะต้องธำรงไว้ให้มั่น โดยไม่เผลอปล่อยใจให้ยินดีในอารมณ์ใดอารมณ์

หนึ่ง ที่รู้สึกว่าโปร่ง เบา สบาย ทั้งนี้เพราะถ้าปล่อยให้เป็นเช่นนั้น ก็จะเป็นดังที่หลวงปู่กล่าวว่า "ใจตกที่สมุทัยอาลัยตัว"

เพื่อความกระจ่างในใจของผู้บำเพ็ญสติภาวนา หลวงปู่จึงได้กล่าวแนะนำต่อว่า

ว่าอย่างย่อ ทุกข์กับธรรมประจำจิต
เอาจนคิดรู้เห็นจริงจึงเย็นทั่ว
จะสุขทุกข์เท่าไรมิได้กลัว
สร่างจากเครื่องมัว คือสมุทัยไปที่ดี
รู้เท่านี้ก็คลายหายร้อน

คำแนะนำสั้น ๆ อย่างย่อ ๆ จากหลวงปู่ต่อผู้เจริญสติภาวนาก็คือ ให้รู้อยู่เสมอว่า "ทุกข์กับธรรมประจำจิต" กิจของผู้เจริญสติภาวนา คือ รู้ทุก ๆ อารมณ์ที่ผ่านมโนทวารเข้ามา เป็นธรรมารมณ์ให้จิตได้เสพเสวย โดยไม่ปรุงแต่งให้เป็น "ชอบ" หรือ "ชัง"

รู้ธรรมารมณ์เพียง "สักว่ารู้" ไม่ปล่อยให้สัญญา และสังขารปรุงแต่งอารมณ์ด้วยอำนาจของตัณหา ไม่ปล่อยให้ความรักสุข และเกลียดทุกข์เข้ามาปะปนในวิถีรู้ของจิต เพียงแค่นี้ก็คลายหายร้อน

รู้ธรรมารมณ์เพียงแค่ "สักว่ารู้" เพียงเท่านี้ก็จะออกจากสมุทัยได้แล้ว ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า

จิตรู้ธรรม ลืมจิตติดธุลี

นี่คือ หัวใจของการเจริญสติภาวนา เป็นประสบการณ์ตรงไม่วกวนอ้อมค้อม ผู้เจริญกายคตาสติภาวนาตามคำแนะนำของหลวงปู่ทุกคน เมื่อได้บำเพ็ญภาวนาจนเกิดผล ย่อมประจักษ์แจ้งในความหมายของถ้อยคำนี้ได้ดี โดยไม่ต้องมีคำขยายใด ๆ ให้มากความ แต่สำหรับบุคคลผู้กำลังดำเนินไปบนหนทาง หลวงปู่ได้ขยายความเพื่อความกระจ่างชัดในการเจริญภาวนา ดังนี้

ใจรู้ธรรมที่เป็นสุข
ขันธ์ทุกข์แท้แน่ประจำ
ธรรมคงธรรม ขันธ์คงขันธ์เท่านั้น
และคำว่าเย็นสบายหายเดือดร้อน
หมายจิตถอนจากผิดที่ติดแท้
แต่ส่วนสังขารขันธ์ปราศจากสุขมีทุกข์แท้
เพราะต้องแก่ไข้ตายไม่วายวัน
จิตรู้ธรรมที่ล้ำเลิศ
จิตก็ถอนจากผิดเครื่องเศร้าหมองของแสลง
ผิดเป็นโทษของใจอย่างร้ายแรง
เห็นธรรมแจ้งถอนผิดหมดพิษใจ
จิตเห็นธรรมดีล้นที่พ้นผิด

พบปะธรรมเปลื้องเครื่องกระสัน
มีสติอยู่ในตัวไม่พัวพัน
เรื่องรักขันธ์ขาดสิ้นหายยินดี
สิ้นธุลีทั้งปวงหมดห่วงใย

สภาวะที่ "จิตรู้ธรรม ลืมจิตติดธุลี" นี้ เป็นไปโดยธรรมชาติตามที่หลวงปู่ได้กล่าวอธิบายขยายความไว้ต่อมานั้น ขอเพียงผู้เจริญภาวนาจะต้องมีสติตั้งมั่นอยู่กับธรรมารมณ์อันเป็นปัจจุบันขณะ โดยปราศจากการคิดปรุงแต่งใด ๆ ธรรมก็ปรากฏอยู่ ขันธ์ก็เป็นไปตามธรรมชาติของขันธ์ ไม่ต้องบังคับกะเกณฑ์ใด ๆ

เมื่อจิตรู้ธรรมที่ล้ำเลิศ กล่าวคือ ธรรมเอกดังที่กล่าวไว้แล้ว จิตก็ถอนจากผิด คือ ธรรมเครื่องเศร้าหมอง อุปาทานในเบญจขันธ์ก็ขาดสิ้นหายยินดี สิ้นธุลีทั้งปวง หมดห่วงใย

เมื่อไม่มีอุปาทานในเบญจขันธ์แล้ว ธุลีในใจก็ย่อมจางหายไป เหลือไว้แต่เพียงความเป็นธรรมชาติ ธรรมดาของเบญจขันธ์ที่ยังคงขับเคลื่อนไป

รูปขันธ์ ยังคงทำกิจอันเป็นหน้าที่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ นามขันธ์ก็เช่นเดียวกัน ยังคงทำกิจอันเป็นหน้าที่ไป โดยไม่มีอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน มาบงการ

กล่าวโดยย่อก็คือ เมื่อจิตได้สถิตอยู่กับธรรมเอกวิเวกจริงแล้ว "รูปขันธ์" คือ กายก็ยังคงขับเคลื่อน ยืน เดิน นั่ง นอน

และทำกิจกรรมต่าง ๆ อันเป็นหน้าที่ต่อไป ต่างแต่เพียงไม่มีเจตนาอันเจือปนด้วยอกุศลธรรม คือ โลภ-โกรธ-หลง เข้ามาเจือปน และกำกับการกระทำนั้น ๆ ส่วน "นามขันธ์" อันเป็นส่วนเจตสิก คือ เวทนา-สัญญา-สังขาร ก็ทำกิจอันเป็นหน้าที่ไปโดยไม่มีตัณหามาแทรกแซงแฝงอยู่ในกิจนั้น ๆ ขณะที่วิญญาณขันธ์อันเป็น "จิต" คือ ธาตุรู้นั้น ก็ทำหน้าที่รู้ โดยไม่มีอุปาทานมั่นหมายว่า "มีผู้รู้" และสภาวะที่ "ถูกรู้" ทำให้เกิดธรรมคู่อยู่ในความรู้แต่ละขณะ

ความเป็นธรรมชาติ ธรรมดานี้ ที่หลวงปู่กล่าวว่า

ถึงจะคิดก็ไม่ห้ามตามนิสัย
เมื่อไม่ห้าม กลับไม่ฟุ้ง พ้นยุ่งไป
พึงรู้ได้ว่าบาปมีขึ้นเพราะขืนจริง
ตอบว่าบาปเกิดได้เพราะไม่รู้
ถ้าปิดประตูเขลาได้สบายยิ่ง
ชั่วทั้งปวงเงียบหายไม่ไหวติง
ขันธ์ทุกสิ่ง ย่อมทุกข์ไม่สุขเลย

นี่คือ ความหมายของการรู้แจ้งธรรมจากประสบการณ์ตรงของหลวงปู่ ไม่ใช่การคิดนึกตามทฤษฎีที่จดจำมา

ความรู้สึกนึกคิดอันเป็นกิจของนามขันธ์ ส่วนเจตสิกยังคงมีอยู่ แต่ความรู้สึกนึกคิดนั้นปลอดพ้นจากบาปมลทินทั้งปวง

ส่วนวิญญาณขันธ์อันเป็นตัวรู้นั้นก็ทำกิจ คือ การรู้ตามธรรมชาติธรรมดา หลวงปู่ยังได้บอกเล่าประสบการณ์ของท่านเองให้รู้ว่า

แต่ก่อนนั้นข้าพเจ้ามืดเขลาเหมือนเข้าถ้ำ
อยากเห็นธรรมยึดใจจะให้เฉย
ยึดความจำว่าเป็นใจหมายจนเคย
เลยเพลินเชยชมจำทำมานาน
ความจำผิดปิดไว้ไม่ให้เห็น
จึงหลงเล่นขันธ์ห้าน่าสงสาร
ให้ยกตัวอวดตนพ้นประมาณ
เที่ยวระรานติคนอื่นเป็นพื้นไปไม่เป็นผล
เที่ยวดูโทษคนอื่นนั้นขืนใจ
เหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวมอม

เมื่อได้บอกเล่าประสบการณ์ของท่านที่ผ่านมาแล้ว หลวงปู่จึงกล่าวเตือนผู้บำเพ็ญภาวนาว่า

ใครผิดถูกดีชั่วก็ตัวเขา
ใจของเรา เพียรระวังตั้งถนอม
อย่าให้อกุศลวนมาตอม
ควรถึงพร้อมบุญกุศลผลสบาย

เห็นคนอื่นเขาชั่ว ตัวก็ดี
เป็นราคียึดขันธ์ที่มั่นหมาย
ยึดขันธ์ต้องร้อนแท้เพราะแก่ตาย
เลยซ้ำร้ายกิเลสกลุ้มเข้ารุมกวน
เติมทั้งรักทั้งโกรธโทษประจักษ์
ทั้งกลัวนักหนักจิตคิดโหยหวน
ซ้ำอารมณ์กามห้าก็มาชวน
ยกกระบวนทุกอย่างต่าง ๆ ไป

คำเตือนของหลวงปู่ต่อผู้บำเพ็ญภาวนา คือ อย่าส่งจิตออกนอกไปคิดเรื่อง ผิด-ถูก ดี-ชั่ว ของผู้อื่น

นำจิตกลับมาสู่ภายในตัว ด้วยการเจริญสติให้จิตรู้อารมณ์ว่า อารมณ์นั้น ๆ เป็นกุศล หรืออกุศล อารมณ์ใดเป็นอกุศล ก็ปหาน (ละ) เสีย อารมณ์ใดเป็นกุศลก็ภาวนาเพิ่มพูนให้มากขึ้น

ปหาน และภาวนา คือ กิจที่ผู้บำเพ็ญภาวนาจะต้องทำอยู่ตลอดเวลา เพื่อสกัดกั้นไม่ให้ใจไปพัวพันกามารมณ์อันไหลเข้ามาทางประตู คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ผู้ภาวนาเฝ้าดูอยู่ที่ประตูใจ อย่าให้อกุศลวนมาตอม และควรถึงพร้อมบุญกุศล

นอกจากนี้แล้วหลวงปู่ยังได้กล่าวเตือนต่อไปอีกว่า

เพราะยึดขันธ์ทั้ง ๕ ว่าของตน
จึงไม่พ้นทุกข์ภัยไปได้นา
ถ้ารู้โทษของตัวแล้วอย่าชาเฉย
ดูอาการสังขารที่ไม่เที่ยงร่ำไปให้ใจเคย
คงได้เชยชมธรรมะอันเอกวิเวกจิต
ไม่เที่ยงนั้นหมายใจไหวจากจำ
เห็นแล้วซ้ำดู ๆ อยู่ที่ไหว
พออารมณ์นอกดับระงับไปหมดปรากฏธรรม

เพราะยึดมั่นถือมั่นว่า "เบญจขันธ์เป็นตัวฉัน เป็นของฉัน" จึงต้องจมอยู่กับทุกข์ภัยไม่สามารถพ้นไปได้ ดังนั้นผู้บำเพ็ญภาวนาจะต้องเจริญสติภาวนาให้เห็นความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขารทั้งปวง

การเห็นความไม่เที่ยงของสังขารนี้ ต้องเห็นด้วยจิตรู้ (สติ) ไม่ใช่เห็นด้วยใจคิด และต้องเจริญสติให้เห็นความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของอารมณ์ต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า "เห็นแล้ว ซ้ำดู ๆ อยู่ที่ไหว"

การเห็นอารมณ์ภายนอกเกิดดับ ๆ อยู่ตลอดเวลานี้ ทำให้ใจคลายออกจากยึดมั่นผูกพันกับอารมณ์เหล่านั้น และเมื่ออารมณ์นอกดับระงับไปหมดแล้ว ธรรมารมณ์ คือ อารมณ์ภายในก็จะปรากฏชัดต่อใจ

คำกล่าวของหลวงปู่ที่ว่า "พออารมณ์นอกดับระงับไปหมด ปรากฏธรรม" เป็นคำเตือนที่สำคัญมากต่อผู้เจริญภาวนา เพราะนี่เป็นหัวเลี้ยวสำคัญบนวิถีของการภาวนา

จากประสบการณ์ตรงของท่านเอง ทำให้หลวงปู่รู้ว่า ผู้เจริญภาวนาควรจะทำอย่างไรในจุดนี้

อย่าพยายามที่จะละ หรือลืมอารมณ์ภายนอก กล่าวคือ รูปารมณ์ รสารมณ์ คันธารมณ์ สัททารมณ์ และโผฏฐัพพารมณ์ แล้วพยายามเพ่งให้เห็นธรรมารมณ์

ผู้เจริญสติภาวนาอย่าปล่อยให้ความอยากรู้ธรรมมามีอำนาจเหนือสติ แล้วพยายามเพ่ง เพื่อมองให้เห็นธรรมารมณ์ แต่ควรปล่อยให้การละออกจากอารมณ์ภายนอกเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แล้วปรากฏการณ์ภายในใจที่ว่า "พออารมณ์นอกดับระงับไปหมด ปรากฏธรรม" ก็จะเกิดขึ้นเองอย่างเป็นธรรมชาติ โดยปราศจากการกำหนดกะเกณฑ์ใด ๆ

กิจของผู้เจริญสติภาวนา คือ การบ่มเพาะให้เกิดสติพละและสตินทรีย์ จนเป็นมหาสติแล้ว ปรากฏการณ์ดังที่หลวงปู่กล่าวจะปรากฏขึ้นเหมือนดังที่เมื่อบุคคลทานอาหาร ให้ทำกิจ คือ การเคี้ยว-กลืนอาหารอย่างประณีต ไม่เร่งรีบ ร้อนรน โดยไม่ต้องครุ่นคิด คาดหวังว่าเมื่อไรจะอิ่ม ความอิ่มจะปรากฏขึ้นตามปกติธรรมชาติของการทานอาหาร โดยที่ไม่ต้องมีความอยากอิ่มไปกำหนดกะเกณฑ์ให้เกิดความอิ่มขึ้น

เมื่ออารมณ์นอกดับระงับไปหมด ปรากฏธรรม แล้วผลที่ปรากฏก็คือ

เห็นธรรมแล้วย่อมหายวุ่นวายจิต

ต้นจิต – ปลายจิต

ความสับสนวุ่นวายภายในใจนั้น เกิดขึ้นเพราะการคิดปรุงแต่งธรรมารมณ์ให้มีความหมายเป็นธรรมคู่ แต่***เมื่อได้เจริญสติภาวนาให้มนินทรีย์ได้รับรู้ธรรมารมณ์ เพียงแค่สักว่ารู้โดยไม่ปรุงแต่งความหมายให้เป็นธรรมคู่ ธรรมารมณ์ที่ถูกรู้โดยไม่ปรุงแต่งนี้ก็เป็นธรรมเอก***

สภาวะที่จิตเสพเสวยธรรมารมณ์อันเป็นธรรมเอกนี้แหละคือความหมายของข้อความที่หลวงปู่กล่าวว่า

จิตนั้นไม่ติดคู่ จริงเท่านี้ หมดประตู
รู้ ไม่รู้อย่างนี้วิถีใจ รู้เท่าที่ไม่เที่ยง

ความเป็นจริงภายในใจที่ถูกปรุงแต่งให้เป็นธรรมารมณ์อันมีอาการต่าง ๆ ด้วยอำนาจของอวิชชา ตัณหา อุปาทานนี้แหละ คือ ความเป็นจริงภายในใจที่ผู้เจริญสติภาวนาจะต้องรู้

ตราบใดที่ใจยังไม่รู้แจ้งในธรรมารมณ์ประเภทต่าง ๆ ที่ถูกปรุงแต่งขึ้นมาภายในใจอย่างมายา ตราบนั้นใจก็ยังคงมัวเมาติดข้องอยู่ในธรรมคู่ กล่าวคือ เพลิดเพลินไปในอิฏฐารมณ์ และขัดเคืองในอนิฏฐารมณ์

การที่ใจมัวเมาติดข้องอยู่ในธรรมคู่นี้แหละ คือ เหตุให้จิตต้องท่องไปในสังสารวัฏอย่างไม่รู้จบสิ้น

บุคคลผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานต้องตระหนักให้ได้ว่า ***กรรมฐาน คือ งานของใจ*** ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในการทำงานทางกาย ผู้ทำงานยังต้องปรับเปลี่ยนอิริยาบถทางกายให้อยู่ในท่าที่เหมาะสม เช่น เมื่อต้องการเขียนหนังสือควรให้กายอยู่ในอิริยาบถนั่ง เพื่อจะได้เขียนหนังสือได้ง่าย และสะดวกที่จะเขียนได้นาน ๆ แต่ถ้ากายอยู่ในอิริยาบถนอน หรือเดิน คงไม่เหมาะสมที่จะเขียนหนังสือ ข้อนี้ฉันใด การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน อันเป็นงานของใจนั้น ก็ต้องปรับเปลี่ยนกิริยาอาการของจิตให้เหมาะสม

การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน คือ การปรับจิตให้ทำกิจคือ รู้แจ้งอารมณ์ที่กำลังเสพเสวย แล้วรู้เท่าทันอาการเกิดดับของอารมณ์นั้น ๆ

การรู้อารมณ์นี้ เป็นกิจเบื้องต้นของจิต และเป็นกิจโดยธรรมชาติดั้งเดิม ส่วนการรู้คิด (สังขาร) รู้จำ (สัญญา) เป็นกิจที่เกิดตามมาภายหลัง นับเป็นกิริยาอาการของจิตที่ถูกฝึกฝนให้มีทักษะชำนาญมากขึ้นในเวลาต่อมา

เมื่อส่งจิตออกไปรู้อารมณ์ภายนอก "กิจ คือ รู้คิดและรู้จำ" ทำให้การรู้โลกกว้างข้างนอกมีมิติที่กว้างลึก และที่สำคัญคือ มีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

ผู้คนในยุคปัจจุบันมีความรู้เกี่ยวกับโลกกว้างข้างนอกมาก จนจิตต้องทำหน้าที่จดจำและคิดนึก จนเกือบไม่ได้ให้จิตได้ทำหน้าที่รู้แจ้งอารมณ์ภายในตนเลย และนี่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ใจเสพติดธรรมคู่ แล้วเพลิดเพลินมัวเมาไปในธรรมคู่นั้น

ในวิถีของจิตซึ่งท่องไปในโลกกว้างข้างนอก "ธรรมชาติรู้" อันเป็นคุณลักษณะดั้งเดิมของจิตจึงถูกปกคลุมหุ้มห่อไว้ด้วยการคิดนึกและการจดจำ จนกลายเป็นความเคยชินว่า ถ้าไม่คิดแล้วจะรู้ได้อย่างไร ทั้งนี้เพราะทุก ๆ ความรู้ที่มีอยู่ล้วนมาจากการคิดทั้งนั้น

ความรู้จากการคิด (จินตามยปัญญา) เป็นความรู้ที่ตัวผู้รู้ และสิ่งที่ถูกรู้แยกขาดจากกันได้ กล่าวคือ มีผู้รู้อยู่ โดยไม่มีสิ่งที่ถูกรู้ก็ได้ หรือมีสิ่งที่ถูกรู้อยู่ โดยไม่มีผู้รู้ก็ได้ ทั้งนี้เพราะผู้รู้และโลกที่ถูกรู้แยกขาดจากกันได้

ความรู้จากความคิดนี้แหละที่ครอบครองพื้นที่ในการแสวงหาความรู้ของมนุษย์ยุคปัจจุบัน ความรู้ใดที่ไม่อยู่ภายใต้เงื่อนของการพิสูจน์เชิงวัตถุวิสัยแล้ว ความรู้นั้นจะถูกด้อยค่าและไม่ควรนำมากล่าวอ้างทางสังคมอีกต่อไป

แต่ความรู้ที่หลวงปู่นำพาศิษย์ของท่านไปสัมผัสรู้นั้น เป็นความรู้ที่เรียกว่า "ภาวนามยปัญญา" เป็นปัญญาญาณที่อยู่เหนือวิสัยของการคิด เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกแห่งจิตใจภายในตนเอง

"กายคตาสติภาวนา" ตามที่หลวงปู่กล่าวถึงมาตั้งแต่ต้นนั้น คือ การนำจิตกลับมาสู่บ้าน คือ ถ้ำแห่งเบญจขันธ์ กลับมาสำรวจตรวจสอบพื้นที่ภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์อันเป็นที่เกิดที่อาศัยของจิต

ณ แดนเกิดนี้แหละ ที่จิตเดิมแท้ คือ วิญญาณธาตุได้อุบัติขึ้น

วิญญาณธาตุ เป็นธาตุรู้ที่บริสุทธิ์ เป็นต้นธารที่ก่อให้เกิดจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ และกายวิญญาณ ที่ไหลมารวมกันเป็นมโนวิญญาณ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ทั้งหมดที่หลวงปู่กล่าวมาก็เพื่อชี้แสดงในเห็นว่า เมื่อหันหลังให้อารมณ์ คือ โลกภายนอก แล้วบ่ายหน้าเข้าสู่โลกภายในใจตนเอง จนกระทั่งอารมณ์นอกเลือนลับดับไปหมดแล้ว อารมณ์ใน คือ ธรรมารมณ์อันบริสุทธิ์ ปราศจากมลทิน ซึ่งเป็นธรรมเอกจะปรากฏต่อจิตรู้ ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า

พออารมณ์นอกดับระงับไปหมดปรากฏธรรม

และเมื่อจิตรู้แจ้งธรรมารมณ์อันเป็นเอกแล้ว ผลที่ปรากฏขึ้นคือ

เห็นธรรมแล้วย่อมหายวุ่นวายจิต

จิตที่สงบไร้ความวุ่นวาย คือ จิตที่หลวงปู่กล่าวถึงว่า

จิตนั้นไม่ติดคู่ จริงเท่านี้หมดประตู

จิตที่สงบไร้ความวุ่นวาย ไร้อาสวะมลทิน เป็นจิตรู้ที่กระจ่างใสบริสุทธิ์ และนี่คือ จิตที่หลวงปู่กล่าวถึงว่า

จิตต้นพ้นริเริ่ม คงจิตเดิมอย่างเที่ยงแท้
รู้ต้นจิตพ้นจากผิดทั้งปวงไม่ห่วง
ถ้าออกไปปลายจิตผิดทันที

ข้อความที่ว่า “จิตต้นพ้นริเริ่ม คงจิตเดิมอย่างเที่ยงแท้” เป็นความหมายที่บุคคลผู้เจริญกายคตาสติภาวนา จนเกิดญาณหยั่งรู้ในเบญจขันธ์จะได้ประจักษ์แจ้งในใจตน

นี่คือ “ภาวนามยปัญญา” ที่สภาวะรู้และสภาวะที่ถูกรู้เป็นสภาวะเดียวกัน ไม่มีความเป็นสองระหว่างผู้รู้ และสิ่งถูกรู้

สภาวะนี้อาจถูกเรียกขานด้วยชื่อนามที่แตกต่างกัน แต่มีนัยความหมายเป็นหนึ่งเดียวกัน เป็นสภาวะที่ผู้รู้พึงรู้ได้เฉพาะตน

หลวงปู่กล่าวถึงสภาวธรรมนี้ด้วยภาษาไทยอย่างปกติธรรมดาสามัญว่า "จิตต้น" แล้วท่านทำให้ความหมายของคำว่า "จิตต้น" มีความกระชับชัดเจนด้วยการขยายความว่า "พ้นริเริ่ม" คือ ไม่ได้มีการเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น กล่าวคือ ไม่มีเกิด ไม่มีดับ แต่จิตต้นนี้ เป็นธรรมชาติเดิมแท้ของจิต ดังที่หลวงปู่ท่านขยายความต่อว่า "คงจิตเดิมอย่างเที่ยงแท้"

นามบัญญัติคงไม่สำคัญนัก แต่นัยความหมายที่หลวงปู่ได้สื่อออกมา ย่อมทำให้ผู้เจริญสติภาวนาทั้งหลายได้มีแผนที่นำทางการภาวนา

และนี่คือ แผนที่นำทางการเจริญสติภาวนา ที่บุคคลผู้เคยเดินทางผ่านเส้นทางนี้มาได้เขียนมอบไว้ให้พวกเราได้ก้าวเดินไปบนเส้นทางแห่งการภาวนา

เรากำลังเดินทางไปสู่การเรียนรู้ เพื่อประจักษ์แจ้ง "จิตต้น" ของตนเอง

นี่คือ "จิตเดิมแท้" ตามชื่อเรียกขานของยุคสมัยปัจจุบัน

นี่คือ ปาฏิหาริย์แห่งพระสัทธรรมที่พระบรมศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ดีแล้ว และได้มีพระภิกษุไทยผู้ดำเนินไปบนวิถีแห่งอริยมรรค ที่พระบรมศาสดาและเหล่า

พระอริยสาวกได้ดำเนินไปให้เห็นเป็นแบบอย่างมาแล้ว ได้ดำเนินตามจนปรากฏผลเป็นที่ประจักษ์ว่า อริยมรรค อริยผล และอริยบุคคล มีอยู่จริง มิใช่เป็นแต่เพียงเรื่องราวในตำนานธรรมอันเก่าแก่

ความหมายแห่งจิตเดิมแท้ที่หลวงปู่เรียก "จิตต้น" นี้ ได้ถูกอธิบายขยายความเพื่อให้ผู้เจริญกายคตาสติภาวนา หมายรู้ได้ต่อไปว่า

รู้ต้นจิต พ้นจากผิดทั้งปวงไม่ห่วง
ถ้าออกไปปลายจิต ผิดทันที

ธรรมชาติเดิมแท้ของจิต คือ ธาตุรู้ กล่าวคือ เป็นสภาวะรู้โดยธรรมชาติ

เมื่อบุคคลได้เจริญสติภาวนา จนเกิดญาณหยั่งรู้ในธรรมชาติเดิมแท้ของจิต นั่นก็คือ "รู้ต้นจิต" ตามภาษาของหลวงปู่

ภาวะรู้ต้นจิตนี้ เป็นไปในลักษณะของจิตรู้จิต ดังกล่าวไว้เบื้องต้นแล้ว สภาวะรู้เช่นนี้จึงอยู่เหนือทวิภาวะระหว่าง "ผู้รู้" และ "สิ่งถูกรู้" ดังนั้นจึงไม่มีความผิด-ถูก เพราะความผิด-ถูกนั้น ถูกตัดสินจากเหตุว่า สิ่งที่ถูกรู้ได้เป็นดังที่รู้หรือไม่ ถ้าเป็นดังที่รู้ก็เท่ากับว่า "รู้ถูก" แต่ถ้าไม่เป็นดังที่รู้ก็เท่ากับว่า "รู้ผิด" แต่กรณีจิตรู้ต้นจิตนี้ เป็นสภาวะรู้ที่ "ผู้รู้" และ "สิ่งถูกรู้" เป็นสภาวะ

เดียวกัน จึงอยู่เหนือความถูก-ผิด และนี่เป็นสภาวะเดียวกันกับ "จิตรู้ธรรมเอกวิเวกจริง"

ผู้เจริญสติภาวนาจนเกิดญาณหยั่งรู้จิตต้น จึงเป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ เพราะปราศจากธรรมอันเป็นบวกหรือลบ แต่เป็นศูนยตาธรรม เป็นความรู้อยู่เหนือถูก-ผิด แต่เมื่อใดจิตที่ถูกรู้เป็นปลายจิต อันได้แก่ จิตคิด หรือจิตจำ ปลายจิตนี้มีผิดมีถูก เพราะไม่ใช่จิตเดิมแท้ แต่เป็นจิตที่ถูกผสมเจือปนไปด้วยความคิดและความจำ อันปรากฏเป็นสภาวธรรมต่าง ๆ อย่างมายา

การเจริญสติภาวนา ก็เพื่อให้จิตรู้สภาวะอันเป็นธรรมชาติเดิมแท้ ไม่ใช่ธรรมชาติที่ถูกปรุงแต่ง อันปรากฏเป็นปลายจิต

ความหมายของต้นจิต-ปลายจิตนี้ มีลักษณะอาการคล้ายดังลำธารน้ำไหล ซึ่ง ณ ที่ต้นธาร อันเป็นบ่อเกิดธารน้ำนั้น น้ำใสบริสุทธิ์ แต่ครั้นเมื่อน้ำได้ไหลไปตามลำธารผ่านโขดเขาลำเนาไพร น้ำในลำธารที่เคยใสบริสุทธิ์ก็ค่อย ๆ ซึมซับรับเอาละอองฝุ่นขุ่นตะกอนเข้าไปผสมเจือปน จนน้ำที่เคยบริสุทธิ์กลายมาเป็นธารน้ำขุ่น ที่มีสี-กลิ่น-รส อันแปลกแตกต่างไปจากน้ำ ณ ที่ต้นธาร

น้ำที่ต้นธารใสบริสุทธิ์ดื่มกินได้ ไร้มลพิษ แต่น้ำที่ปลายธารกลับปนเปื้อนมลพิษ จนเป็นโทษต่อผู้ดื่มกินเข้าไป ความข้อนี้ฉันใด ต้นจิต-ปลายจิต ก็มีความนัย ฉันนั้น

"ต้นจิต" เป็นธาตุรู้ที่ใสบริสุทธิ์ (ประภัสสร) และจากต้นจิต (วิญญาณธาตุ) นั้น กระแสธารแห่งการรู้ ได้ไหลผ่านการรู้สึก

(เวทนา) การรู้จำ (สัญญา) และการรู้คิด (สังขาร) มารวมเป็นสภาวธรรม ที่ถูกหมักบ่มด้วย กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ อันเป็นปลายจิตที่ถูกห่อหุ้มปกคลุมด้วยอุปกิเลส

จิตต้น หรือจิตเดิมแท้นั้น เป็นจิตประภัสสร คือ จิตที่ใสสว่างบริสุทธิ์ และจิตประภัสสรนี้แหละ ที่ค่อย ๆ มัวหมองเพราะมีอุปกิเลสจรเข้ามาปรากฏอยู่ในวิถีแห่งการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ จิตที่เคยใสสว่างบริสุทธิ์จึงค่อย ๆ มืดมัว เพราะถูกอุปกิเลสที่จรมาห่อหุ้มปกคลุมจิตเดิมแท้ไว้

หลวงปู่เรียก "จิตเดิมแท้" ว่า "จิตต้น" และเรียกจิตที่มัวหมองเพราะถูกอุปกิเลสห่อหุ้มปกคลุมไว้ว่า "ปลายจิต" และปลายจิตนี้แหละ ที่มีความมืด (อวิชชา) ห่อหุ้มปกคลุมจิตอยู่ ดังที่ท่านกล่าวว่า

ถ้าออกไปปลายจิตผิดทันที
คำที่ว่ามืดนั้นเพราะจิตคิดห่วงดี
จิตห่วงนี้ปลายจิตคิดออกไป

ข้อความที่หลวงปู่กล่าวถึงข้างต้นนี้ เป็นการบอกเล่าประสบการณ์ในการเจริญภาวนาของท่าน ให้ศิษย์ได้รู้ไว้เป็นบทเรียนเพื่อการเจริญภาวนาของตนเอง เพราะข้อความที่ว่า "ถ้าออกไปปลายจิตผิดทันที" นี้ เป็นประสบการณ์ในการเจริญจิตตา

นุปัสสนาสติปัฏฐาน จนได้เห็นสายธารแห่งการปรากฏของจิต นับตั้งแต่ต้นธารคือ รู้แจ้ง (วิญญาณขันธ์) ไปสู่รู้สึก (เวทนาขันธ์) รู้จำ (สัญญาขันธ์) และรู้คิด (สังขารขันธ์) แล้วท่านได้ประสบพบว่า ความมืด คือ อวิชชาเข้ามาปรากฏ ณ ช่วงใดของวิถีจิต

ขอผู้เจริญสติภาวนาได้น้อมนำเอาบทเรียนของหลวงปู่มาเป็นบทเรียนรู้ของตนเอง เพื่อจะได้รู้ว่า ถ้าออกไปปลายจิตผิดทันที เพราะที่ปลายจิตนี้ ที่อวิชชาได้มาเป็นมูลการณ์ ให้จิตคิดด้วยอำนาจของตัณหาและอุปาทาน

ข้อความของหลวงปู่ เป็นประดุจป้ายจราจรที่บอกให้ผู้ขับขี่ยวดยานได้รู้ว่า หนทางข้างหน้ามีอะไรที่พึงระมัดระวัง

บนเส้นทางของการเจริญสติภาวนานั้น ผู้ดำเนินไปต้องผ่านพบอะไรบ้าง และควรทำอย่างไรในสภาวการณ์ดังกล่าวนั้น

นี่คือ ป้ายบอกทาง

ขอผู้เจริญสติภาวนา ได้โปรดรับรู้ความหมายนี้ภายในใจตน แล้วผ่านพ้นไปโดยสวัสดิภาพ อวิชชา คือ ความมืดซึ่งมีอยู่ เพราะจิตคิดห่วงดี และจิตห่วงดีนี้ เป็นปลายจิต คือ จิตคิด ขอผู้เจริญสติภาวนา ดำเนินไปให้พ้นจิตคิด แล้วจะได้ประสบพบสภาวะที่หลวงปู่กล่าวว่า

จิตต้นดี เมื่อธรรมะปรากฏหมดสงสัย
เห็นธรรมะอันเลิศล้ำโลกา
เรื่องคิดค้นวุ่นหามาแต่ก่อน

ก็เลิกถอนเปลื้องปลดได้หมดสิ้น
ยังมีทุกข์ต้องหลับนอน กับกินตามเรื่อง
ใจเชื่องชิดต้นจิตคิดไม่ครวญ

ความหมายของจิตเดิมแท้ที่หลวงปู่เรียกว่า "จิตต้น" นั้น เป็นความหมายผ่านถ้อยคำง่าย ๆ ตรง ๆ เป็นการบอกเล่าผ่านประสบการณ์ตรงของตัวท่านเอง

ประสบการณ์ในการประจักษ์แจ้งจิตเดิมแท้นั้น อยู่เหนือวิสัยของการคิดพิจารณา ขอผู้เจริญสติภาวนา พึงสังวรระวังไม่ส่งจิตไปคิดถึง "จิตต้น" ขณะที่กำลังบำเพ็ญสติภาวนา

พึงตระหนักไว้เสมอว่า "จิตต้น" มิสามารถกระจ่างแจ้งได้ด้วยโยนิโสมนสิการ

"จิตต้น" หรือธรรมชาติเดิมแท้ของจิต ปรากฏขึ้นเมื่อจิตเสพเสวยธรรมารมณ์อันเป็นเอกวิเวกจริง ตามที่หลวงปู่ได้กล่าวไว้ก่อนนี้แล้ว ในที่นี้ ท่านจึงเพียงกล่าวสั้นๆ ว่า "จิตต้นดีเมื่อธรรมะปรากฏหมดสงสัย"

เมื่อได้ประจักษ์แจ้งจิตต้นแล้ว ความคิดเคลือบแคลงสงสัยในสภาวธรรมต่างๆ ก็สลายหายไปดังที่หลวงปู่กล่าวว่า "เรื่องคิดค้นวุ่นหามาแต่ก่อน ก็เลิกถอนเปลื้องปลดได้หมดสิ้น"

อาจมีผู้คิดสงสัยว่า แล้วบุคคลผู้ได้ประจักษ์แจ้งจิตต้นแล้ว เขาจะมีชีวิตอยู่อย่างไร

เพื่อแก้ข้อสงสัยนี้ หลวงปู่จึงกล่าวต่อว่า

ยังมีทุกข์ต้องหลับนอนกับกินไปตามเรื่อง
ใจเชื่องชิดต้นจิต คิดไม่ครวญ

ญาณหยั่งรู้เบญจขันธ์นั้น เมื่อเกิดขึ้นในบุคคลผู้ใดแล้ว บุคคลผู้นั้นย่อมเพิกถอนอุปาทานในเบญจขันธ์ได้ ขณะที่เบญจขันธ์ก็ยังคงดำรงอยู่ และยังต้องเป็นไปตามธรรมชาติของกายสังขาร คือ ยังต้องดื่มกิน ขับถ่าย หลับนอน ทั้งนี้เพราะกายสังขารยังต้องเป็นไปตามธรรมชาติแห่งโลกวัตถุ สภาวะที่เปลี่ยนแปลงไป คือ ส่วนที่เป็นนามขันธ์ ซึ่งหลวงปู่แสดงว่า "ใจเชื่องชิดต้นจิต คิดไม่ครวญ"

"ใจ" ซึ่งเป็นกิริยาอาการของจิต ยังคงเคลื่อนไหว เหมือนดังที่กายยังต้องหลับนอน แต่ใจเคลื่อนไหว ในอาการที่สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน วุ่นวาย สับสน และเพื่อกระจ่างในความหมายนี้ หลวงปู่จึงกล่าวต่อว่า

ธรรมดาของจิตต้องคิดนึก
พอรู้สึกจิตต้นพ้นโหยหวน
เงียบสงัดจากเรื่อง เครื่องรบกวน
ธรรมดาสังขารปรากฏหมดด้วยกัน
เสื่อมทั้งนั้นคงที่ไม่มีเลย

เนื่องจากสภาวะที่ได้ประจักษ์แจ้งจิตต้นนี้ เป็นสภาวะภายในใจของผู้เจริญสติภาวนาเอง ไม่มีหมุดหมายภายนอกใดๆ ให้อ้างอิงว่า ใช่ หรือ ไม่ใช่

การไม่มีหมุดหมายให้อ้างอิงนี้ อาจทำให้ผู้เจริญสติภาวนาบางคน เผลอใจไปยึดหมายปรากฏการณ์ภายในใจบางอย่างว่าเป็นการได้ประจักษ์แจ้งจิตต้นแล้วก็ได้ เพื่อปกป้องความหลงผิดนี้ หลวงปู่จึงได้กล่าวเตือนว่า

ระวังใจ เมื่อจำทำละเอียด
มักจะเบียดให้จิตไปติดเฉย
ใจไม่เที่ยงของใจ ซ้ำให้เคย
เมื่อถึงเอย หากรู้เอง เพลงของใจ
เหมือนดังมายาที่หลอกลวง
ท่านว่า วิปัสสนูปกิเลส
จำแลงเพศเหมือนดังจริง ที่แท้ไม่ใช่จริง
รู้ขึ้นเอง หมายนามว่าความเห็น
ไม่ใช่เช่นฟังเข้าใจ ขั้นไต่ถาม
ทั้งตรึกตรอง แยกแยะแกะรูปนาม
ก็ใช่ความเห็นเอง จงเล็งดู

คำตักเตือนของหลวงปู่นี้มีค่ามาก ขอผู้เจริญกายคตาสติ

ภาวนาตามที่หลวงปู่สอนไว้ ได้โปรดน้อมนำเอาคำเตือนนี้มามนสิการ ทั้งก่อนและหลังช่วงการเจริญกายคตาสติภาวนา

ด้วยประสบการณ์ในการภาวนาของตัวท่านเองและประสบการณ์ในการสั่งสอนศิษย์ หลวงปู่ย่อมรู้ดีว่า ปรากฏการณ์ที่ท่านเรียกว่า "ดั่งมายาที่หลอกลวง" นี้ เป็นปัญหาใหญ่ของผู้เจริญสติภาวนาที่ต้องพบเจอ แล้วต้องพ้นไปให้ได้ และเพื่อความกระชับชัดเจน ไม่สับสนในการตีความ ท่านจึงกล่าวอ้างศัพท์ทางปริยัติธรรมว่า นี่คือ สภาวะที่เรียกว่า "วิปัสสนูปกิเลส"

คำกล่าวเตือนนี้ มิได้ประสงค์ให้ผู้เจริญภาวนาจะต้องไปศึกษาว่า "วิปัสสนูปกิเลส" มีเท่าไหร่ อะไรบ้าง แต่กล่าวเตือนเพื่อให้ผู้เจริญภาวนาที่อาจผ่านพบประสบการณ์บางอย่าง แล้วเข้าใจผิด คิดนึกเอาว่า เป็นการได้ประสบพบต้นจิตแล้ว และเพื่อความกระจ่างชัดภายในใจของผู้เจริญภาวนา หลวงปู่จึงกล่าวอธิบายขยายความหมายของการประจักษ์แจ้งจิตต้น ดังนี้

รู้ขึ้นเอง ใช่เพลงคิด

สภาวะประจักษ์แจ้ง "จิตต้น" เป็นสภาวะผุดปรากฏขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยกลไกทางความคิด

สภาวะ "รู้ขึ้นเอง ใช่เพลงคิด" นี้ เป็นสภาวะที่แปลกใหม่ต่อบุคคลผู้คุ้นชินอยู่กับการคิดนึกอยู่ตลอดเวลา เพราะความรู้

ทุก ๆ อย่างที่ตนมีอยู่ก็ล้วนเกิดมาจากการคิดนึกตรึกตรองทั้งสิ้น บุคคลเช่นนี้ถึงกับมีคำถามว่า ถ้าไม่คิดนึกตรึกตรองแล้ว จะเกิดความรู้ขึ้นมาได้อย่างไร

ความเคยชินอยู่กับการคิดนึกตรึกตรองนี้แหละ ที่ทำให้ผู้เจริญภาวนาบางคนใช้การเจริญภาวนาเป็นอุบายวิธีในการทำความคิดนึกตรึกตรองที่หยาบ ๆ ให้ค่อย ๆ แปรเปลี่ยนเป็นความคิดนึกตรึกตรองที่ละเอียด ในการเจริญวิปัสสนาที่มีเบญจขันธ์เป็นอารมณ์ ก็คอยพิจารณาเบญจขันธ์ที่หยาบ ๆ ให้มีความละเอียดมากยิ่งขึ้น จนกระทั่งเข้าใจพระไตรลักษณ์ในเบญจขันธ์ แต่นั่นก็ยังเป็นจินตามยปัญญาในเบญจขันธ์อยู่ หาใช่ภาวนามยปัญญาไม่

ความรู้อันเป็นภาวนามยปัญญานั้น เป็นปัญญาญาณที่ผุดปรากฏขึ้น เมื่อสติ คือ จิตรู้ได้หยั่งเห็นกิริยาอาการของจิต ทำหน้าที่รู้ในลักษณะอาการต่าง ๆ จนได้ประจักษ์แจ้งความเป็นไปในกระบวนการรู้ เป็นสภาวะที่จิตรู้จิต จึงไม่มีประเด็นว่า รู้ได้อย่างไร เพราะนี่เป็นกลไกภายในจิตเอง

"รู้ขึ้นเอง ใช่เพลงคิด" เป็นข้อความสั้น ๆ แต่กระชับชัดเจน เพราะเป็นความหมายจากประสบการณ์ตรงของหลวงปู่ ผู้ผ่านการเจริญภาวนามาทั้งในส่วนของสมาธิภาวนา และสติภาวนา

หลวงปู่รู้ดีว่า การกล่าวถึงสภาวะรู้อันผุดปรากฏขึ้นเองนี้ มิสามารถพรรณนาด้วยถ้อยคำอันเป็นความคิดเชิงเหตุผลได้

เพราะสภาวะรู้นี้ อยู่เหนือความคิดเชิงเหตุผล แต่สภาวะรู้นี้กำหนดหมายได้จากผลที่เกิดขึ้นตามมา หลวงปู่จึงกล่าวถึงผลของการประจักษ์แจ้งต้นจิตว่า

รู้ต้นจริง จิตต้นพ้นโหยหวน

ผลของการประจักษ์แจ้งจิตต้นนั้น คือ การหลุดพ้นไปจากธรรมอันเป็นเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็น "อาลัยธรรม" คือ ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ที่เศร้าหมอง และ "อาวรณธรรม" คือ ธรรมอันเป็นเครื่องห่อหุ้มจิตไว้ ไม่ให้รู้แจ้ง

หลวงปู่กล่าวถึงผลด้วยข้อความสั้น ๆ แต่กระชับว่า "รู้ต้นจิต จิตต้นพ้นโหยหวน" ทั้งนี้เพราะ เมื่อได้ประจักษ์แจ้งจิตต้น หรือต้นจิตแล้ว จิตก็ย่อมปลอดพ้นจากความอาลัยอาวรณ์ทั้งปวง และท่านก็ขยายความหมายต่อไปว่า

ต้นจิตรู้ตัวแน่ว่า สังขารเรื่องแปรปรวน
ใช่กระบวนไปดู หรือรู้อะไร

จิตรู้จิต เป็นความรู้ที่ได้ประจักษ์ชัดว่า สังขตธรรมทั้งปวงที่จิตสร้างขึ้นมานั้น เป็นสภาวะแปรปรวน หาความแน่นอนใด ๆ ไม่ได้เลย กระบวนการรู้เช่นนี้ จึงไม่ใช่กระบวนการไปรู้อะไรอื่น นอกเหนือไปจากจิตเอง ดังที่หลวงปู่กล่าวต่อไปว่า

รู้อยู่ เพราะหมายคู่ ก็ไม่ใช่
จิตคงรู้จิตเอง เพราะเพลงไหว
จิตรู้ไหว ๆ ก็จิตติดกันไป
แยกไม่ได้ตามจริงสิ่งเดียวกัน

สภาวะที่ "จิตรู้จิต" นี้ ไม่มีคู่แห่งความหมายระหว่าง "ผู้รู้" กับ "สิ่งที่ถูกรู้" เพราะเป็นสภาวะที่จิตรู้อาการเคลื่อนไหวของจิตเอง ทั้งจิตรู้และจิตเคลื่อนไหว ต่างก็เป็นจิตเดียวกัน ตามที่หลวงปู่กล่าวว่า "จิตคงรู้จิตเอง เพราะเพลงไหว จิตรู้ไหว ๆ ก็จิตติดกันไป แยกไม่ได้ ตามจริงสิ่งเดียวกัน"

การกล่าวเช่นนี้ อาจจะมีผู้เข้าใจผิดคิดโต้แย้ง เรื่องจิตที่มีการจำแนกแยกจิตออกเป็นดวง ๆ ดังที่การกล่าวถึงจิตอดีต จิตปัจจุบัน ประหนึ่งว่าเป็นจิตสองดวงที่แตกต่างกัน รวมทั้งมีการกล่าวถึงจิต เป็นจำนวนนับต่าง ๆ นานา ดังนั้น เพื่อให้ผู้เจริญสติภาวนาไม่ต้องไปกำหนดหมายให้มีจิตเป็นดวง ๆ ตามจำนวนนับ หลวงปู่จึงกล่าวขยายความต่อไปว่า

จิตเป็นสองอาการ เรียกว่าสัญญาพาพัวพัน
ไม่เที่ยงนั้น ก็ตัวเองไปเล็งใคร
ใจรู้เสื่อมของตัว ก็พ้นมัวมืด
ใจก็จืด สิ้นรสหมดสงสัย

ขาดค้นคว้าหาเรื่องเครื่องนอกใน
ความอาลัยทั้งปวงก็ร่วงโรย
ทั้งโกรธรักเครื่องหนักใจก็ไปจาก
เรื่องใจอยาก ก็หยุดได้หายหวนโหย
พ้นหนักใจทั้งหลายโอดโอย
เหมือนฝนโปรยใจ ใจเย็นเห็นด้วยใจ
ใจเย็นเพราะไม่ต้องเที่ยวมองคน

การจำแนกแยก "จิต" เป็นจิตอดีต จิตปัจจุบัน หรือจำแนกแยกจิตเป็นประเภทต่าง ๆ นั้น เป็นเรื่องของสัญญา ที่กำหนดหมายให้เป็นอย่างนั้น ให้เป็นอย่างนี้ตามที่กำหนดจดจำไว้ ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า "สัญญาพาพัวพัน"

ผู้เจริญสติภาวนา ย่อมรู้เห็นความเป็นไปของอารมณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบันขณะ โดยไม่ปล่อยให้สัญญาพาไปสู่อดีต และก็ไม่ส่งจิตไปคิดถึงอนาคต กิจของสติภาวนา คือ รู้อยู่ซึ่งอารมณ์อันเป็นไปในปัจจุบันขณะเท่านั้น เที่ยงหรือไม่เที่ยงล้วนเป็นไปภายในใจเท่านั้น หาใช่เรื่องภายนอกไม่ และสภาวธรรมอันเป็นไปภายในใจนี้ ก็ไม่จีรังยั่งยืน ปรากฏขึ้น แล้วก็เสื่อมสลายดับหายไป

เมื่อจิตรู้ความเป็นไปภายในใจเช่นนี้ ความสงบระงับก็เกิดขึ้น พร้อม ๆ กับที่ความสงสัยก็หายไป ความอาลัยในอารมณ์

ต่าง ๆ ก็หมดไป อารมณ์อันมีค่าเป็นบวก เป็นลบ ก็กลายกลับมามีค่าเป็นศูนย์ เบญจขันธ์ที่เคยเป็นภาระหนักอึ้งอยู่ภายในใจก็สลายหายไป ใจที่เคยเร่าร้อนก็กลายกลับมาเป็นสงบเย็น

ทั้งหมดนี้ คือ ผลที่เกิดปรากฏภายในใจของผู้เจริญสติภาวนา จนเกิดญาณหยั่งรู้ ความเป็นไปกระบวนการรู้ของจิตอย่างแจ่มแจ้ง ดังที่หลวงปู่กล่าวสรุปความหมายของสภาวะรู้ "จิตต้น" ว่า

รู้จิตต้นปัจจุบัน พ้นหวั่นไหว
ดีหรือชั่ว ทั้งปวงไม่ห่วงใย
ต้องดับไป ทั้งเรื่อง เครื่องรุงรัง

สภาวะรู้จิตต้นนี้ เป็นเหมือนดังจิตได้เดินทางกลับถึงบ้านอันเป็นแดนเกิด กล่าวโดยภาษาของการเจริญภาวนา ก็คือจิตได้สถิตอยู่ในศูนยตาวิหารธรรม โดยที่หลวงปู่กล่าวพรรณนาความหมายดังกล่าวนี้ด้วยภาษาง่าย ๆ ว่า

อยู่เงียบ ๆ ต้นจิตไม่คิดอ่าน
ตามแต่การของจิตสิ้นคิดหวัง
ไม่ต้องวุ่นต้องวายหายระวัง
นอนหรือนั่งนึกพ้นอยู่ต้นจิต

นี่คือ อริยผล ที่เกิดแก่บุคคลผู้ดำเนินไปบนอริยมรรค

เมื่อได้ประจักษ์แจ้งจิตต้นแล้ว ธรรมอันเป็นเครื่องห่อหุ้มจิตไว้ก็ละลายหายไป ธรรมชาติเดิมแท้ของจิต คือ ความประภัสสรก็สำแดงแสงแห่งปัญญาญาณให้สาดส่องมองเห็น สภาวธรรมต่าง ๆ ตามที่เป็นจริง ปลอดพ้นจากมายาธรรมที่ถูกปรุงแต่งขึ้นมาจากตัณหาและอุปาทาน

สภาวะที่จิตรู้จิตโดยปลอดพ้นจากมายาภาพนี้นี่แหละคือ ธรรมเอกวิเวกจริง ที่หลวงปู่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้แล้ว

ญาณหยั่งรู้ธรรมเอกนี้ ไม่มีทวิภาวะระหว่าง "ผู้รู้" และ "สิ่งถูกรู้" เพราะทั้งผู้รู้และสิ่งถูกรู้ คือ จิตเดียวกัน เหมือนดังที่หลวงปู่กล่าวว่า "รู้อยู่เพราะหมายคู่ ก็ไม่ใช่ จิตคงรู้จิตเอง เพราะเพลงไหว จิตรู้ไหว ๆ ก็จิตติดกันไป แยกไม่ได้ตามจริง สิ่งเดียวกัน"

ผลจากการได้ประจักษ์แจ้งจิตต้น คือ ไม่ถูกสัญญาพาท่องไปในไตรภพ สังสารวัฏหักสะบั้นขาดลงวงจรแห่งกิเลส - กรรม - วิบาก สิ้นสุดหยุดลง ได้หยั่งลงสู่สภาวะรู้แจ้งพระไตรลักษณ์ สำเร็จกิจในอริยสัจทั้งสี่ สลายอุปาทานในเบญจขันธ์ได้หมดสิ้น

หลวงปู่ได้พรรณนาภาพแห่งอริยผลนี้ด้วยภาษาง่าย ๆ ตรง ๆ ว่า "ความอาลัยทั้งปวงก็ร่วงโรย ทั้งโกรธรัก เครื่องหนักใจก็ไปจาก เรื่องใจอยากก็หยุดได้หายหวนโหย พ้นหนักใจทั้งหลายโอดโอย" และผลดังกล่าวนี้มีขึ้นเพราะ "รู้จิตต้นปัจจุบันพ้นหวั่นไหว ดีหรือชั่วทั้งปวงไม่ห่วงใย ต้องดับไปทั้งเรื่องเครื่องรุงรัง อยู่

เงียบ ๆ ต้นจิตไม่คิดอ่าน ตามแต่การของจิตสิ้นคิดหวัง นอนหรือนั่งนึกพ้นอยู่ต้นจิต”

ทั้งหมดนี้ คือ อริยผล ซึ่งบุคคลผู้ดำเนินไปบนอริยมรรคพึงได้ประสบ

สมุทัย : มูลการของสังสารวัฏ

เมื่อได้แสดงหนทาง (มรรค) ไปสู่การรู้แจ้งจิตต้น อันเป็นนิโรธ คือ การดับสลายทุกข์ได้แล้ว หลวงปู่ได้กล่าวถึงมูลการของสังสารวัฏ คือ สมุทัย เพื่อให้ผู้เจริญภาวนาได้ตระหนัก โดยให้ปรวาทีตั้งเป็นปุจฉาว่า

ท่านชี้มรรค ฟังหลักแหลม
ช่างต่อแต้มกว้างขวางสว่างไสว
ยังอีกอย่างทางใจไม่หลุดสมุทัย
ขอจงโปรดชี้ให้พิสดารเป็นการดี

ข้อปุจฉาอ้างว่า ข้ออธิบายเรื่องมรรค อันเป็นการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงนิโรธ คือ การดับทุกข์นั้น ชัดเจนในทุกแง่มุมแล้ว แต่ขอได้โปรดแสดงให้เห็นถึงสมุทัย อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ขึ้นภายในใจด้วย

หลวงปู่ได้มีคำวิสัชนาว่า

ตอบว่า สมุทัย อาลัยรัก
เพลินยิ่งนัก นำภพใหม่ไม่หน่ายหนี
ว่าอย่างต่ำ กามคุณห้าเป็นราคี
อย่างสูงชี้สมุทัยอาลัยฌาน

ต่อข้อปุจฉาที่ขอให้แสดงถึงสมุทัยอันเป็นเหตุไม่ให้จิตได้ประจักษ์แจ้งจิตต้นนั้น หลวงปู่ได้กล่าวตอบดังนี้

สมุทัย คือ เหตุปัจจัยที่ทำให้ใจไม่สามารถรู้แจ้งธรรมเอกหรือจิตต้นได้นั้น เป็นเพราะใจยังเพลิดเพลินไปในธรรมคู่ ด้วยอำนาจแห่งตัณหา อันมีกามตัณหาเป็นเบื้องต้น และวิภวตัณหาเป็นเบื้องปลาย

เบื้องต้น อันได้แก่ กามคุณห้านั้น ก็คือ ความเพลิดเพลินยินดีในรูป-รส-กลิ่น-เสียง โผฏฐัพพะ ที่ได้สัมผัสรับรู้ผ่านตา-ลิ้น-จมูก-หู-กายสัมผัส นี่คือ สมุทัยในเบื้องต่ำ แต่สมุทัยที่ละเอียดและละได้ยาก แม้กระทั่งผู้เจริญภาวนาก็ยังยากที่จะละได้ ก็คือ ความอาลัยในฌาน

ความอาลัยในฌานนี้ เป็นไปในบุคคลผู้ได้เจริญสมาธิภาวนาจนจิตปลอดพ้นจากบ่วง คือ วัตถุกามจากภายนอก อันได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง กายสัมผัส แล้ว แต่ยังมีความยินดีพอใจที่จิตได้สถิตอยู่ในองค์ฌานระดับใด ระดับหนึ่ง

ความพอใจอยู่กับอารมณ์อันเป็นองค์ฌานนี้ คือ สมุทัยขั้นสูง ตามที่หลวงปู่กล่าว

ตัณหาไม่ว่าจะเป็นกามตัณหา ภวตัณหา หรือวิภวตัณหา ไม่ว่าตัณหาอย่างหยาบ คือ กามตัณหา หรือตัณหาอย่างละเอียด คือ วิภวตัณหา ต่างก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ใจไม่รู้แจ้งธรรมารมณ์ทั้งนั้น เพราะยังติดข้องอยู่ในธรรมคู่ จึงไม่สามารถรู้แจ้งธรรมเอกได้ หลวงปู่จึงกล่าวแสดงให้เห็นถึงสมุทัยว่า "อย่างต่ำกามคุณห้าเป็นราคี อย่างสูงชี้สมุทัย อาลัยฌาน"

ตัณหาไม่ว่าหยาบ หรือละเอียดต่างก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยไม่ให้รู้แจ้งในจิตต้นทั้งสิ้น

ตัณหาขั้นหยาบ ๆ คือ เพลิดเพลินพอใจในกามคุณนั้นคิดเห็นได้ไม่ยาก แต่ตัณหาขั้นละเอียด คือ ยินดีพอใจในฌานหรือความอยากรู้แจ้งธรรมนั้น เป็นตัณหาที่คิดเห็นได้ยาก เพราะเป็นตัณหาที่ละเอียดจนยากที่จะคิดเห็นได้ แต่สามารถรู้เห็นได้ผ่านทางการเจริญสติภาวนา

ที่หลวงปู่ต้องกล่าวถึงตัณหาที่ละเอียดนี้ เพราะนี่คืออุปสรรคสำคัญต่อบุคคลผู้เจริญภาวนาเพื่อความรู้แจ้ง

ตัณหา อันได้แก่ กามคุณทั้ง ๕ นั้น เป็นไปในระดับศีลธรรม แต่ตัณหา คือ ความอาลัยในฌานนั้น เป็นไปในระดับปรมัตถธรรม การที่หลวงปู่ต้องกล่าวจำแนกแยกให้เห็นตัณหาทั้งระดับต่ำและระดับสูงนี้ ก็เพื่อให้ผู้เจริญภาวนาได้ตระหนักรู้ว่าบนหนทางสู่การทำพระนิพพานให้แจ้งนั้น ความยินดีพอใจอยู่ในอารมณ์อันเป็นองค์ฌานนั้น ก็นับเนื่องอยู่ในตัณหา ทั้งนี้เพราะความอาลัยในฌาน เป็นวิภวตัณหา ซึ่งเป็นอาวรณธรรม

อาวรณธรรม เป็นธรรมเครื่องหุ้มห่อจิตไว้ไม่ให้รู้แจ้งประจักษ์จิตต้นได้

เพื่อแสดงความหมายของสมุทัยที่ผู้เจริญภาวนาพึงตระหนักรู้ หลวงปู่จึงกล่าวแสดงสมุทัย อันเป็นเหตุขัดขวางจิตมิให้รู้แจ้งธรรม ดังนี้

ถ้าจะจับตามวิถีมีในจิต
ก็เรื่องคิดเพลินไปในสังขาร
เพลินทั้งปวงเคยมาเสียช้านาน
กลับเป็นการดีไปให้เจริญจิตไปในส่วนที่ผิด
ก็เลยแตกกิ่งก้านฟุ้งซ่านใหญ่
เที่ยวเพลินไปในผิดไม่คิดเขิน
สิ่งใดชอบอารมณ์ก็ชมเพลิน
เพลินจนเกินลืมตัวไม่กลัวภัย
เพลินดูโทษคนอื่นดื่นด้วยชั่ว
โทษของตัวไม่เห็นเป็นไฉน
โทษคนอื่นเขามากสักเท่าไร
ไม่ทำให้เราตกนรกเลย
โทษของเราเศร้าหมองไม่ต้องมาก
ส่งวิบากไปตกนรกแสนสาหัส
หมั่นดูโทษตนไว้ให้ใจเคย

เว้นเสียซึ่งโทษนั้น
คงได้เชยชมสุขพ้นทุกข์ภัย
เมื่อเห็นโทษตนชัดรีบตัดทิ้ง
ทำอ้อยอิ่งคิดมากจากไม่ได้
เรื่องอยากมีไม่หยุดคือตัวสมุทัย
เป็นโทษใหญ่ กลัวจะไม่ดี นี่ก็แรง
ดี แลไม่ดี นี่เป็นพิษของจิตนัก
เหมือนไข้หนักถูกต้องของแสลง
กำเริบโรคด้วยพิษผิดสำแลง
ธรรมไม่แจ้งเพราะอยากดีนี่เป็นเดิม
ความอยากดีมีมากมักลากจิต
ให้เที่ยวคิดวุ่นไปจนใจเหิม
สรรพชั่วมัวหมองก็ต้องเติม
ผิดยิ่งเพิ่มร่ำไปไกลจากธรรม

คำอธิบายขยายความเกี่ยวกับสมุทัยของหลวงปู่ง่าย ๆ ตรง ๆ เพราะประสงค์ให้ผู้เจริญภาวนาได้คิดนึกทบทวนความหมายภายในใจตนเอง

ประเด็นที่ท่านเสนอให้คิดทบทวน คือ การคิดเพลิดเพลินไปในการปรุงแต่งเรื่องราวต่าง ๆ ให้มีความหมายเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ ให้มีคุณค่าเป็นบวก เป็นลบ เป็นผิด เป็นถูก เป็นดี

เป็นชั่ว ต่าง ๆ นานา โดยหลวงปู่กล่าวความหมายนี้ด้วยข้อความสั้น ๆ ว่า “คิดเพลินไปในสังขาร เพลินทั้งปวงเคยมาเสียช้านาน”

เมื่อเพลินไปในความคิดของตนแล้ว ก็นำเอาความคิดของตนไปกำหนดให้เป็นกฎเกณฑ์ ตัดสินผู้อื่นว่า ผิดหรือถูก ชั่วหรือดี แล้วผู้ใดหรือสิ่งใดเป็นไปตามที่ตนเองคิดกำหนดหมายได้ ก็เพลิดเพลินชื่นชมไปกับผู้นั้น หรือสิ่งนั้น ๆ แต่ถ้าผู้ใดหรือสิ่งใดขัดแย้งกับข้อกำหนดที่ตนเองคิดหมายไว้ ก็ขัดเคืองจนกลายเป็นความขุ่นมัวภายในใจตนเอง ความเพลิดเพลินไปในความดีที่ตนเองคิดกำหนดไว้ และความขุ่นมัวคับแค้นกับความชั่ว เพราะไม่ต้องตามใจตน ล้วนเป็นสมุทัยอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งสิ้น ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า “เที่ยวเพลินไปในผิดไม่คิดเขิน สิ่งใดชอบอารมณ์ก็ชมเพลิน เพลินจนลืมตัวไม่กลัวภัย เพลินดูโทษคนอื่นดื่นด้วยชั่ว โทษของตัวไม่เห็นเป็นไฉน โทษคนอื่นเขามากสักเท่าไร ไม่ทำให้เราตกนรกเลย โทษของเราเศร้าหมองไม่ต้องมากส่งวิบากไปตกนรกแสนสาหัส”

กลับมาดูแลจิตใจตนเอง นี่คือ กิจที่ผู้เจริญภาวนาพึงกระทำ เพื่อสำรวจตรวจสอบสภาวธรรมภายในใจตน ให้รู้เห็นว่า ธรรมใดเป็นโทษก็ให้ละ (ปหาน) ธรรมนั้นเสีย ผู้เจริญภาวนาย่อมรู้ได้ด้วยตนเองว่า ธรรมารมณ์ที่จิตเสพเสวยนั้น เป็นวัชชะ (โทษ) หรืออนวัชชะ (ไม่มีโทษ) แล้วปหานธรรมที่เป็นวัชชะ และภาเวตัพพะ (เพิ่มพูน) ธรรมที่เป็นอนวัชชะ เหมือนดังที่หลวงปู่

กล่าวว่า "หมั่นดูโทษตนไว้ให้ใจเคย เว้นเสียซึ่งโทษนั้น คงได้เชยชมสุขพ้นทุกข์ภัย เมื่อเห็นโทษตนชัดรีบตัดทิ้ง ทำอ้อยอิ่งคิดมากจากไม่ได้"

ความอยากแม้กระทั่งอยากดี ก็ยังเป็นสมุทัยให้เกิดทุกข์ ดังนั้น ผู้เจริญภาวนาพึงตระหนักถึงประเด็นนี้ให้มาก เพราะอยากดีจึงกังวล กลัวว่าจะไม่ดี ความดีหรือไม่ดีนี้ เป็นธรรมคู่ที่ถูกคิดปรุงแต่งขึ้นภายในใจของผู้บำเพ็ญภาวนาเอง และสภาวธรรมคู่นี้แล เป็นพิษต่อจิตและขัดขวางมิให้จิตรู้แจ้งธรรมเอก ดังที่หลวงปู่กล่าวว่า "อยากดีไม่หยุดคือตัวสมุทัย เป็นโทษใหญ่กลัวจะไม่ดีนี้ก็แรง ดี แลไม่ดีนี้เป็นพิษของจิตนัก เหมือนไข้หนักถูกต้องของแสลง กำเริบโรคด้วยพิษผิดสำแลง ธรรมไม่แจ้งเพราะอยากดีนี้เป็นเดิม ความอยากดีมีมากมักลากจิต ให้เที่ยวคิดวุ่นไปจนใจเหิม สรรพชั่วมัวหมองก็ต้องเติม ผิดยิ่งเพิ่มร่ำไปไกลจากธรรม"

ความหมายของสมุทัยทั้งหมดที่กล่าวมานี้ หลวงปู่กล่าวเพื่อตักเตือนให้ผู้เจริญภาวนาได้ตระหนักรู้ไว้ เพื่อปกป้องจิตไว้ไม่ให้ตกไปในความอยาก แม้ที่สุดแล้ว อยากดี อยากบรรลุธรรม ก็ยังเป็นความอยาก คือ ตัณหาทั้งสิ้น

เมื่อได้กล่าวแสดงความหมายของสมุทัยแล้ว หลวงปู่ได้กล่าวชี้แจงแสดงเหตุผลว่า ทำไมท่านจึงไม่ชี้แจงแสดงเรื่องสมุทัยไว้แต่เบื้องต้น โดยท่านได้กล่าวว่า

ที่จริงชี้สมุทัยนี้ใจฉันคร้าม
ฟังเนื้อความไปข้างนุ่งทางยุ่งยิ่ง
เมื่อชี้มรรคฟังใจไม่ไหวติง
ระงับนิ่งใจสงบจบกันที

สาเหตุที่หลวงปู่ไม่กล่าวแสดงเรื่องสมุทัยไว้แต่ต้นนั้น เพราะเป็นเรื่องที่ต้องใช้ความคิดเพื่อสาวหาเหตุหาปัจจัยที่ก่อให้เกิดทุกข์

ความคิดนึกถึงเหตุปัจจัยให้เกิดทุกข์นี้ แม้จะเป็นโยนิโสมนสิการ คือ การคิดโดยอุบายอันแยบคาย แต่ก็ยังเป็นเพียงแค่การครุ่นคิดเท่านั้น หาใช่การเจริญกายคตาสติภาวนาไม่ เพราะเป็นเพียงแค่การเลียบ ๆ เคียง ๆ อยู่ที่หน้าถ้ำ หาได้เข้าไปสู่ภายในถ้ำแห่งเบญจขันธ์ไม่ เพราะฉะนั้น ในลิขิตธรรมนี้จึงมุ่งชี้ไปที่มรรค คือ การปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์เท่านั้น

คำชี้แจงของหลวงปู่นี้ มีความสำคัญต่อผู้เจริญภาวนาเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นสมาธิภาวนา หรือสติภาวนา เพราะหัวใจของการภาวนา คือ การผละออกมาจากใจคิด มาสู่จิตรู้

มนสิการ (ใจคิด) ไม่ว่าจะแยบคายและละเอียดอ่อนสักเพียงใด ก็ยังเป็นไปในกระแสของการคิดนึก ซึ่งสิ่งหรือสภาวะที่ถูกคิดถึงนั้น ยังเป็นภายนอกจิตรู้ทั้งสิ้น

หัวใจของการภาวนา คือ การกลับมาสู่ความเป็นไปภายในจิตใจ และนี่คือเหตุว่า ทำไมอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน จึงมี

เพียงเบญจขันธ์เท่านั้น หาได้มีอารมณ์อื่นอันเป็นไปภายนอกจิตใจไม่

ขอผู้เจริญภาวนาทุกท่าน ไม่ว่าจะเป็นสมาธิภาวนา (สมถกรรมฐาน) หรือสติภาวนา (วิปัสสนากรรมฐาน) ได้น้อมนำเอาโอวาทบทนี้ไปใคร่ครวญพิจารณา เพื่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อการเจริญภาวนาของตัวท่านเองเถิด

นิคมกถา

ธรรมกถา ว่าด้วยธรรมขันธ์ จบลงด้วยข้อความว่า

อันนี้ชื่อว่า "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ"
ประจำอยู่กับที่ ไม่มีอาการไป ไม่มีอาการมา
สภาวธรรมที่เป็นจริง สิ่งเดียวเท่านั้น
และไม่มีเรื่องจะแวะเวียน
สิ้นเนื้อความเพียงเท่านี้

"ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" เป็นชื่อของลิขิตธรรมนี้

ชื่อนี้มีความหมายจำเพาะเจาะจง เพื่อสื่อถึงบุคคลผู้บำเพ็ญภาวนาเพื่อความรู้แจ้ง

ความหมายของธรรมิกกถา ทั้งหมดสามารถสรุปรวมความลงได้ในชื่ออันเป็นมคธภาษา (บาลี) นี้ ที่ประกอบขึ้นด้วยคำศัพท์ 4 คำ คือ

ขันธะ + วิมุตติ + สมังคี + ธรรมะ

"ขันธะ" หมายถึง เบญจขันธ์

"วิมุติ" หมายถึง สภาวะหลุดพ้นจากอุปาทานในเบญจขันธ์

"สมังคี" หมายถึง สภาวธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกัน

"ธรรม" หมายถึง สภาวธรรมอันปรากฏเป็นธรรมารมณ์

รวมความหมายโดยพยัญชนะ คือ สภาวธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกันเป็นธรรมารมณ์ แล้วทำให้หลุดพ้นจากอุปาทานในเบญจขันธ์

ความหมายโดยอรรถ คือ ธรรม อันเป็นเครื่องนำพาไปให้หลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ทั้งห้า

เพื่อความกระจ่างชัดในใจของผู้เจริญภาวนา หลวงปู่จึงได้นิยามความหมายของคำว่า "ขันธะวิมุตติสมังคีธรรมะ" ไว้ ๓ ประการคือ

๑) "ประจำอยู่กับที่ ไม่มีอาการไป ไม่มีอาการมา"

เป็นชื่อสื่อถึงสภาวะที่เป็น อสังขตธรรม ซึ่งอยู่เหนือวิสัยที่จะรู้ได้ด้วยสุตมยปัญญา และจินตามยปัญญา แต่จะประจักษ์แจ้งได้ก็ด้วยภาวนามยปัญญาเท่านั้น

ความเป็นอสังขตธรรมนี้ มีนัยสำคัญต่อบุคคลผู้เจริญภาวนาเป็นอย่างยิ่ง เพราะเมื่อใดที่ผู้เจริญสติภาวนาได้บำเพ็ญภาวนาให้เกิดมหาสติแล้ว ย่อมจะหยั่งรู้ได้ดีว่า ธรรมารมณ์ใดเป็นสภาวธรรมที่ถูกปรุงแต่งขึ้นมา (สังขตธรรม) ธรรมารมณ์นั้นย่อมมีอาการเกิดขึ้น แล้วมีการดับไป กล่าวคือ มีอาการไป และมีอาการมา แต่ขันธะวิมุติสมังคีธรรมะ ที่หลวงปู่กล่าวถึงนี้ "อยู่กับที่ ไม่มีอาการไป และไม่มีอาการมา" ทั้งนี้เป็นเพราะสภาวธรรมดังกล่าวนี้ เป็นธรรมชาติเดิมแท้ของจิต อันเป็นวิญญาณธาตุดังนั้น จึงมีสภาวะเป็นอสังขตธรรม

๒) "สภาวธรรมที่เป็นจริงสิ่งเดียวเท่านั้น" นี้ คือ สภาวธรรมที่หลวงปู่ได้กล่าวมาแล้ว โดยชื่อเรียกว่า "ธรรมเอก" และ "จิตต้น" และนี่คือ "อริยสัจธรรม" เพียงหนึ่งเดียวที่ทำให้ผู้รู้เป็นอริยบุคคล

๓) "ไม่มีเรื่องจะแวะเวียน"

"ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" นี้ ไม่มีคุณลักษณะและธรรมลักษณะที่จะพรรณนาด้วยถ้อยคำ เพราะมีสภาวะเป็นศูนยตาธรรม ที่ผู้รู้พึงรู้ได้เฉพาะตน

"สิ้นเนื้อความเพียงเท่านี้"

นี่เป็นถ้อยคำกล่าวจบลิขิตธรรมที่ชื่อว่า "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" พร้อมทั้งคำกล่าวเตือนว่า

"ผิดหรือถูก จงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้เถิด"

การใช้ปัญญา เป็นวิสัยของวิญญูชนที่จะพึงพิสูจน์ทราบความหมายของข้อความที่หลวงปู่กล่าวไว้

ความหมายของ "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" นี้ เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญภาวนา จนเกิดญาณหยั่งรู้ในเบญจขันธ์ แล้วนำความรู้นั้นมาแสดงให้ปรากฏผ่านถ้อยคำที่กล่าวมา ตั้งแต่ต้นจนจบลงเพียงเท่านี้

"พระภูริทัตโต (หมั่น)

วัดสระประทุมวัน

เป็นผู้แต่ง"

"พระภูริทัตโต" เป็นนามฉายาของหลวงปู่ที่ได้รับมาจากพระอุปัชฌาย์ ตามข้อกำหนดของการขออุปสมบท ที่กุลบุตรผู้เป็นอุปสัมปทาเปกขะ จะต้องมีชื่อเป็นมคธภาษา เพื่อใช้เรียกขานในการสวดญัตติจตุตถกรรม

คำในวงเล็บว่า (หมั่น) เป็นชื่อของหลวงปู่ตามสำเนียงเรียกภาษาไทยอีสาน ซึ่งมีความหมายตรงกับคำว่า "มั่น" ตามสำเนียงภาษาไทยกลาง

วัดสระประทุมวัน คือ วัดปทุมวนาราม เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ที่หลวงปู่ได้เคยพักอาศัยจำพรรษา และได้รจนาลิขิตธรรมนี้ขึ้นมา

นี่เป็นบทลิขิตธรรมของหลวงปู่เพียงชิ้นเดียวที่สมบูรณ์ที่สุด ทั้งในเชิงรูปแบบ และเชิงเนื้อหา

ในเชิงรูปแบบนั้น มีองค์ประกอบครบถ้วนสมบูรณ์ตามจารีตประเพณีของการรจนาธรรมกถา เพื่อประกาศพระสัทธรรมของพระบรมศาสดา พระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวคือ ลิขิตธรรมนี้ประกอบด้วย

๑) "ปณามกถา" คือ คำกล่าวนอบน้อมต่อพระบรมศาสดาและคำกล่าวบูชาพระรัตนตรัย

๒) "อารัมภกถา" คือ คำกล่าวปรารภให้รู้ว่าลิขิตธรรมบทนี้ ถูกรจนาขึ้นมาด้วยมูลเหตุใด และเพื่อคุณประโยชน์ต่อใคร

๓) "ธรรมกถา" คือ กถาว่าด้วยการเจริญสติภาวนาอันเป็นไปในเบญจขันธ์ เพื่อประจักษ์แจ้งสภาวธรรมที่หลวงปู่ท่านเรียกโดยชื่อว่า "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ"

๔) "นิคมกถา" คือ บทสรุปสุดท้าย พร้อมทั้งลงนามผู้รจนา และสถานที่อาศัยในการรจนางานชิ้นนี้ขึ้นมา

ในเชิงเนื้อหานั้น สามารถกล่าวได้ว่า นี่คือ ลิขิตธรรมที่ว่าด้วยการเจริญสติภาวนาที่บริสุทธิ์งดงาม ทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด

เบื้องต้น ได้แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติซึ่งผู้เจริญภาวนาพึงบ่มเพาะให้เกิดมีในตน เพื่อจะได้เป็นพละและอินทรีย์ในการประกอบกิจ คือ การภาวนา

ท่ามกลาง ได้แสดงขั้นตอนและแง่มุมต่าง ๆ ของการเจริญสติภาวนา ที่บุคคลผู้เจริญภาวนาได้พบเจอ แล้วก้าวผ่าน

ไปสู่การได้ประจักษ์แจ้งสภาวธรรม ที่ชื่อว่า "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ"

และในที่สุด ได้แสดงให้เห็นถึงอริยผลอันพึงปรากฏขึ้นในใจของผู้เจริญภาวนา

นี่คือลิขิตธรรม ของหลวงปู่ผู้รู้แจ้งเห็นจริงในอริยธรรมที่พระบรมศาสดา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ดีแล้ว

"ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" คือโศลกธรรมในพากย์ไทยที่ไพเราะงดงาม ทั้งโดยพยัญชนะ และโดยอรรถ นับเป็นมรดกธรรมที่พระผู้เป็นพ่อแม่ครูอาจารย์ คือ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ได้มอบไว้ให้พุทธศาสนิกชนชาวไทย

ขอให้ลิขิตธรรมที่ชื่อว่า "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" นี้ได้เป็นเครื่องชี้นำหนทางให้ผู้เจริญภาวนาได้ดำเนินไปบนหนทางสู่ความรู้แจ้งเทอญ

บันทึกพิเศษ

งานเขียนชิ้นนี้ เกิดจากความปรารถนาที่จะบำเพ็ญปฏิบัติบูชา เพื่อถวายเป็นเครื่องสักการบูชาพระคุณของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต พระผู้เป็นพ่อแม่ครูอาจารย์ของศิษย์ผู้ใคร่ในการเจริญภาวนา

ความปรารถนาดังกล่าวนี้ มีมูลเหตุเป็นมา ดังนี้

ในปลายปี พ.ศ.๒๕๔๘ ขณะที่กำลังบำเพ็ญปรัชญาปารมิตาภาวนา ด้วยการเดินจาริกไปอย่างวณิพกเร่ร่อนนั้น ได้มีโอกาสพบกับพระอาจารย์ประดิษฐ์ อัตตมโน เจ้าอาวาสวัดเขากระดี่ บ้านดักคะนน ต.ธรรมามูล อ.เมือง จ.ชัยนาท และท่านได้มีเมตตามอบหนังสือชื่อ “ธมฺมรโส : ธรรมรส” ให้อ่าน พร้อมทั้งแนะนำให้หยุดพักเพื่อดูแลกายสังขาร ที่วัดของท่าน

ขณะที่หยุดพักที่วัดเขากระดี่ ได้อ่าน “ธมฺมรโส : ธรรมรส” ซึ่งเป็นหนังสือรวบรวมบทเทศนาธรรม และลิขิตธรรม ของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

ได้อ่าน “มุตโตทัย” และ “ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ” อันเป็นส่วนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้

ขณะที่กำลังอ่านนั้น ได้เกิดปีติในธรรม ชนิดที่ไม่เคยเกิดมีอย่างนี้มาก่อน

ถ้อยคำของหลวงปู่มั่น ทำให้หยั่งเห็นสภาวธรรมในใจตนอย่างชัดเจน

แท้จริงแล้วนี้ มิใช่การอ่านงานของหลวงปู่มั่นเป็นครั้งแรก แต่ได้เคยอ่านมาแล้วจนนับครั้งไม่ถ้วน ทั้งนี้เพราะในช่วงวัยหนุ่มขณะที่บวชเป็นพระภิกษุ ได้ศึกษางานของหลวงปู่มั่นอย่างจริงจัง ตั้งใจ

มูลเหตุสำคัญที่ทำให้ต้องศึกษางานของหลวงปู่มั่นอย่างจริงจังตั้งใจนั้น สืบเนื่องมาจาก "หลวงพ่อ" พระผู้ดูแลบนหนทางธรรม นับตั้งแต่วันแรกที่ได้ไปอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา

หลวงพ่อเป็นพระภิกษุสายพระป่าในภาคอีสาน ที่เข้ามากำกับดูแลและประคับประคองให้ผมก้าวไปบนหนทางธรรม นับตั้งแต่วันแรกของการบวชเป็นพระภิกษุและหลวงพ่อนี่เองที่ได้ยกเอาถ้อยคำของหลวงปู่มั่นขึ้นมาปรารภ เพื่อขอความเห็นจากผมในฐานะที่กำลังศึกษามาในทางพระปริยัติธรรมอยู่

จำได้ว่าในขณะนั้น ได้เพียรพยายามสำแดงสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา เท่าที่ตนมีให้หลวงพ่อเห็น ด้วยการอธิบายความหมายของข้อความที่หลวงพ่ออ้างว่าเป็นถ้อยคำของหลวงปู่มั่น แต่ไม่ว่าจะพยายามอธิบายให้ดีสักเพียงใดก็ยังรู้สึกว่า สติปัญญาของตนเองไม่เพียงพอที่จะเข้าถึงความหมายของถ้อยคำที่หลวงปู่มั่นกล่าวไว้ จึงทำได้แค่ขอเวลาจากหลวงพ่อ

เพื่อกลับไปศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับคำสอนของหลวงปู่มั่นให้มากยิ่งขึ้น

ด้วยความเคารพรักและปรารถนาจะสนองพระคุณของหลวงพ่อ จึงตั้งใจศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับชีวิตและผลงานของหลวงปู่มั่นอย่างจริงจัง ตั้งใจ

ในบรรดามรดกธรรมทั้งหมดของหลวงปู่มั่น เทศนาธรรมที่ถูกบันทึกไว้ภายใต้ชื่อว่า "มุตโตทัย" เป็นธรรมเทศนาที่ล้ำค่าที่สุด ในส่วนของลิขิตธรรมนั้น "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" เป็นบทรจนาที่ประเสริฐเลิศล้ำที่สุด

"มุตโตทัย" นั้น ไม่ยากเกินไปสำหรับนักศึกษาปริยัติธรรมเช่นตัวผม เพราะสามารถใช้ความคิดเชิงเหตุผล และความรู้เชิงปริยัติธรรมทำความเข้าใจในข้อความนั้น ๆ ได้ แต่ "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" นั้น ยากเกินวิสัยที่ภูมิรู้เชิงปริยัติธรรมจะเข้าถึงได้

ผมทำได้แค่อธิบายความหมายของมุตโตทัยให้หลวงพ่อรับฟัง ส่วนขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะนั้น ได้ขอโอกาสในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

นี่เป็นเรื่องราวเมื่อครั้งยังอยู่ในวัยหนุ่ม แต่ครั้นเมื่อได้มาอ่าน "มุตโตทัย" และ "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" ที่วัดเขากระดี่แล้วเกิดปีติในธรรมนั้นแหละ จึงได้ประจักษ์ว่า ทำไมหลวงพ่อต้องนำถ้อยคำของหลวงปู่มั่น มาเป็นเครื่องชี้นำกำกับให้ผมก้าวเดินไปบนหนทางธรรม

หลังจากเกิดธรรมปีติที่วัดเขากระดี่แล้ว ได้นำเอา "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" มาอ่านทบทวนอยู่เสมอ

การอ่าน "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" มิใช่การอ่านหนังสือ แต่เป็นการอ่านสภาวธรรมภายในใจตนเอง

แท้จริงแล้วไม่ควรใช้คำว่า "อ่าน" แต่ควรใช้คำว่า "สาธยาย" หรือ "สวดสาธยาย" จะตรงความหมายที่เป็นจริงมากกว่า ทั้งนี้เพราะไม่ได้อ่านเพราะอยากรู้ความหมายในตัวอักษร แต่สวดสาธยาย เพื่อตรวจสอบ ทบทวน สภาวธรรมภายในใจตนเอง

และด้วยวัตถุประสงค์ดังกล่าวนั้น จึงได้คัดลอก "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" ลงไว้ในสมุดบันทึกส่วนตัว เพื่อสะดวกในการสวดสาธยายในจังหวะเวลาที่เหมาะสม

ในการคัดลอกลงสมุดบันทึก ได้จัดวรรคตอนและบรรทัดใหม่ให้เหมาะสม และสะดวกต่อการสวดสาธยาย และเพื่อให้มีความไพเราะในธรรมคีตา

ในปี พ.ศ. ๒๕๖๓ เมื่อได้เขียนต้นฉบับหนังสือ "ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร : หัวใจของการภาวนาเพื่อความรู้แจ้ง" ได้นำเอา "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" ที่ตนเองคัดลอกไว้เพื่อสวดสาธยายมาตีพิมพ์ไว้ด้วย เพื่อแสดงให้ผู้อ่านเห็นว่า ***ทั้ง "ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร" และ "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" มีความหมายเป็นหนึ่งเดียวกัน กล่าวคือ เป็นหัวใจของการภาวนาเพื่อความรู้แจ้ง***

เมื่อต้นฉบับ "ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร : หัวใจของการภาวนาเพื่อความรู้แจ้ง" ได้กระจายไปในหมู่กัลยาณมิตรที่ทำงานร่วมกัน ทำให้เกิดคำถามขึ้นมาว่า "ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ" คืออะไร มีความสำคัญอย่างไร และทำไมจึงนำมาพิมพ์เป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร

ต่อข้อคำถามเหล่านี้ จึงได้ตอบชี้แจงไปว่า ***ทั้งปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร และขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ ต่างว่าด้วยการภาวนาเพื่อให้เกิดญาณหยั่งรู้เบญจขันธ์ อันมีความหมายเป็น ๐ (ศูนย์)***

การบำเพ็ญปรัชญาปารมิตาภาวนาที่ผมดำเนินมา และการบำเพ็ญภาวนาตามที่หลวงปู่มั่นกล่าวไว้ในขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ เป็นเส้นทางไปสู่เป้าหมายเดียวกัน

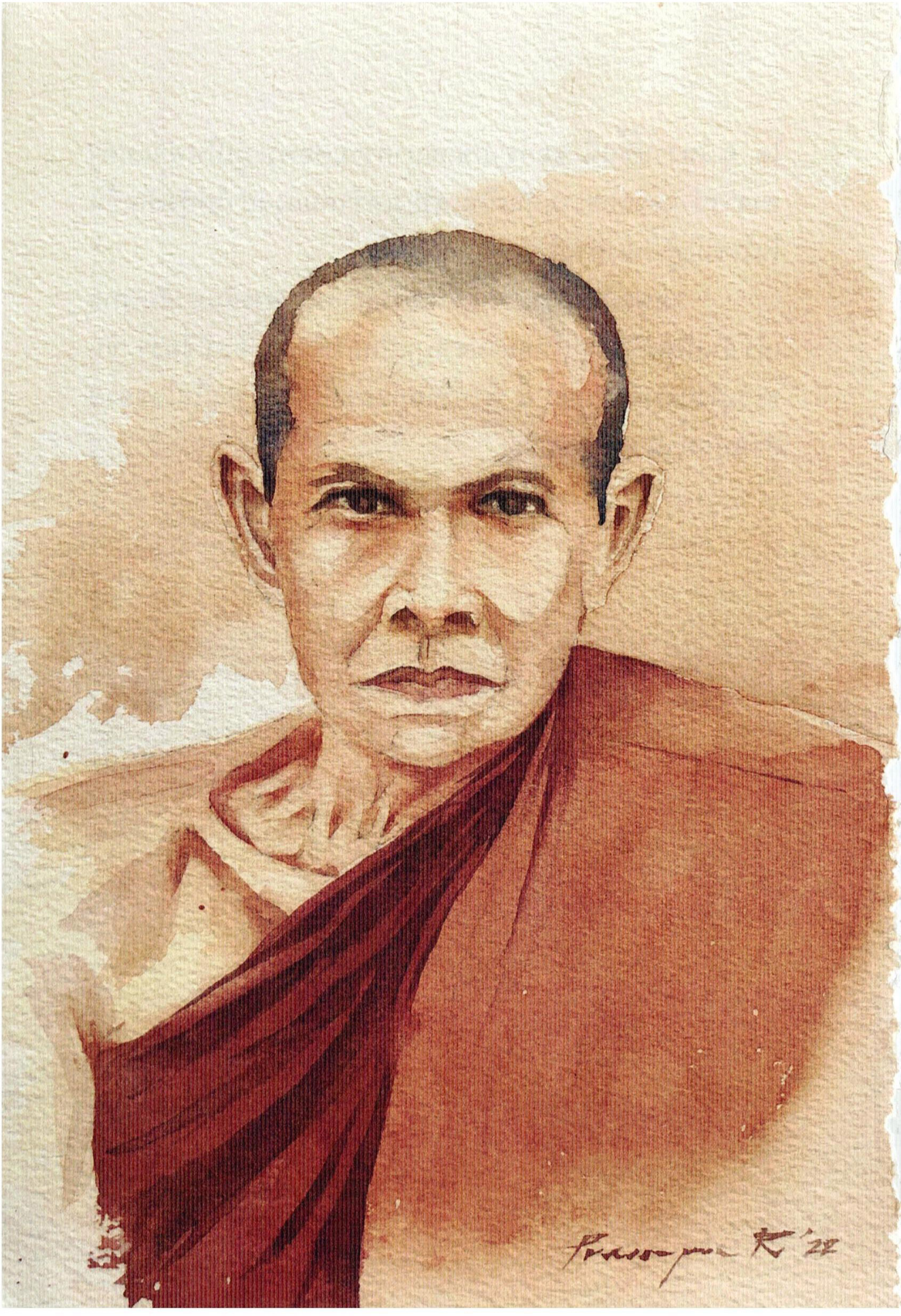
การสนทนากันในครั้งนั้น ได้มีท่านผู้หนึ่งซึ่งมีความสนใจในการเจริญภาวนา ได้กล่าวเชิงแสดงความเห็นและเป็นคำขอร้องไปพร้อม ๆ กันว่า ผมควรจะเขียนอธิบายขยายความขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจในการเจริญภาวนา

ได้น้อมรับความเห็นและคำขอร้องนั้นโดยดุษณี และนี่คือที่มาของการทำงานเพื่อปฏิบัติบูชาในครั้งนี้

บัดนี้ ได้ทำกิจเป็นปฏิบัติบูชาต่อหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ผู้เป็นพ่อแม่ครูอาจารย์ได้สำเร็จแล้ว หากแม้นเครื่องสักการบูชาชุดนี้ มีความไม่เหมาะสม เพราะความบกพร่อง ผิดพลาดประการ

ใด ๆ ในงานชิ้นนี้ ขอกราบขอขมากรรมต่อพระผู้เป็นพ่อแม่ครูอาจารย์ และขอธรรมอันเป็นเครื่องเศร้าหมองอย่าได้บังเกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน ท่านใดเลย

ขอพระสัทธรรมของพระบรมศาสดา พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นต้นธารที่ไหลมาปรากฏเป็นลิขิตธรรม อันมีชื่อว่า “ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ” นี้ พึงปรากฏและสถิตถาวรอยู่ในใจของผู้อ่านทุกท่าน ทุกคนเทอญ

อันนี้ชื่อว่า ขันธะวิมุติสะมังคีธรรมะ
ประจำอยู่กับที่ ไม่มีอาการไปไม่มีอาการมา
สภาวธรรมที่เป็นจริงสิ่งเดียวเท่านั้น
และไม่มีเรื่องจะแวะเวียน
สิ้นเนื้อความเพียงเท่านี้
ผิดหรือถูกจงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้เถิด

พระภูริทัตโต(หมั่น)
วัดสระประทุมวัน